

UNIVERZITA HRADEC KRÁLOVÉ

Pedagogická fakulta

Akademický rok: 2014/2015

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Zdeněk Šenk**
Osobní číslo: **P131519**
Studijní program: **N7503 Učitelství pro základní školy (2. stupeň)**
Studijní obory: **Učitelství pro 2. stupeň ZŠ - občanská nauka**
Název tématu: **Učitelství pro 2. stupeň ZŠ - český jazyk a literatura**
Humor v české literatuře 19. století

Zadávající katedra: **Katedra českého jazyka a literatury**

Zásady pro vypracování:

Nevyplněno

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Nevyplněno

Vedoucí diplomové práce:

doc. PhDr. Jiří Kudrnáč, CSc.

Katedra českého jazyka a literatury

Datum zadání diplomové práce:

18. prosince 2013

Termín odevzdání diplomové práce:

1. dubna 2015

doc. PhDr. Pavel Vacek, Ph.D.

děkan

L.S.

doc. PaedDr. Alena Zachová, CSc.

vedoucí katedry

dne

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka a literatury

Humor v české literatuře 19. století

Diplomová práce

Autor: Zdeněk Šenk

Studijní program: N 7503 Učitelství pro základní školy

Studijní obor: Učitelství pro 2. stupeň základní školy – český
jazyk a literatura
Učitelství pro 2. stupeň základní školy – občanská
nauka

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Jiří Kudrnáč, CSc.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval (pod vedením vedoucího diplomové práce) samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 31. března 2015

Poděkování

Děkuji doc. PhDr. Jiřímu Kudrnáčovi, CSc., za trpělivost a čas, které mi během konzultací a psaní diplomové práce věnoval, i přes značnou pracovní a časovou vytíženost. Dále za odbornou pomoc, věcné připomínky, cenné praktické rady, přátelský a vřelý přístup. V neposlední řadě bych rád poděkoval rodině a přítelkyni za podmínky, které mi během celého studia vytvářely.

Anotace

ŠENK, Zdeněk. *Humor v české literatuře 19. století*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2015. 82 s. Diplomová práce.

Práce se zabývá charakteristikou humoristické prozaické a časopisecké tvorby v české literatuře druhé poloviny devatenáctého století. Zajímá se o literárněhistorický kontext, který má s literárními produkty úzkou souvislost, a sleduje literáty, kteří ve svých literárních dílech zobrazují komiku. Stěžejní částí práce je analýza humorné poetiky čtyř autorů – Jana Nerudy, Karla Matěje Čapka-Choda, Svatopluka Čecha a Ignáta Herrmanna. Práce hledá podobnosti u zvolených autorů a jejich titulů. I když se autoři nacházejí v různých polohách humoru – Jan Neruda ukazuje spíše tragické vyznění, Karel Matěj Čapek-Chod se nachází na pomezí tragiky a komiky, Svatopluk Čech se pohybuje na rozhraní satiry a humoru, Ignát Herrmann používá ryze komické vyprávění, některé motivy a jazykové prostředky vyjadřující komiku mají podobné. Používání totožných témat je charakteristické i pro některé ostatní humoristy druhé poloviny devatenáctého století.

Klíčová slova: český humor, prozaická humoristická tvorba, časopisecká humoristická tvorba, druhá polovina devatenáctého století, autoři humoristé.

Annotation

ŠENK, Zdeněk. *Humor in the Czech literature of the 19th century*. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2015. 82 pp. Diploma Dissertation.

The thesis concerns the characteristics of the humoristic prosaic and magazine production in the Czech literature in the second half of the 19th century. It deals with the literary-historical context, which is closely connected to the literary products, and follows the writers who depict humor in their work. The crucial part of the thesis is the comparison of the humorous poetics of the four authors, namely Jan Neruda, Karel Matěj Čapek-Chod, Svatopluk Čech, and Ignát Herrmann. The thesis is meant to find the similarities amongst the chosen authors and their titles. Although every of these authors focuses on the different aspect of humor – Jan Neruda prefers rather tragic outcome, Karel Matěj Čapek-Chod is somewhere between tragedy and the comic, Svatopluk Čech between satire and humor, and Ignát Herrmann makes use of solely comical narration – some motives and linguistic means regarding the comic are similar. The use of the identical motifs is characteristic for some other humorists of the second half of the 19th century as well.

Keywords: Czech humor, prosaic humoristic production, magazine humoristic production, second half of the 19th century, humorist authors.

Prohlášení

Prohlašuji, že diplomová práce je uložena v souladu s rektorským výnosem č. 4/2009
(Řád pro nakládání se školními a některými jinými autorskými díly na UHK).

Datum:..... Podpis studenta:.....

Obsah

ÚVOD.....	9
1 K DEFINICI, HISTORII A PODSTATĚ ZÁKLADNÍCH POJMŮ (POJMY HUMOR, SATIRA A K NIM NÁLEŽEJÍCÍ PROZAICKÉ ŽÁNRY).....	11
2 DRUHÁ POLOVINA 19. STOLETÍ – LITERÁRNĚHISTORICKÝ KONTEXT	22
2.1 KONEC 40. LET - 50. LÉTA 19. STOLETÍ.....	22
2.2 60. LÉTA 19. STOLETÍ.....	23
2.3 70. LÉTA 19. STOLETÍ.....	24
2.4 80. LÉTA 19. STOLETÍ.....	24
2.5 90. LÉTA 19. STOLETÍ.....	25
3 DRUHÁ POLOVINA 19. STOLETÍ – LITERÁRNÍ PŘEHLED	26
3.1 KONEC 40. LET - 50. LÉTA 19. STOLETÍ.....	26
3.2 60. LÉTA 19. STOLETÍ.....	28
3.2.1 Prozaická humoristická tvorba.....	28
3.2.2 Časopisecká humoristická tvorba	30
3.3 70. LÉTA 19. STOLETÍ.....	33
3.3.1 Prozaická humoristická tvorba.....	33
3.3.2 Časopisecká humoristická tvorba	34
3.4 80. LÉTA 19. STOLETÍ.....	36
3.4.1 Prozaická humoristická tvorba.....	36
3.4.2 Časopisecká humoristická tvorba	40
3.5 90. LÉTA 19. STOLETÍ.....	43
3.5.1 Prozaická humoristická tvorba.....	43
3.5.2 Časopisecká humoristická tvorba	45
4 ANALÝZA VYBRANÝCH DĚL 2. POLOVINY 19. STOLETÍ	49
4.1 JAN NERUDA – POVÍDKY MALOSTRANSKÉ	49
4.1.1 O autorovi a jeho tvorbě	49
4.1.2 Analýza Povídek malostranských.....	51

4.2 SVATOPLUK ČECH – „BROUČKIÁDY“	56
4.2.1 O autorovi a jeho tvorbě	56
4.2.2 Analýza „broučkiád“	57
4.3 KAREL MATĚJ ČAPEK-CHOD – NEJZÁPADNĚJŠÍ SLOVAN.....	66
4.3.1 O autorovi a jeho tvorbě	66
4.3.2 Analýza Nejzápadnějšiho Slovana.....	68
4.4 IGNÁT HERRMANN – OTEC KONDELÍK A ŽENICH VEJVARA	74
4.4.1 O autorovi a jeho tvorbě	74
4.4.2 Analýza Otce Kondelíka a ženicha Vejvary	75
5 KOMPARACE ANALYZOVANÝCH LITERÁRNÍCH DĚL	78
ZÁVĚR	80
LITERATURA A OSTATNÍ ZDROJE	81

ÚVOD

Předkládaná diplomová práce nese název Humor v české literatuře 19. století. Humorné téma je pro literární tvůrce permanentně populární, aktuální a čtenářsky vděčné. Širokou čtenářskou obec nepřestávají bavit vtipná literární díla jako jsou Čechovy „broučkiády“, Poláčkov *Bylo nás pět*, Hrabalovy *Postřižiny*, Vieweghova *Báječná léta pod psa* a další.

Humorná tematika inspirovala mnohé režiséry, již neváhali převést některé počiny do filmové, seriálové či divadelní podoby.

Cílem diplomové práce je popsat různé podoby prozaických děl a časopisecké tvorby pracujících s tématem humoru v období druhé poloviny devatenáctého století, přičemž klíčovým bodem celé práce bude analýza vybraných literárních počínů druhé poloviny devatenáctého století. K rozboru nám poslouží zvolené tituly zmíněného literárního období se zaměřením na analýzu děl a charakteristiku humoru použitého jednotlivými autory.

V úvodní kapitole si nejprve definujeme pojmy humor, satira v literatuře včetně jim náležejících literárních žánrů. Následně se zaměříme i na historii a podstatu základních literárních pojmů a žánrů.

V kapitole druhé se budeme zabývat literárněhistorickým kontextem druhé poloviny 19. století.

Třetí kapitola bude věnována literárnímu přehledu humoristické prozaické tvorby a humoristické časopisecké produkce.

V kapitole čtvrté si analyzujeme konkrétní literární díla vydaná v období druhé poloviny devatenáctého století, v nichž je zobrazována komika. Selekce titulů byla zamýšlena dle následujících kritérií: aby se rok vydání shodoval s námi zvoleným obdobím, a abychom mohli tituly zařadit do patřičného směru, kterým se humor v nich nacházející ubírá – tragickokomické vs. komické. Jedná se o tato díla: **Povídky malostranské** – Jan Neruda, **Nejzápadnější Slovan** – Karel Matěj Čapek-Chod, **Pravý výlet pana Broučka do Měsíce**; **Nový epochální výlet pana Broučka, tentokráte do 15. století**; **Matěj Brouček na výstavě** – Svatopluk Čech, **Otec Kondelík a ženich Vejvara** – Ignát Herrmann. Při analýzách budeme hojně citovat přímo z děl, abychom dotvrdili vyřčené.

V páté kapitole, závěrečné, porovnáme vybrané literární počiny druhé poloviny devatenáctého století z hlediska toho, jak tvůrci zobrazovali humor a budeme se snažit nalézt podobnosti co do motivů komiky.

Práce v žádném případě nemá být přehledem všech literárních titulů tematicky zaměřených na humor v celém 19. století – snahou bude orientovat se na druhou polovinu

19. století, přiblížit literárněhistorický kontext a humoristické prozaické počiny i s časopiseckou produkcí této epochy, a následné zkoumání humoru zvolených titulů s porovnáním.

1 K DEFINICI, HISTORII A PODSTATĚ ZÁKLADNÍCH POJMŮ (POJMY HUMOR, SATIRA A K NIM NÁLEŽEJÍCÍ PROZAICKÉ ŽÁNRY)

Na počátku celé diplomové práce musíme zmínit některé definice pojmů humor, satira a k nim náležejících žánrů. Nesmíme opomenout také něco z jejich historie a vzniku.

Radko Pytlík definuje humor jako „*druh emocionality i způsobu vidění, část komična, ztělesňující radost a veselí. Je projevem mentality, výrazným rysem společenství: mluvíme např. o humoru národa, o humoru plebejců, různých povolání apod. Existují též odrůdy, které komiku postrádají, např. »černý« humor, smích skrze slzy aj.*“¹ Pytlík používá i další termíny, jež si vymežíme. „*Vtip – překvapivé zřetězení a střetnutí významových kontrastů. Smích – následný fyziologický afekt, k němuž někdy dochází, jindy nikoliv. (Usmíváme-li se např. »pod vousy«, nebo »pro sebe« apod.) Satira – je kritika smíchem, většinou společensky zacílená. Karikatura – kresba s výrazným zveličením detailu. Budí absolutní dojem směšnosti. Grotéska – umělá strnulost, znečitlivění; její doménou je oblast fantazie, stejně jako v pohádce. Ironie – osobně zaměřený výsměch, výkřik zraněné něhy. Má různé odrůdy: parodii, travestii, blasfemii, perzifláž, apod. Komično – estetická kategorie, protikladná tragičnu; uplatňuje se v umění i v přírodě. V umění nabývá rozličných odstínů a forem: komedie, pantomima, alegorie, aforismus, epigram aj.*“²

Nesmíme opomenout ani tři zdroje a prameny humoru, jež Pytlík vymezuje a okolo kterých krouží všechny definice humoru: „*1. Kontrastnost věcí, významů nebo idejí, jež jsou uváděny v souvislost, ač představují hodnoty navzájem nesouměřitelné. Např. rozpor mezi hmotným a duchovním, mezi plebejskostí a vznešeností, mezi přirozeností a strojeností (Bergson). 2. Překvapivé odhalení těchto kontrastů, úleva a radost z ušetřené »námahy«, kterou jsme kdysi předpokládali a kterou jsme bleskovým zásahem uspořili (Freud). 3. Zveličení čili hyperbolizace, nutná k odhalení a ke zviditelnění skrytých událostí, jež byly zašifrovány a zahrabány ve rmutu všednosti a banality (Pagnol).*“³

Humor využívá literární žánr humoreska, jež vychází z německého slova *Humoreske*, což můžeme volně přeložit jako rozmarné vyprávění. Jedná se o krátkou zábavnou povídku popisující komickou příhodu. Jádrem humoresky je většinou bezvýznamná až trapná úsměvná

---

¹ PYTLÍK, Radko. *Fenomenologie humoru, aneb, Jak filozofovat smíchem*. Praha: Emporius, 2000, s. 7. ISBN 80-86346-04-8.

² Tamtéž.

³ Tamtéž, s. 8.

epizoda, která se tváří jako by byla brána ze života, a jež v rychlém tempu s množstvím zvrátů (zmatení, omylů, sporů) a řadou půvabných maličností směřuje k překvapivému závěru.

Děj je umístěn do současnosti, v místopisně a oborově charakteristických prostředích (maloměstské, venkovské, domácí, hospodské, pivovarské, vojenské, školní, prázdninové atd.).

Hlavním hrdinou se stává řádně žijící obyčejný člověk, často mužského pokolení (student, voják, úředník, manžel, milenec atd.), ale i šibalská slečna na vdávání či nesmlouvavá manželka. Tito hrdinové jsou pak překvapení nezvyklou situací, s níž se musí vypořádat. K rysům humoresky patří zájem o ozvláštňující situační a lingvistické charakterizování těchto běžných druhů lidí, což z nich dělá figurky."

Komického efektu se hojně dosahuje už samotným titulem díla (*Ženich v kurníku, Jak pan otec Janota kurýroval opice*), pojmenováním postav (*Tobiáš Vodorád, pan Šťovík, Vavřinec Lebeda, Pepánek Nezdara*), žertovným krycím jménem autora (*Buchtoslav Abyvásdrak, Iškariot Husípírko*), avšak především porovnáváním všedního s mimořádnostmi, zkosnatělé pózy a životního zvratu, malého rozhledu a nelibé, nevyzpytatelné empirie, poukazující na relativitu měřítek počínání a posuzování.

Vypravěč inklinuje k hovorové řeči i lexikální žertovnosti. Autoři u vypravěče se zalíbením vybírají uvážlivý, hovorný ráz, zveličující a obracející se ke čtenáři jako ke společníkovi, jenž je svolný naslouchat. Ambice humoresky nesahají k moralizování ani psychologičnosti. Ve shodě s převládající oddechovou úlohou humoresek jsou jejich stěžejním sdělovacím prostředkem humorné časopisy široce přístupné čtenářské veřejnosti (později se budeme zmiňovat více – viz *Paleček, Švanda dudák, Humoristické listy*). Výchozí polohou humoresky je dobrácká vtipnost, idylické pojetí a rozumné vyřešení rozporných situací. Můžeme ale též objevit i hrubější podoby – frašku, grotesku či parodii. Nezapomeňme pro zajímavost uvést, že žánrové protiklady v rozsahu humoristického písemnictví prezentují anekdota (tu humoreska dokončuje v celistvou historiku) a humoristický román, obzvláště je-li sestaven jako řada zábavných událostí, volně sjednocených hlavními figurami (např. u Ignáta Herrmanna – *Otec Kondelík a ženich Vejvara*).

Vzestup humoresky patří do 18. a 19. století a je spojován hlavně s německou literaturou (Ch. M. Weiland: *Komické povídky*, 1765, *Příběh Abděranů*, 1781; Jean Paul: *Doktor Škrτικοčka jede do lázní*, 1809; apod.). Typickou humoresku zastupují i povídky M. Twaina (kupř. *Proslulý žabák z okresu Calaveras*, 1865), G. De Maupassanta, jenž se zajímal o „velké potíže malých lidiček“, jako tvůrce jízlivých povahokresebných

humoresek zahajoval vlastní tvůrčí činnost A. P. Čechov. V románové podobě zdokonaluje zásady humoresky třeba Charles Dickens ve „vědeckých“ výpravách postav *Kroniky Pickwickova klubu* z roku 1837. Humoreska byla během celé etapy vlastního rozmachu čistým mezinárodním žánrem – zásadní vtipné okolnosti (sjednocené kupř. s „neštěstími“ v průběhu cest) se objevovaly mezi humornými časopisy po veškerých částech evropského kontinentu a přihodilo se, že se stávaly univerzálním majetkem tehdejší humoristické slovesnosti.

Česky psaná humoreska se začíná pěstovat od počátku století devatenáctého – v rámci domácí zvyklosti se k předchůdcům řadí např. zábavná *Historie o bratru Janu Palečkovi* ze 16. století, avšak první věhlasnější humoreska je až příběh J. Hýbla *Justinčin mistrovský kus* (vydána v periodiku *Rozmanitost* roku 1818). Oceňovaným tvůrcem humoresky je v první polovině 19. století F. J. Rubeš (*Pan Amanuensis na venku aneb Putování za novelou*, 1842).⁴

Další žánrovou podobou humoru je humoristický román. Ten je definován jako „románový typ zábavným způsobem líčící komické stránky života“.⁵ Žánr pochází z latinského výrazu *humor*, což znamená vlhkost nebo tekutina – původně pojmenování šťáv v lidském těle. Tyto látky měly způsobit odlišnost povah. V angličtině 16. století a následně i dalších jazycích se smysl výrazu změnil na *vrtoch*, *rozmar* s odkazem na povahovou zvláštnost a žertovnost. Na sémantické proměně se podílely „komedie letor“ B. Johnsona, z let 1598 – 1599, nazvané v anglickém originále jako *Every Man in his Humour* (tzn. *Každý podle své letory*) a *Every Man out of his Humour* (*Každý ze své letory vyléčený*).

Primárním záměrem humoristického románu je vtipnost, se kterou se může propojovat úsilí o výstižné ztvárnění příznačného prostředí, mravů a mluvy svérázných typů. Tento mravoličný a povahokresebný ohled mnohdy vede k filozofickému zadumání nad chybami, nicméně i zpestřující a nepředvídatelnou rozmanitostí světa. Napětí mezi prvotně zábavným vymezením a směřováním k hlubšímu popisu života umísťuje humoristický román na rozmezí mezi uměleckou a populární literaturou. Jeho činnost je těsně spjata s humoristickým líčením, jež bylo nejspíše základním popudem ke vzniku stěžejních děl žánru (*Kronika Pickwickova klubu* Charlese Dickense, u nás např. *Liška Bystrouška* Rudolfa Těsnohlídka). I doposud setrvává humoristický román jako jediný žánr literatury pro dospělé, k jehož běžnému vybavení přísluší ilustrace – zesiluje legrační efekt textu a dává najevo jeho vtipné poslání. Také blízká provázanost s vývojem novinařiny charakterizuje humoristický román jako žánr

---

⁴ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004, s. 258 – 259. ISBN 80-7185-669-x.

⁵ Tamtéž, s. 261.

příznačný pro moderní civilizaci s plně gramotným obyvatelstvem a s masovou publikační platformou (pro 19. a především 20. století, v jehož průběhu ale úlohu humoristického románu začínají zachvacovat jiné sdělovací prostředky – nejvíce film a televize).

Posilujícím článkem relativně samostatných žertovných příběhů u humoristického románu bývá humorně pojednávající milostná zápleтка (pokračující v tradičním motivu zábavných námluv) většinou šťastně završená sňatkem, jež potvrzuje klima životní harmonie i přináležitost žánru k široce dostupné četbě. Genetická spřízněnost s humoreskou se ukazuje také v situační směšnosti získané z každodenního života, který na území toho žánru přichází o důvěrně známou tvář a transformuje se v řadu komických nástrah. Literáti mají zalíbení v situacích překvapujících nenadálou podivností až groteskností (na úrovni nápaditosti při jejich fabulaci do zásadní míry závisí čtenářská oblíbenost určitého titulu), ale současně nepřekračujících hranice obvyklé reality. Pro svou zakořeněnost ve stereotypu inklinuje humoristický román k realismu, hlavně k jeho žánrově drobnokresebné pozici. Mezi základní témata přísluší putování (potvrzující dohlednost k „šibalskému“ románu), nimrodství, sport, symbióza lidí a zvířat, porovnání světa dětí se světem dospělých. Na rozdíl od obzvláště akční humoresky si humoristický román libuje v jazykové komice. Řeč vypravěče překypuje zvláštními přirovnáními a zveličováním (postup vycházející z tradice heroikomického eposu), rozmluvy postav se mění v rozvleklá slovní klání a produkují tím (hlavně u humoristického románu ve 20. století) pásmo rovnocenné akčním zápletkám. Zásobárnou slovní komiky jsou napodobování zaběhlých vyjadřovacích šablon (silně v románech Karla Poláčka nebo Zdeňka Jirotky), nápadně specifická mluva jedné z postav (př. neuhlazené londýnské nářečí Pickwickova sluhy Sama Wellera), což může vygradovat až do podoby groteskně různorodých rysů (viz „mrzačení“ jazyka výpověďmi majora Halušky z *Černých baronů aneb Válčili jsme za Čepičky* Miloslava Švandrlíka, jež je „prošpikováno“ ideologizujícími důstojnickými frazémy). Zábavně ale může účinkovat také rezervovaně knižní vyjadřování, pokud nekoresponduje se společenským statutem postavy, či dostává-li se do protikladu s triviálním tématem hovoru (kupř. vybroušená řeč maloměšťáckých figur v *Rozmarném létě* Vladislava Vančury).

Charakteristickými hrdiny humoristického románu jsou normální lidé vyskytující se v nečekaných situacích každodenního života, které většinou nezvládají, a v nichž se mnohdy ztrapní. Do popředí se dostávají jejich legrační stránky (může se jednat o vady nebo tělesné a duševní neobyčejnosti). Autor je zaznamenává s větší či menší porcí poťouchlého uspokojení, stejně tak s neopomenutelnou náklonností pro typicky lidskou nedostatečnost svých postav. Literární figury v zájmu nezbytného komického odstupu

nebývají více psychologicky vykresleny, a jako kdyby nebyly zasaženy příhodami, většinou nejsou podřízeny nějakému vývoji. Tato plošnost a konstantnost postav navzájem s nepřítomností velkého příběhu ale románovost v novodobém smyslu slova do notné úrovně „podkopávají“ a dělají z humoristického románu „následovníka“ nejstarších románových modelů, leč přemístěného do novověku (blízká je především spojitost s pikareskním románem, od něhož humoristický román podědil zásadu příběhové kompozice i zásadní motiv putování).

Humoristický román od počátku své existence míří na jednom pólu k idyle (dává-li akcent na vtipné postřehnutí každodennosti), na druhém pólu k výsměchu a grotesce (jestliže stupňuje vtipnou nadsázku a zaciluje-li na karikaturu převládajících společenských zlořádů). Inklinování k harmoničnosti, což je pro český humoristický román příznačné, bývá podněcováno zdatelným retro trendem, nejednou získávající formy navrácení do mládí.

Jako předstupně současného humoristického románu je možno vnímat všelijaké komické žánry antické, středověké a časně novověké literatury, především plebejský fablel (tematicky těžící ze všednosti středověkého města), ale i žertovný charakter knížek lidového čtení – zejména dobrodružné, děsivé a dojemné příběhy zakončené šťastným rozřešením, což může připomínat pohádku (vyprávění o Tyllu Eulenspieglovi, příkladem u nás *Historie o bratru Janu Palečkovi*). Důležitým tvůrčím pramenem byla taktéž produkce Françoise Rabelaise, francouzského filozofa a myslitele období středověkého a renesančního přelomu, zvláště burleskní román *Gargantua a Pantagruel* (1532 – 1564). Pravý rozvoj humoristického románu pak souvisí se vzestupem románového žánru v první polovině 19. století a s jeho rozlišením do množství typů odpovídajících na různé zájmy zvyšující se čtenářské obce. I když se těsným východiskem stal dobově populární žánr humoresky, k jeho vzdálenějším předchůdcům se řadí i renesanční zesměšňující romány rázu *Důmyslného rytíře Dona Quijota de la Manchy* autora Miguela de Cervantese Saavedry.

Nejsilnější pozici měl humoristický román od počátku v anglické literatuře, ve které se vytvořil také zakladatelský literární počín žánru od Henryho Fieldinga – Josef *Andrews: The adventures of Joseph Andrews and His Friend Mr. Abraham Adams* (Josef *Andrews: vyprávění o dobrodružstvích Josefa Andrewse a jeho přítele Abrahama Adamse*). Vzniklo i klasické dílo tohoto žánru, *Kronika Pickwickova klubu* (1836) Charlese Dickense, zdařilý románový debut mladého a do té doby neznámého literáta – román se vydával v enormních nákladech a dokonce se hlasitě předčítal v soudobých krčmách a domácnostech. Pověst domovského území humoristické četby šlechtilo po Dickensovi množství následných autorů. K celosvětově nejproslulejším náleží hlavně bohémský stoupenec nezávislosti Jerome Klapka

Jerome a jeho *Tři muži ve člunu* (1889), popisující plavbu tří kamarádů po britské řece Temži. Přístupem k životu se Klapkovi podobal o generaci starší americký literát Mark Twain (*Dobrodružství Toma Sawyera* – 1876; *Dobrodružství Huckleberryho Finna* – 1884), který do humoristického románu prvně uvedl bezprostřední chlapecké postavy, svým vystupováním a hrubým smýšlením vysmívající se světu dospělých lidí, svázaných pravidly chování a společenskými bariérami.

Ve 20. století světová románová humoristická produkce pokračuje, avšak už ne na takové úrovni jako v předchozích staletích.

V české literatuře náležela humoreska od počátku devatenáctého století k nejčastějším prozaickým žánrům, ale k jejímu vývoji v románovou podobu došlo relativně pozdě (důvodem limitované publikační schopnosti česky psané literatury, jež dlouho preferovaly drobnější útvary). Prvními obsáhlejšími humoristicko-satirickými knihami byly na konci osmdesátých let dvě tzv. „broučkiády“ Svatopluka Čecha – *Pravý výlet pana Broučka do Měsíce* (1888), *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do XV. století* (1889). V pravém slova smyslu byl počátečním českým humoristickým románem vycházejícím ze soudobé všednosti „trhák“ Ignáta Herrmanna *Otec Kondelík a ženich Vejvara* (1898).

Zlatou érou humoristického románu byl úsek první republiky – především díky rozlišenému knižnímu trhu, množství novin a časopisů a tolerantnímu společenskému ovzduší. Až do nynější doby – 21. století, se humoristický román stále vyvíjí (např. současný autor Michal Viewegh).⁶

I webové zdroje nám přibližují podstatu termínů. Humor (nebo též komika) je vysvětlen jako slovo pocházející z latinského výrazu (*h*)umor s významem tekutina či vlhkost. Jedná se o druh emoce, schopnost lidské osoby, věci nebo i situace vyvolat pocit pobavení v jiném člověku a výčet způsobů jak toto pobavení, většinou provázené smíchem, přivodit. Tento pojem původně představoval temperament individua, jenž dle antických představ sestával ze čtyř elementárních tělesných tekutin (*humores*). S humorem též úzce souvisí smích. Dle tohoto zdroje je naprosto přesná definice humoru problematická a neexistuje ani jednotná, všeobecně uznávaná teorie. Za rysy humoru jsou považovány nesmyslnost a moment překvapení. Důležitým předpokladem pro správnou interpretaci je samozřejmě i sociální interakce, tj. v nejjednodušším tvaru působení jednoho člověka na druhého. V humoru se často stává, že jedna zúčastněná osoba (či skupina) přichází k (pomyslné) újmě nebo musí strpět nějakou škodu. Dále existuje i odlišná definice humoru jakožto vědomé tvůrčí činnosti,

---

⁶ Tamtéž, s. 261 – 264.

během které je skutečnost vytvářena nebo popisována jinak ve srovnání s běžným způsobem, a to tak, že evokuje pobavení – smích, úsměv – emoci člověka. Je zde zmiňován i příklad – pokud někdo upadne, situace sama o sobě není humor, humorem se událost stává až díky zábavnému popisu. Ne vždy je příčinou smíchu humor a je třeba mít na paměti, že ne ve všech případech platí rovnice komická situace rovná se humor. Některé situace připadají člověku humorné jen kvůli naší schopnosti situaci takto vnímat, vidět ji. Smysl pro humor je o schopnosti tvůrčího vidění a hlavně deskripci reality, jež dokáže pobavit. Smysl pro humor tudíž může mít dva aspekty: způsobilost humor tvořit a schopnost humor pochopit. Smysl pro humor je možné brát za tvůrčí záležitost ve smyslu odlišného, v krajní podobě až absurdního, vidění světa.⁷

Dagmar Mocná s kolektivem autorů definuje satiru jako „*komické vyjádření kritického postoje*“.⁸ Původní etymologie slova satira nebyla spolehlivě odhalena ani ve starověku, ale mnohdy bývá vysvětlována latinským *lanx satura* (pojem označoval obětní mísu naditou všelijakými plody, jež se obětovala bohyni Cereře⁹ - obrazně termín znamená *smíšené básně* či *všehochuť*). Prvním, kdo označil básnickou sbírku názvem *Saturae* (okolo roku 200 př. n. l.), byl Ennius¹⁰ – tato poezie byla vyhrazena pro zábavu a ponaučení, neobsahovala však satiru v tom slova smyslu, jak ji chápeme dnes.

Satira je vedle humoru jedním z primárních způsobů literární komiky. Humorné metody znázornění používá k jízlivě zostuzujícímu odkrytí negativních jevů. Jádrem satirické pozice je nekompromisně kritický vztah vzhledem k zachycované realitě, očekávající zřetelnou intelektuální a mravní převahu autora nad zpodobňovaným objektem a směřující k opovržení proti němu. Právě touto závaznou normou a porovnávajícím úmyslem se satira odlišuje od humoru, jenž vtipně jeví se nedostatky jenom registruje a s vlídným nadhledem je relativizuje. Zásadní roli ztvárňuje v satirě zobrazení protivníka, na jehož proměně záleží vývoj žánru. Ve spojitosti s tím je satira přiléhavěji než humor svázána s dobovými společenskými a mravními pravidly a bezprostředněji odpovídá na střídání světonázorů, se často stávají jejich prostředkem (jindy participují na jejich odhalení a zničení).

Vnitřní protikladnost tohoto žánru formuluje kontrast mezi satirou didaktického typu (zesměšňování záporných jevů za účelem jejich korekce nebo úplného vymýcení)

---

⁷ *Wikipedie: Otevřená encyklopedie: Humor* [online]. [citováno 27. 1. 2015]. Dostupné z: <<http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Humor&oldid=11628173>>

⁸ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004, s. 612. ISBN 80-7185-669-x.

⁹ Cerera – v římské mytologii bohyně úrodnosti a plodnosti, v řecké mytologii ekvivalentem bohyně Déméter.

¹⁰ Quintus Ennius (239 př. n. l. – 189 př. n. l.) – římský epický a tragický básník, pokládán za zakladatele římské literatury.

a filozofickou satirou (nápravný optimismus neočekává). Je na místě uvést také citát Josefa Čapka: „*Silný satirik je ovšem vždycky spíše od základu pesimistou, ba mizantropem. Skutečná satira má míti blíže k těžkému tragismu než k lehkému výsměchu.*“ Satira je jedním z nejstarších literárních žánrů, už od antického věku se stává vcelku trvalou složkou kultury, přičemž se zdá, že nejvíce prospívá v obdobích věřících intelektu a možnostem racionální korekce veřejných skutečností (humanismus, osvícenství či 20. století obecně). Její síla roste v érách krizí a podstatných zvrátů ve společnosti. Opět je na místě využít výroku, tentokrát Karla Poláčka, výborného humoristy: „*Humor má rád spořádanost a poklidný život. V dobách divokých se daří satíře.*“

Posuzování významu satiry je historiograficky kolísavé – hlavně v revolučních dobách bývá značně oceňována pro své korekční zanícení a zášť proti společenským nešvarům, jindy naopak bývá pro svou výbojnou výsměšnost pokládána za evolučně nižší, nedospělý druh komiky.

Satira se objevuje ve všech literárních druzích – jako nejvíce vhodná se pro ni zdá veršovaná epika, v novodobé literatuře především próza a drama, spřízněná je také i intelektuálně orientované lyrice. K primárním satirickým „podžánrům“ patří satirické drama, satirický román, komický epos, epigram, bajka, anekdota či aforismus.

Za otce žánru je pokládán řecký filosof kynické větve Menippos (3. stol. př. n. l.), který v dialozích propojujících závažné se směšným a střídajících poezii s prózou karikoval Homéra s Platonem, posmíval se hlouposti člověka a ješitnosti filosofů a opěvoval obyčejný život – vznikla tzv. menippská satira, jež se stala příkladnou předlohou žánru a měla zástup pokračovatelů. Ve středověku měl žánr především formu stavovské satiry, užívající podoby zvířecího eposu (např. francouzský Román o Lišákovi, 1175 – 1250). Satirické atributy se vyskytují v žakovské poezii a populárním žánru měšťanské literatury fablelu, zobrazujícím hrubě realistické, často obscénní příběhy žertovného charakteru. Na konci středověku se zjevuje Francois Rebelais s burleskním románem *Gargantua a Pantagruel* (1532 – 1564), jenž zesměšňuje všechno, co utiskuje přirozenost lidí (hlavně scholastické vychovávání, křesťanskou zdrženlivost a metafyziku). Významnou složkou renesanční humoristicko-satirické tvorby byla tzv. bláznovská literatura (*Epistolae obscurorum virorum*, 1515), se kterou souvisí pojednání obranného rázu *Chvála bláznovství* nizozemského humanisty Erasma Rotterdamského (1509), spatřujícího v tomto znaku nikoli jen zavrženíhodné vyjádření lidské slabosti a vrtkavosti, ale (ve shodě s duchem „smíchové“ kultury středověku, jejímž byl dokonavatelem) i vitalizující sílu. Zvláštní přízeň satiry v klasicistním a osvíceneckém 18. století prokazuje především produkce Jonathana Swifta, jehož fantastický

cestopis *Gulliverovy cesty* (1726) se pomocí jinotajně pojaté podoby fiktivních zemí kriticky vyjadřoval k poměrům v soudobé civilizaci, a francouzského filosofa Voltaira (*Candide neboli Optimismus*, 1759, filosoficko-satirický román o pídění se po lidském štěstí v nelítostném světě). Satirické momenty nalezneme také u Denise Diderota (*Jakub fatalista a jeho pán*, 1778 – 1780), Henryho Fieldinga (hojně satirické komedie, kritizující nepřístojnosti soudobé politiky, román *Jonathan Wild*, 1743, který je satirickým zesměšněním biografie tehdejšího předsedy vlády) či Laurence Sterna (*Život a názory blahorodého pana Tristrama Shandyho*, 1759 – 67).

V 19. a na začátku 20. století dosahovala satira provedení hořké komedie (Jean Paul, Heinrich Heine), mravoličné grotesky (příznačné hlavně pro ruské satiriky Nikolaje Vasiljeviče Gogola a Michaila Jevgrafoviče Saltykova-Ščedrina, ale i pro kritika povahy německého měšťana Heinricha Manna), řízného intelektuálního posměchu (anglický dramatik George Bernard Shaw, jízlivý kritik novodobých francouzských dějin Anatole France, Gustave Flaubert v nedopracovaném trpkém románu *Bouvard a Pécuchet*, 1881). V literatuře 20. století, registrující zvyšující se dehumanizaci civilizačních i kulturních mechanismů, přichází zhusta satira o přesvědčení ve vylepšení světa a vykazuje tendenci k přechodu v absurditu, jež bývá nejednou brána za převládající formu komiky či tragikomiky v moderní době (např. dadaismus; romány Iljy Grigorjeviče Erenburga – př. *Bouřlivý život Lazika Rotschwanze*, 1928; groteskní satiry Michaila Bulgakova – *Psí srdce*, 1925; výsměšné alegorie George Orwella *Farma zvířat*, 1925; nebo i absurdní drama).

Satira ve středověku je u nás je spjata s rozmachem literatury v městském prostředí, jež se zaměřuje na neprivilegované třídy a snaží se o skutečné vyobrazení soudobého všedního života včetně jeho obtíží a problematických aspektů. Středověká satira byla spjata s mravokárnými a reformními snahami, což dokládají veršované satirické skladby z tzv. Hradeckého rukopisu poloviny 14. století s názvem *Desatero kázanie božie* – zde jsou kárána provinění proti křesťanským etickým zásadám prostřednictvím posměšně rozhořčeného autorského glosování vtipných příběhů (př. o babě kuplířce a jejím slzícím psovi, který dopomůže bohatému mládenci získat lásku mladé vdovy). *Satiry o řemeslnících a konšelích* popisují obvyklé přestupky reprezentantů různých řemesel, hlavně jejich zkorumpovanost, bezcharakternost a nekvalitní práci, jazykem příbuzným hovorové mluvě autorova vrstevníka. Rýmovaná satira *Podkoní a žák* (okolo roku 1400) zaměřuje mravokárný zápal uštěpačným odstupem, s nímž vypravěč postihuje svár panského sluhy se studentem o to, jaký stav má větší prestiž, přičemž jejich nápadité chvástání (tato stylizace napodobuje metodu univerzitní disputace) žertovně kontrastuje s evidentní chudobou obou aktérů

konfliktu. Záslouhou autorovy nevšední charakterizační dovednosti je tato skladba chápána jako názorný obrázek středověkého stereotypu.

V průběhu husitství se satira připojila do boje zneprátelených stran. Na rozdíl od předešlé doby na sebe brala zvláště podobu agresivních pouličních písní, přímo odpovídajících na současné události (kupř. jízlivý popěvek *Zajíc biskup Abeceda*, týkající se veřejnému zpopelnění Viklefových knih roku 1410), či zpochybňujících sokův vliv (obscénní protihusitská *Píseň o Viklefici*, redukující proreformní duchovní činnost žen upozorněním na jejich domnělou sexuální nevázanost).

V éře humanismu je satira znovu stmelována s mravoličným a výchovným cílem (v tomto významu pokračuje v satirických skladbách předhusitského období), „dochucenou“ leckdy neotesanou lidovou humorností. Populární byly především satirické rady nařizující přesný opak patřičného chování. Ty byly v tehdejší době rozmnožené ve všech evropských literaturách – na našem území byla nejoblíbenější *Frantova práva* (1518), jež dosvědčovala kladení pořád většího akcentu humornosti satirických písemností, které se s rozmachem knihtisku stávaly dobrým obchodním zbožím. Předlohy pro latinské satiry domácího místa původu, obracející se k učenému publiku a „zpřítomňující“ tradici antické klasiky, byla nejdůležitějším dílem evropského humanismu (z nich *Chvála bláznovství* byla přetlumočena Řehořem Hrubým z Jelení okolo roku 1510).

Vedle mravoličného typu je pro 16. století typická také soudobá politická satira, napadající v podobě hanobících písní, lístečků a novinových prospektů převážně určité soukromé a úřední jedince. Tento hojně aplikovaný způsob ovlivňování veřejného mínění (avšak šíření pamfletů sankcionováno přísnými tresty – až smrtí) navazoval na zvyklost výsměšných popěvků husitské éry. Živě laděné satirické skladby, postřehující soudobé momenty z pohledu jejich drobného současníka, vypovídají o pozvolném rozlišení politického života předbělohorských Čech i o tom, že veřejným děním se zaobíraly ustavičně širší kruhy. V počátcích moderní české literatury nenáležela satira k upřednostňovaným žánrům, ale literáti s ní nakládali ostražitě kvůli strachu z cenzury a před tím, aby její kritický negativní postoj neohrozil rozkvět národního společenství. Nejdříve se zabývali autoři nezávaznou humoristicko-satirickou tvorbou, následující tradici klasicismu a využívající popudů moderní rokokové poezie vychvalující víno, ženy, zpěv atd., tzv. anakreontiky. V epigramech, deklamovánkách (např. F. J. Rubeš), zvířecích jinotajích (František Matouš Klácel: *Ferina Lišák z Kuliferdy a na Klukově*, publikovaný v Lipsku roku 1845, jenž je českou modifikací Goethova komického eposu *Reineke Fuchs*) se autoři věnovali hlavně univerzálním zlořádům lidského pokolení (speciální přízni se těšilo karikování ženských nedostatků – Josef Jaroslav

Langer: *Bohdanecký rukopis*, 1831; Jan Pravoslav Koubek: *Sněm ženský*), dále přestupkům proti vlasteneckým poutům (odpadlictví, nedokonalé ovládní češtiny, opovržení vůči ní, od dvacátých let 19. století se vyskytuje i kritika planého vlastenčení), a kritice se nevyhýbají ani u soudobého literárního stavu (František Ladislav Čelakovský – *Literatura krkonošská*, 1824). Stejně tak byl populárním tématem uštěpačný pohled na prostředí českého maloměsta (J. J. Langer – *Den v kocourkově*, 1832; F. L. Čelakovský – *Patrní dopisové nepatrných osob*, 1830). Satira počáteční fáze národního obrození pramenila z německých osvícenských paradigmat, na rozdíl od jejího nekompromisně moralistního směřování a drsnému posměchu se ale více směšovala s mírným humorem, byla kratší, více inklinovala k závěru a měla zalíbení v jazykové hře. Za vyvrcholení reflexivní satiry (reagující na nějaký moment) vystupující z klasicismu je pokládána obširná skladba J. P. Koubka *Básnickova cesta do pekel* (1842 – 1854). Dalším pramenem obrozenecké satiry byla folklorní tvorba, podnětná svou nespoutanou prostořekostí.

K podstatnému zlomu došlo ve 40. letech, kdy se neustále početnější satirická produkce v kontinuitě s radikalizací veřejného žití markantně zpolitizovala a dosahovala široké informovanosti. Za těchto dějinných okolností vzniká literární tvorba Karla Havlíčka (Borovského), „otce“ novodobé politické satiry a jednoho z nejdůležitějších českých satiriků obecně. Havlíček sjednotil náročné intelektuální a literární tvůrčí pohnutky s jednoduchostí lidového vyjadřování (včetně jeho dosud zapovězené „mrzké“ polohy vulgarizující povídkovosti) a přetvořil je v trvale působivou úspornou básnickou podobu, jež se projevuje ilustrativností, výstižností a intelektuální kousavostí. Havlíček svými velkými skladbami z brixenského exilu pomohl k epizaci veršované satiry, doposud vystavěné hlavně na alegorii a reflexi, zprostředkováním atraktivního příběhu těžícího z ověřeného žánru pohádky (*Král Lávra*), parodujícího žánr legendy (*Křest sv. Vladimíra*), nebo upravujícího dobově populární žánr elegie, vnímaný po kompletní první půli 19. století v rázu vytyčení Friedricha Schillera jako žánr mající se satirou shodnou genealogii (*Tyrolské elegie*).

Pro druhou polovinu 19. století je charakteristický zrod specializovaných humoristických a satirických periodik (více se nebudeme zmiňovat, charakterizovat je totiž budeme v následujících kapitolách).

Z významných autorů epochy druhé poloviny 19. století se systematictěji zaobíral satirou Svatopluk Čech, především svými „broučkářskými“.

I ve 20. století se satira velice rozvíjí, a i nyní, v 21. století, u nás existují autoři věnující se tomuto žánru (viz např. Miloš Urban).¹¹

2 DRUHÁ POLOVINA 19. STOLETÍ – LITERÁRNĚHISTORICKÝ KONTEXT

V této kapitole a podkapitolách budeme vycházet především ze dvou stěžejních zdrojů autora Jiřího Skaličky, a sice *Humoru a satiry v obrozenecké literatuře (Přehled za léta 1781-1860)* a *Humoru a satiry v literatuře 2. pol. 19. st.*

2.1 KONEC 40. LET - 50. LÉTA 19. STOLETÍ

Než začneme popisovat druhou polovinu 19. století, musíme se částečně vrátit zpět, k událostem roku 1848 a jejich důsledkům. Porážka revoluce z roku 1848 a nastolení bachovské reakce roku následujícího, 1849, na více než deset let utlumily všechny snahy o prosazení revoluční literatury a s ní i svobodnou tvorbu v oblasti humoru a satiry. I přesto se mnoho literátů snažilo za těchto obtížných podmínek udržet kontinuitu předbřeznových myšlenek a uměleckých snah s dobou následující, nepříznivou veškerému radikálnějšímu smýšlení a snažení. Tuto linii satiry a humoru, dokonce by se dalo říct na světové úrovni, dokázal udržovat Karel Havlíček (Borovský). Existují mnohé důkazy o skutečném myšlení českého lidu v hojně se šířících letáčích a písních během roku 1848 a let následujících. Naprosto zvláštní charakter nalézáme v tomto období ve snaze o oživení časopiseckého humoru a satiry, zpravidla se jedná o snažení krátkodobé, avšak odvážné a usilovné – od Havlíčkova *Šotka* až po *Humoristické listy*, jež ohlašují novou dobu ústavního života šedesátých let. Stále trvá úsilí spisovatelů humorem a satirou získávat a podporovat v progresivních názorech obyčejné čtenářské vrstvy na našem území. Počátkem března 1848 se po Praze a v českých zemích počínají objevovat tzv. létací lístky, letáky či tištěné písničky, jež oznamují a objasňují novou politickou situaci, přičemž burcují k odporu proti reakci. Později upomínají na oběti revoluce a volají po národní i slovanské jednotě. Drtivou většinu letáků tvoří prozaické, ale též i patetické texty manifestů, provolání k občanstvu, hojně mezi nimi nacházíme i občasně kramářské písně, které s posměchem oslavují ukončení roboty, odmítají účast na frankfurtských volbách (vzorem Havlíčkova *Nová píseň* o německém parlamentě). Jindy opěvují národní gardy, vzpomínají na blanické rytíře, husity. Smutnější vyznění se objevuje u vzpomínky obětí revoluce, ironický výsměch se týká také domácí

---

¹¹ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004, s. 612 - 619. ISBN 80-7185-669-x.

reakce, objevuje se i šibeniční humor v písních poražených. Na většině písní a letáků není podpis autorů, jen občasné známe autora. Text však zůstává hlasem lidu, především pokud se jedná o témata sociální.

Co se týče satirické prózy a časopisů v období po březnu 1848, Havlíčkovu politické heslo Nepopustíme! se uplatňuje i po zrušení většiny revolučních vymožeností. V oblasti prozaického humoru a satiry se v tomto smyslu drží hlavně časopisy. V tomto období se jedná především o časopis *Diblík* Jana Grose a Ferdinanda Štraucha či *Švingulant* Josefa Burgersteina, ale i další. Pravděpodobně nejvýraznějším se však stávají, co se českého humoru a satiry týče, Vilímkovy *Humoristické listy*, jež byly založeny roku 1858.

2.2 60. LÉTA 19. STOLETÍ

Nacházíme se v době oživení národního hnutí po pádu bachovské reakce, kdy se po vyhlášení Únorové ústavy z roku 1861 česká politika opět pokouší o dosažení cílů z doby předbřeznové, zvláště o federalizaci Rakouska. Proti oficiální politice, kterou vedou František Palacký se zetěm Františkem Ladislavem Riegrem (později se stávají představenými konzervativní staročeské strany), vzniká opozice radikální politické strany mladočechů, jež se stávají samostatnou stranou až roku 1874. Česká politika se roztříštila a diferencovala v letech osmdesátých a devadesátých, protože ve volbách roku 1891 totiž staročesi utrpěli krutou porážku a do čela politiky se prodrali radikální mladočeši. Důvodem byly narůstající rozpory i neúspěchy staročeské strany po rakousko-pruské válce v r. 1866 a následném vyhlášení dualismu v r. 1867, který ve svém důsledku znamenal rozdělení monarchie na Rakousko-Uhersko. Situaci nezměnila ani cesta do Ruska, konkrétně do Moskvy, podniknutá taktéž v roce 1867, jež měla symbolizovat český odpor vůči Vídni a orientaci na Slovany, v této době přímo na carské Rusko. Vládnoucí čeští politici se následně zaměřují směrem na Západ, do Francie, tato politická orientace trvá až do druhé světové války. Později, v období průmyslové revoluce, se ke slovu stále více začíná dostávat na našem území silná dělnická třída, jejíž představitelé se uplatňují více i v politice a přinášejí revoluční myšlenky.

Šedesátá léta tedy představují společenský i politický národní rozmach, rozvoj spolkového žití, nové publicistiky – to vše má svůj, byť pokroucený obraz v literárním humoru a satíře. Nově vzniklá literární generace májovců to připomněla už koncem 50. let. Její představitelé Jan Neruda a Vítězslav Hálek roku 1858 přicházejí s novou literární snahou o moderní českou literaturu v almanachu *Máj*.

V období šedesátých let se samostatně rozvíjí česká humoristická literatura na umělecké úrovni, vzniká množství humoristických časopisů. Podnětem k tomu bylo vytvoření *Humoristických listů* roku 1858. Dále je charakteristický nástup demokratické realistické literatury, který se ohlašuje roku 1868 vydáním almanachu *Ruch* – kolem něj se soustřeďuje tzv. generace ruchovců v čele se Svatoplukem Čechem a Josefem Václavem Sládkem. Za základní kriticko-teoretickou směrnicí pro rozvoj českého humoru a satiry můžeme považovat článek Vítězslava Háška s názvem *Gogola hledám* vydaný v *Národních listech* roku 1872. Hášek navazuje na odkaz známého ruského, světově proslulého, humoristy a satirika v Havlíčkově duchu a přináší požadavek českého Gogola, který by nám poupravil zrak takovým způsobem, abychom dokázali vidět i to, co je na nás samotných směšného.

Odras komplikovaného historického a politického vývoje nalzáme v naší literatuře, především v humoristické a satirické odnoži, kde se mnohdy zveličeně, v karikatuře, s nadsázkou popisují hlavně negativní jevy ve společnosti, často se sahá až k jejich reálným kořenům.

2.3 70. LÉTA 19. STOLETÍ

Toto období můžeme charakterizovat nástupem dělnické třídy v národním a kulturním českém životě. Literatura se dále odlišuje a v roce 1873 vzniká časopis *Lumír*, jehož spolupracovníci se snaží o světovost národní literatury. Zpočátku jsou považováni za kosmopolity, včetně Josefa Václava Sládka, ale především Jaroslava Vrchlického a Julia Zeyera. Ti se dostávají do sporů s reprezentanty tzv. školy národní, kteří se soustředili okolo časopisu *Osvěta* vzniklého roku 1871. Představitelé školy národní se zasazují o konzervativní hledisko vlastenectví a odmítají se zabírat otázkami politickými a sociálními. Neshody o podstatě nového charakteru české politiky i literatury jsou doprovázeny nárůstem dělnické publicistiky i ve vlastních časopisech humoristických a satirických. Zájem věnovaný sociálním otázkám, především v české próze zásluhou J. Arbese, můžeme vidět u stále většího počtu autorů, humoristů a satiriků. Jejich myšlenky byly soustředěny v časopise s názvem *Paleček*.

2.4 80. LÉTA 19. STOLETÍ

V tomto stádiu dochází k pokračování literární tvorby 70. let 19. století – vrcholí lumírovská poezie v literárních počinech Jaroslava Vrchlického a Julia Zeyera. Próza se nadále odlišuje a uplatnění nachází kritický realismus a naturalismus. Rozkvět historické,

venkovské a městské sociální prózy je doprovázen rozmachem humoristické prózy, povídky či veselohry. Do popředí českého literárního humoru se s konečnou platností dostává beletristický časopis Ignáta Herrmanna *Švanda Dudák* z roku 1882, také díky průkopnické snaze Jakuba Arbese v jeho *Šotku*, vycházejícího v letech 1880 – 1881. S početným růstem humoristické produkce se zvyšuje i kvalita nabízeného. Vedle alegorických básnických skladeb Svatopluka Čecha se vytváří také první jasný satirický typ české prózy – literární postava Matěje Broučka. Čechovy „broučkiády“ zdařile útočí na typ člověka „maloměšťáka“. Tomuto pojmu se budeme v naší práci věnovat i později.

Nesmíme také opomenout důležitý krok v národním životě - přichází rozmach českého kulturního života díky otevření Národního divadla v letech 1881 a 1883, což umožnilo rozvoj dramatické tvorby, a samozřejmě z toho plyne i větší přísun veseloher.

2.5 90. LÉTA 19. STOLETÍ

V 90. letech 19. století se literatura stává zrcadlením krize buržoazní společnosti ve všech částech českého kulturního a politického života. Poezie, próza a drama se vpravují do intenzivního ideového rozporu s vládoucí buržoazní politikou a začíná období imperialismu. Poezie je většinou odbojná, v čele stojí Josef Svatopluk Machar. K artistní produkci se uchylují reprezentanti tzv. dekadence. Humor a satira se dostávají do krajních poloh, postupně převládají parodické metody v sociálních otázkách. Prozaikové se snaží nalézt kladné hodnoty v české minulosti a také se soustředí na vyhledání správné orientace literárních současníků v progresivním duchu myšlenek z minulých dob. Příznačným rysem je i to, že upadají humor se satirou na scéně divadelní a rozkvět nachází spíše formy kabaretní. Literatura se v této době stává výstižným obrazem krize buržoazní společnosti a její zaměření na spíše umělecké momenty tvorby přispívá až k programovému nezájmu o problémy společnosti. V této době dále dochází ke stopám revoluční poezie i mezi mladou nastupující generací, ponejprve podléhající vlivu anarchismu. Na přelomu století definitivně dosahuje čela tato společensky angažovaná produkce, jež představuje např. známý literát Petr Bezruč.

Nesmíme také opomenout fejeton Jana Nerudy, kterým oslavil 1. květen 1890, což dokreslovalo definitivní nástup dělnictva k boji za práva člověka, což bylo možné vnímat i jako nástup nového věku. V tomto období se také začíná rozvíjet humor a satira v regionální literatuře, např. hanácká oblast, jíž se ve svých dílech věnoval František Serafínský Procházka.

3 DRUHÁ POLOVINA 19. STOLETÍ – LITERÁRNÍ PŘEHLED

3.1 KONEC 40. LET - 50. LÉTA 19. STOLETÍ

V tomto období se zaměříme na přehled satirické (humorné) prózy i časopisů včetně literátů používajících humor a satiru. Nejprve se budeme orientovat na humoristicko-satirický časopis z 50. let s názvem *Diblík*. Vydávali ho Jan Gros a Antonín Štrauch. V roce 1855 vyšly celkem čtyři svazky a zabývaly se především literární satirou. Zde vycházely příspěvky pod uměleckými pseudonymy či anonymně a mnohdy upoutal sloupek Sociální siluety, jehož cílem byla často kritika divadla a žurnalistiky, ovšem pouze v možnostech tehdejší bachovské doby. Nejednou se čerpalo ze studentských šprýmů a života, oblíbené se těšily parodie a travestie národních písní v Havlíčkově stylu. Zparodován byl například i Jaroslav ze Šternberka ze známého Rukopisu královedvorského. Zakončení obstarávaly anekdoty, komické rozhovory, občas i nějaký žertovný obrázek. V této době ale práce satirika nebyla finančně příliš oceňována, satirici většinou dostávali velice nízké honoráře.

S časopisem *Švigulant* bylo spojeno jméno Josefa Burgersteina (1813 – 1873), humoristy a satirika starovlasteneckého typu. V letech 1853 – 1855 vydal ve Vídni sedm svazků *Švingulanta*. Slovo švigulant znamená něco jako podvodník či šelma. Burgerstein přispěl do *České včely* i do *Květnů* humoreskou Pomněnky ze života mladého právníka, ale také satirou Starý a mladý Švanda. Těmito počiny se projevil jako žák Františka Jaromíra Rubeše či Josefa Kajetána Tyla. Mezi další autorovu tvorbu patřily *Deklamovánky a písně*, *Švingulace*, *Deklamovánky* a nebo *Žertovné výpisky z tobolek starých studentův*. Zajímavostí je, že se Burgerstein přimíchal do sporů o pravost rukopisů, když vydal tři ironické pamflety, z nichž např. práce o Rukopisu královedvorském byla přijata s náklonností u obránců nefalšovanosti rukopisů.

Královehradecký rodák Ladislav Pospíšil, 1820 – 1891, se snažil v květnu 1854 o hradecké humoristické periodikum s názvem *Ženiální humorista a famózní žertovník ve svém nejlepší rozmaru*. Mikovec jakožto redaktor se diví, jak v této době dochází k rozkvětu satirických a humoristických časopisů, což dokládají další periodika jako *Rachejtle*, *Brejle* nebo *Žihadlo*. I Pospíšilův mladší bratr Stanislav (1825 – 1896) přispěl „humoristickou troškou do mlýna“, jeho výtvar nesl název *Humoresky ve verši a próze*.

V roce 1854 byly založeny z iniciativy oblíbeného autora historických románů Josefa Svátka a nakladatele Josefa Richarda Vilímka *Humoristické listy*. První příspěvek byl zasvěcen odkazu Františka Jaromíra Rubeše. List nejdříve otiskoval humoresky, veselé

deklamace, drobné parodie a karikatury, „dopisy studentů“, tzv. filipojakubské hovory (mezi Filipem a Jakubem), inspirované příkladem Karla Havlíčka Borovského, které se nazývaly *Dyškursy Vaška s Honzíčkem*. Jinak se v periodiku vyskytovaly epigramy a drobné anekdoty. Později se časopis transformoval v politicko-satirický a stal se humoristickým „řečníštěm“ hnutí mladočechů. Beletristický týdeník *Lumír* Ferdinanda Břetislava Mikovce vyzdvihuje vysokou literární úroveň, jež vygradovala se Svátkovým odchodem a započnutím kooperace s Janem Nerudou. Počínaje rokem 1861 se *Humoristické listy* otevřeně označují jako politický týdeník a startují novou dobu českého humoru rovnoprávného měšťanstva. Vše je způsobeno nastupujícím ústavním životem šedesátých let, proto Manifest Humoristických listů smí definovat svou linii jako politicko-satirickou. Nutno podotknout, že posměch a politika jsou v tehdejší české situaci velice blízké.

Nakladateli J. R. Vilímkovi se podařilo získat pro *Humoristické listy* společníka, jenž se jmenoval Antonín Věnceslav Truhelka (1834 – 1886). Truhelka používal pseudonym A. V. Truhelkovský – jeho jméno je známé především kvůli pokusu z roku 1854 o vytvoření humoristického časopisu *Filigránek* (filigránek - něco jako bezstarostný šprýmař). Truhelka se zabýval humoristickou produkcí deklamovánek, žertovných próz a epigramů, které byly zaměřené hlavně na pražskou společnost. V *Humoristických listech* otiskl několik příspěvků, např. humoresky *Ouklady o pouti*, navíc vydal vzpomínky na K. J. Rubše v próze s názvem *On a já*.

Josefa Bojislava Pichla (1813 – 1888) si zmíníme vzhledem k jeho pomoci směřované na Karla Havlíčka Borovského. Pichl byl vedoucím pražské poroty, jež Havlíčka osvobodila, hlavně díky Pichlově zastání. V padesátých letech našly oblibu Pichlovy publikace *Společenský zpěvník český* a *Společenský krasořečník český*. Jednalo se o obsáhlé soubory písní, veršů a projevů s humorným vyzněním. Dále je důležité připomenout, že Pichl byl vůbec prvním českým překladatelem *Dona Quijota de la Mancha* od Miguela de Cervantese.

Zmíníme si i Matěje Mikšíčka (1815 – 1892), sběratele a vydavatele moravské lidové pohádky a pověsti. V roce 1847 vydal *Pohádky a pověsti lidu moravského*, což byl zdroj pestrého čtení vypravovaného po celé Moravě pro obveselení.

Sérii žertovných historek a vtipů s názvem *Horlivý a veselý budiček v rodinách křesťanských* vydal Beneš Metod Kulda, žijící v letech 1820 až 1903. Jakožto duchovní během pobytu v Čechách a na Moravě sbíral pohádky a pověsti.

Své doby byl populární František Pravda, vlastním jménem Vojtěch Hlinka (1817 – 1904). Hlavně díky povolání duchovního se snažil propojovat didaktickou prózu se zábavou. Vzorem mu byli obrozenečtí literáti. Pravda byl proslulý hlavně svými

venkovskými povídkami – např. *Matěj Sprošťák*, *Zralých Jan si hledá nevěstu*, *Ona má rukavičky*, *Pražátko* atd. Pravdův humor je typický tragikomickými postavami. Sám Pravda používal označení „povídky z kraje“, přestože se některé realizují v prostředí Prahy a Vídně. V roce 1880 ho v *Humoristických listech* vyznamenal dokonce sám Jan Neruda jako skutečného humoristu, což bychom mohli považovat za velkou poklonu směrem k autorovu dílu.

3.2 60. LÉTA 19. STOLETÍ

3.2.1 Prozaická humoristická tvorba

Nyní se zaměříme na prozaickou podobu humoru a satiry v období 60. let 19. století. Hlavní postavou je Jan Neruda, představitel proudu májovců, jenž žil v letech 1834 – 1891. Neruda je také jednou ze stěžejních postav období následujících. Neruda byl redaktorem několika časopisů, např. *Národních listů*, do nichž přispíval fejetony pod značkou malého trojúhelníku. S jeho jménem jsou spojeny i *Květy*, založené společně s V. Hálkem. S Hálkem založili roku 1873 *Lumír*, později postoupený Josefu Václavu Sládkovi. Neruda psal v humorném a satirickém stylu i významnou poezii, ale naše práce se soustředí na prozaická díla, tudíž nebudeme do podrobností zacházet. Od začátku šedesátých let přispíval fejetony do mnoha českých tiskovin, např. spolupracoval s editory Vilímkových *Humoristických listů*. Zde publikoval hlavně literární portréty – karikatury významných současníků. Nerudův nástup do literatury započal anonymní satirickou skladbou s názvem *U nás*, jež atakovala tehdejší českou kulturní politiku a parodovala neautentickou literaturu. Souhrn hloubání a polemik karikoval pojetí literatury Jakuba Malého a prázdnou romantiku, která se projevovala ještě v díle Gustava Pflegra-Moravského. Neruda polemizoval i s Jakubem Malým v *Obrazech života*. Svou satiru představuje Neruda ve statích *Škodlivé směry* a *Nyní*, které zúctovávají se starou konvenční literární produkcí planého patriotismu a satiricky zavrhují postoje odpůrců tzv. generace májovců. Jak známo, Neruda se dostal do jejího čela po vydání almanachu *Máj* roku 1858. Ironie se objevuje v Nerudových prozaických počinech, v *Arabeskách* z roku 1864 – zde používá vydatný sociální podtón, např. arabeska *Byl darebákem*. K humorným prózám se řadí *Páně Kobercova ženitba*, *Starý mládenec*, *Mému vrabci*, *Z tobolky redaktorovy* a jsou satirou literatury tehdejší doby. Nesmíme opomenout i autorovu veseloherní činnost. Ve stručnosti – Nerudovou tvůrčí činností vznikly úspěšné veselohry *Ženich z hladu*, *Prodaná láska* (1859), *Žena miluje srdnatost*, *Merenda nestřídmych* (1860), *Já to nejsem* (1863). V nich literát navazuje na tradici v duchu Václava Klimenta

Klicpery, jenž zesměšňoval nedostatky člověka maloměšťáka. Kulminací Nerudovy umělecké tvorby jsou *Povídky malostranské* z roku 1878. Dílo budeme blíže analyzovat v pozdějších kapitolách. V neposlední řadě se musíme zmínit také o Nerudovi jakožto fejetonistovi, jelikož množství jeho fejetonů je zaměřeno humorně. Některé fejetony se staly ideálem i pro dnešní český humor, kupř. *Kam s ním?* Selekcí ze svých fejetonů Neruda shrnul do souborů s názvy *Studie krátké a kratší* nebo *Žerty hravé a dravé* vydané v sedmdesátých letech. Směšné motivy autor objevoval v reálném pražském životě, literatuře a divadle. Jan Neruda byl skutečnou osobností českého literárního povědomí, oceňoval jej F. X. Šalda. Julius Fučík Nerudu popsal jako nadčasového autora, jenž vidí daleko do budoucnosti. S ohledem na umělecký dosah humoristické prózy nemůže Neruda najít ve druhé polovině 19. století sobě rovného partnera.

Vývoj české společnosti v šedesátých letech nalézá své zrcadlení hlavně v sociální próze. V duchu průkopníků tohoto typu literatury, Boženy Němcové či Gustava Pflégr-Moravského, se prosazují další autoři – např. Karolína Světlá a její sestra Sofie Podlipská, které měly za nedostižný vzor již zmiňovaného Jana Nerudu. Světlá a Podlipská se humorem specificky nezaobírají, ukazuje se jen výjimečně na okraji vesnické a městské prózy. Karolína Světlá (1830 – 1890), vlastním jménem Johanna Rottová, představitelka generace májovců, vydala v *Kresbách z Ještědu* humornou povídku *Hubička*, již Eliška Krásnohorská přetvořila na libreto stejnojmenné opery Bedřicha Smetany. *Hubička* byla časopisecky publikována v roce 1871. Sofie Podlipská (1833 – 1897) se do historie humoristické literatury zapsala pouze příspěvkem do časopisu Jakuba Arbese s názvem *Šotek*.

Pod uměleckým jménem Antoš Dohnal (1824 – 1863) se skrýval Leopold Hansmann, jenž se do povědomí čtenářů zapsal humoreskami v *Moravských novinách* i v kalendáři *Nejnovější moravskoslezský domácí přítel*. Jedná se o tyto humoresky: *O veselém studentovi*, *Čí byla?* a *Poslední masopust*.

Představitelem realistické mravoličné lidové prózy byl František Pravda (1817 – 1904), vlastním jménem Vojtěch Hlinka. Přispíval do mnoha periodik, almanachů a kalendářů. Svě hrdiny Pravda vykresluje povětšinou dobrosrdečným humorem.

Jako posledního si v tomto období uvedeme Aloise Gallata (1827 – 1901), reprezentanta humoristické literatury těžící z tradice obrozenecké literatury. Gallat je považován za Rubešova pokračovatele díky titulu *Humoresky ve verši a v próze* z roku 1860 – a podobně jako F. J. Rubeš je považován za vynikajícího autora humoresek. Toto dílo bylo souhrnem už jindy uveřejněných příspěvků a velmi uhranulo mladistvého Ignáta Herrmanna, jenž na něm oceňoval především možnost nalézt skutečné životní příběhy. Gallat publikoval nejen

prozaické humoristické počiny v periodících jako *Paleček* nebo *Humoristických listech*, dále zasílal příspěvky do *Besedníka*, *Nového deklamátora*, *Merend* či *Posla z východních Čech*. Literátovo jméno je spojeno i s burleskami, ve kterých zesměšňoval klasická díla a modifikoval je v méně náročné podobě do současnosti.

3.2.2 Časopisecká humoristická tvorba

Oproti padesátým létům 19. století dochází v šedesátých letech téhož století u české žurnalistiky k velkému rozvoji, což přináší zvýšený počet nově šířených humoristických časopisů a almanachů. Zásadním deníkem se stávají pozdější mladočeské *Národní listy*, kde se jako autoři populárních fejetonů prosazují Jan Neruda a Vítězslav Hálek. V humoristické a satirické publicistice mají stále výsadní postavení *Humoristické listy* Josefa Richarda Vilímka, v nichž velmi často publikoval Neruda.

Za zmínku stojí i almanachy tohoto období, humoristický *April* z roku 1862, z nových časopiseckých snah *Rarášek* Gustava Bacha vytvořený v roce 1865 a *Šotek*, který vydával Eduard Just od roku 1867 jako následovníka *Šotka* z předcházejícího období od Havlíčka a Mosera.

Na Moravě v šedesátých letech vznikají opakované pokusy o vydávání humoristických periodik. Roku 1864 se v Brně objevuje *Vosa* pod redaktorským vedením Michala Kříže, v Olomouci zase *Ječmínek* redigovaný Bedřichem Rozehnalem. Jako příloha listu *Morava* vycházejí humoristické počiny Františka Brzobohatého a Františka Jaroslava Kubíčka. Předtím roku 1860 usiloval o humoristickou knižnici pojmenovanou jako *Veselé čtení* olomoucký Eduard Hölzel. Na sklonku šedesátých let se po ustavení Slovanského gymnázia v roce 1867 v Brně a Olomouci dostává na čelní post kulturní politiky hnutí absolventů výše zmíněných gymnázií, což bývá označováno jako *Mladá Morava*. Konvenční, především klerikální okruh vzdoruje snahám o kulturní a politické sjednocení s Čechy vydáváním reakcionářské tiskoviny *Morava* (1869 – 1879). Ten rediguje Václav Antonín Crha, satirik bulvárního formátu. V roce 1866 pak vychází v Brně ještě *Veselé listy*, jež vedl Karel Klíč.

Pravděpodobně nejvýznamnější periodikum této doby, *Humoristické listy*, šířil od roku 1858 vydavatel Josef Richard Vilímek. V šedesátých letech byly *Humoristické listy* označovány jako pokrokové, ale v letech sedmdesátých jejich úroveň poněkud poklesla, i přes nakladatelovu snahu, jež byla vyjádřena v programovém článku *Tajný spolek* (1870). Od roku následujícího, 1871, se periodikum stalo listem „humoristickým a nepolitickým“, jak uváděli

vedoucí redakce. Obliba však stále do značné míry trvala, hlavně díky Nerudovým vtipným podobiznám slavných lidí.

V návaznosti na předcházející období znovu začínají vycházet v letech 1861 až 1862 *Brejle* – předchůdce nacházejí ve stejnojmenném periodiku z roku 1849. *Brejle* soustředily se na radikální satiru v Havlíčkově duchu a za heslo považovaly „Smějme se jim!“ Klíčová pro ně byla hlavně národnostní otázka, ve svých literárních atacích se orientovaly proti Němcům a jejich spřízněncům. Kvůli hojným intervencím cenzury však vydávání periodika brzy skončilo. Po *Brejlich* pokračují od roku 1863 *Šotek* a *Politické brejle*, jež začaly existovat od roku 1864. *Politické brejle* dlouhého trvání neměly, po několika měsících totiž skončil jejich hlavní redaktor, Moser.

Hanopisné vyznění měl almanach *April* z roku 1862, který vydával Josef Martin pod pseudonymem Jaroslav Martinec. *April* byl namířen proti vydavatelům *Hlasu*, zabýval se např. neutěšenými poměry chudých.

Od roku 1865 začal vycházet satiricko-humoristický list nazvaný *Diblík*. Ten však vyšel pouze v jednom čísle, které měl redakčně na starosti Eduard Just. Následně se *Diblík* vyskytoval mezi českými krajany v USA, kde jej řídil v roce 1885 Leopold Kochman.

Se jménem Eduarda Justa a Budislava Třemšínského souvisí časopis *Rarášek*, jenž vyšel v roce 1865. Stejnojmenný časopis vycházel až v roce 1886, tentokrát za redaktora Rudolfa Pokorného, jenž stál v dalších letech za redakcí *Nového Palečka*. Pozdější časopis měl podobu 30 sešitů nepolitického, neškodného stylu humoru.

Posledním významnějším časopisem tohoto období je *Šotek*, vycházející v letech 1867 – 1868. Podnázev *Šotka* zněl *Archiv rozmaru a vtipu*. Redakce se chopili opět Just s Třemšínským a vyšlo pouze 6 čísel časopisu.

S časopiseckou tvorbou souvisí autoři, redaktoři a spolupracovníci, které si nyní v krátkosti uvedeme. Prvním je Eduard Just. Žil v letech 1836 – 1879 a působil pod pseudonymy, nejčastěji Eduard z Hradčan. Přispíval do mnoha humoristických časopisů, spoluvydával *Humoristické listy*, *Šotka* apod. V knižní podobě vydal povídky *Žert a pravda*, album zábavného čtení z roku 1865, a *Humoresky* (1866).

Pseudonym Jaroslav Martinec ukrývá reálnou osobu Josefa Martina (1842 – 1924). Martinec se proslavil jako přispěvovatel do *Palečka* a *Šotka*, redigoval *Lumír* a přispíval i do *Ruchu*. Jak bylo zmíněno výše, redakčně vedl parodický sborník *April*.

Josef Richard Vilímek, žijící v letech 1835 – 1911, se proslavil především jako vedoucí osobnost časopisu *Humoristické listy*. V tomto časopise roku 1870 provolal „Tajný spolek, který bude zbraněmi humoru, satiry a ironie pracovati“. Motto listů mělo být: „Lepší svoboda

smíchu než svoboda k smíchu!“ Vilímkova práce čítala četné kalendáře, sborníky, časopisy. Co se časopisů týče, především se jednalo o humoristické ražení. Mnohé z těchto listů brzy zanikly, jmenujme: *Bič*, *Blesk* nebo *Rolničky*. V letech 1873 – 1874 pak autor vydal dvousvazkovou edici *Nejlepší české humoresky*, což dokumentovalo literární plodnost a čtenářskou oblibu žánru humoresky.

Pod pozoruhodným uměleckým jménem Kyselka Slanovodský tvořil František Brzobohatý žijící v letech 1836 – 1914. Rodištěm tohoto literáta byly Luhačovice. Mezi Luhačovicemi a jeho pseudonymem pak můžeme spatřit jisté spojení, humorný pseudonym odkazuje na luhačovickou kyselku. Brzobohatý oplýval humoristickým a satirickým nadáním, přispíval do *Humoristických listů*, *Ječmínka* či *Veselých listů*. Jeho prvotní tvorba se nesla v duchu Rubešových deklamovánek a později vytvářel žertovná psaní v hanáckém dialektu. V knižní verzi vydal roku 1863 písničky a deklamovánky ve výboru s názvem *Hořčice a křen: Moravské koření pro každé bolení*.

Michal B. Kříž, žijící v letech 1833 – 1869, se zasloužil o časopis *Vosa*, jež řídil. Ten vycházel mezi léty 1859 - 1866 jako příloha brněnské *Hvězdy* redaktora Žirovnického.

František Jaroslav Kubíček (1838-1865) proslul především díky práci *Rozesmaliáda*, v níž útočil na Bedřicha Rozehnalu (editora *Ječmínka*) a klerikály obecně. *Rozesmaliáda* vycházela po dva roky, dokončena však nebyla. Za vzor Kubíček považuje Karla Havlíčka Borovského. Ve svých dílech se pak snaží humorně vyvracet polit. názory, jak dokládá citace z *Písni české žurnalistiky*: „... neboť máme Havla péro, ... každý polovicu, Havel tepal bachovinu a my ... icu.“ Vynechaná písmena ovšem neskrývají slovo „slivovicu“, jak by se dalo očekávat, nýbrž „šmerlingovicu“, podle tehdejšího ministra Schmerlinga.

Posledním autorem, o kterém se v této části zmíníme, je Václav Antonín Crha, jenž žil v období let 1863 – 1905. Crha byl redaktorem *Pražských novin*, *Národních listů*, a také zasílal příspěvky do *Lumíru*. Mnoho literátů ho parodovalo a také na něj bylo útočeno kvůli jeho stanovisku vůči hnutí *Mladé Moravy*. Vytvořil deklamovánky a v knižním vydání mu vyšel *Gratulant*. Na Moravě stál od roku 1869 v čele státního časopisu *Morava*. Toto periodikum posměváčci ironicky označovali jako „Mrva“. Nakonec se Crha rozhodl vrátit do redakce *Pražských novin*.

3.3 70. LÉTA 19. STOLETÍ

3.3.1 Prozaická humoristická tvorba

V sedmdesátých letech 19. století se v próze vedle obvyklé humoristické povídky a humoresky prosazují literární humor i satira v nově vytvářejícím se městském společenském románu. Realistická próza tohoto období kulminuje v literárních počinech Jana Nerudy. Nerudův následovník, Jakub Arbes, dává vzniknout novému specifickému žánru zvanému romaneto – tato událost je z literárního hlediska klíčová, neboť představuje počátek české science fiction. Vyjma Arbesa prosazuje své úsilí na pomoc národnímu hnutí v tradiční próze Václav Vlček, Alois Vojtěch Šmilovský a započínající literát Ignát Herrmann. Časopis Herrmanna, *Švanda dudák*, se později, v letech osmdesátých, proměňuje v ústřední řečiště národního literárního humoru.

Jakub Arbes, 1840 – 1914, působil jako humorista s pseudonymem Ivan Kopřiva, dr. V. Blauhaaz, Polykarp Tupý apod. Jak jsme již zmiňovali výše, Arbes je považován za žánrového otce romaneta, což je fantastické vypravování s racionálním objasněním. Arbes během své kariéry bojoval o vznik satirického časopisu a hojně přispíval do *Palečka* redaktora Pokorného, ale i do *Švandy Dudáka* redaktora Ignáta Herrmanna. Během let 1880 – 1881 redigoval časopis *Šotek*, do něhož se mu podařilo sehnat významné přispěvatele – Beneše Třebízského, Emanuela Bozděcha, Svatopluka Čecha, Františka Heritese, Ignáta Herrmanna, Jana Nerudu a spoustu dalších. Arbesův *Šotek* měl navazovat na tradici Havlíčkova *Šotka* a od roku 1883 začal vycházet jako příloha *Palečka*. Arbes zveřejňoval epigramy, satirické komentáře k tehdejší literatuře a proti otupělému měšťáctvu. Vydal i satiru *Jak pan doktor Matějčíek duši lidskou pérem fotografoval*, v níž útočil proti Františku Schulzovi, jenž kritizoval Zolův naturalismus v *Osvětě*. Později mu vycházely politické hanopisy *Pláč koruny české*, které se vyznačuje výpady vůči tehdejšímu českému místodržícímu – Františku Thunovi. Karel Václav Rais na Arbesovi vyzdvihoval především „arbesovsky hořký humor“ – vzor přitom Arbes nacházel v Janu Nerudovi. Arbesův humor je popisován jako logický, stavějící na vyšší příčce vědu nad vírou.

Pod pseudonymem Alois Vojtěch Šmilovský psal Alois Schmilauer, jenž žil v letech 1837 až 1883. Schmilauer často přispíval humoristickými literárními výtvary do *Palečka*, *Humoristických listů* a mnoha dalších časopisů. Ve svých dílech se zaměřoval hlavně na kritiku maloměšťáckého způsobu života a s tím souvisejících morálních nedokonalostí.

Václav Vlček (1839 – 1908) je známý jako přispěvatel do mnoha humoristických časopisů a zakladatel časopisu *Osvěta* (1871). Díky zastaralým a konzervativním názorům byl

Vlček často satiriky zesměšňován. Ponejvíce tomu bylo v Arbesově *Šotku* a Herrmannově *Švandovi Dudákovi*. Důvodem byli jeho zastaralé, konzervativní názory.

Významným literátem byl také František Němeček (1842 – 1877). Němeček proslul jako zakladatel tzv. soudniček – literárně pojaté reportáže ze soudní síně, kterou proslavil ve 20. století famózní humorista K. Poláček. Němeček působil v redakci *Národních listů* a jako humoristický přispěvatel zasílal počiny do *Palečka*. Byl dobrým přítelem Sládka, Nerudy, a neopomněl se angažovat ani v almanachu *Ruch*.

V letech 1847 až 1916 žil Augustin Vojtěch Nevšimal, společník Vilímkových *Humoristických listů* a redaktor *Palečka*. Příspěvky podporoval *Nového deklamátora* (1879), *Švandu dudáka*, působil v redakci *Nového Palečka*. Svého času se značné oblibě těšily humoristické prózy *Obležení města Račic r. 1848* (1871), *Honba na krokodila v okrese račickém* (1872) a *Za kornout bonbonů*, vydaný v roce 1878.

Především autorem veseloher byl Emanuel Bozděch (1841 – 1889). Bozděch přispíval do mnoha časopisů a z hlediska našeho vymezení vydal v roce 1877 humornou prózu s názvem *Novelky*.

Jako autor divadelních aktovek proslul Josef Štolba (1846 – 1930). Své humoristické příspěvky adresoval do *Šotka*, *Švandy dudáka*, a dokonce spoluredigoval *Palečka*. Z hlediska prozaické literatury mu vyšla kratší novela *Ze života vojenského*, jež prvně spatřila světlo světa roku 1869 v časopise *Květy*.

Poslední osobnost, kterou si zmíníme, je Jan Voborník (1854 – 1946). Voborník zasílal kritické příspěvky do *Národních listů*, *České včely*, *Světozoru*, *Osvěty* a dalších. Do národního humoru přispěl antologií *Čtvrťky: vzpomínky a žertíky kroužku přátel* (vyšlo až v roce 1922).

3.3.2 Časopisecká humoristická tvorba

V sedmdesátých letech pokračuje vydávání prosperujících *Humoristický listů*, spjatých s redaktorskou činností J. R. Vilímka, objevují se však i časopisy další. Mezi ně patří např. beletristický časopis *Paleček* Jana Otty, později Augustina Nevšimala a ještě později Rudolfa Pokorného, poslední jmenovaný *Paleček* rediguje až do své smrti roku 1877. Rok 1870 dává vzniknout mladočeskému časopisu *Šípy*, jenž se soustředí na politickou satiru ve službách měšťanské vrstvy a jejích stran. V podobném duchu tvoří i staročeské periodikum *Brousek* (1874 – 1878). Dělnická třída se snaží nezaostávat a vydává časopisy typické dělnickým humorem a satirou – *Budoucnost* (1874 – 1882), *Dělnické listy* (1877 – 1884) a *Dělnické kalendáře* (1878 – 1904). V tomto období vycházejí také rozmanité almanachy,

kalendáře, sborníky. Obecně přibývá množství autorů, kteří se zaměřují specificky na humoristickou časopiseckou tvorbu.

Některé z humoristických časopisů si nyní přiblížíme více. *Sršeň* byl časopis z let 1870 – 1871, přičemž se jednalo o první dělnické satirické periodikum v naší zemi. *Sršeň* se nejdříve se vyskytoval jako příloha časopisu *Dělník* – v tehdejší době byl známý sloupek *Z tobolky Fabiána Brusa* (autorem pravděpodobně Josef Boleslav Pecka).

Šotek, spojený s rokem 1871, byl satirický list redaktora Augustina Nevšimala, jenž brzy vymizel. Objevoval se jako doplněk 3. ročníku Peřinových *Obrazů života* – proto se pojmenovával *Peřinův Šotek*.

Sborník humoristických příspěvků nesl název *Merendy* a vycházel v letech 1871 – 1872 pod redakcí Eduarda Justa. Celkově bylo uvedeno 9 svazků a na příspěvcích se podíleli tvůrci s rozmanitými a vysoce originálními pseudonymy – Holofernes Amadeus Tercibulka, Škvor Vejmelka Nro 3 vulgo Ifek, Karfiol Mrkvička, Vítězslav Omáčka, Fr. A. Pivoňka apod. Sborník obvykle obsahoval skladby menšího rozsahu, jež byly cíleny na společenské večírky, kde se přednášely.

Dalším významným časopisem byl *Paleček* (1872 – 1887), někdy nazývaný *Ottův* dle vydatele Jana Otty. Humoristický časopis sama redakce charakterizovala jako „nepolitický“ – myšleno pravděpodobně ironicky, dále se označoval jako „velký dobrák“, jenž se snaží „sahat nemocným na puls“. Ve vedení časopisu se vystřídalo několik postav – nejdříve Josef Štolba, následoval Augustin Nevšimal a později se redaktorským lídrem stal Ignát Herrmann – ten ve vedoucím postu vydržel pouhé dva roky. *Paleček* se zaměřoval proti západně orientovaným lidem okolo časopisu *Lumír* a také se orientoval proti klerikálům ve speciální příloze *Šotek*. Konec časopisu byl spojen s rokem 1887, kdy *Palečka* vystřídal *Nový Paleček* velice slabé úrovně.

Satirický staročeský nástroj nesl název *Brousek* (1874 – 1879), redigoval ho Jan Stanislav Skrejšovský, s nímž se spojil František Ferdinand Šamberk. *Brousek* slovně atakoval oponenty staročechů většinou za použití pichlavé ironie. Adolf Heyduk na základě těchto útoků opustil Prahu a odešel do Písku.

Jiný formát měl beletristický časopis *Česká včela* vydávaný v letech 1876 – 1880. Speciálnost spočívala v tom, že byl ilustrovaný. Redaktorsky jej zaštiťoval Bohuslav Pichl, syn Josefa Bojislava Pichla. Časopis poskytoval autentický a přeložený literární humor autorů Jakuba Arbese, Adolfa Heyduka, Josefa Holečka, Rudolfa Pokorného, Josefa Štolby, Jaroslava Vrchlického atd.

Šibřinky, existující pouze rok 1877, představovaly sérii silvestrovských a zábavných programů. K dispozici veřejnosti bylo dáno celkově 6 svazků redaktorů Josefa Jiřího Stankovského a Emanuela Züngela (umělecké pseudonymy Iškariot Husípirko a Damián Mišpulka).

Dále si uvedeme dvě postavy spojené s časopiseckou produkcí. Jedná se o Jana Mucka, jenž psal pod pseudonymem Pavel Albieri (1861 – 1901). Mucek dodával příspěvky do *Palečka* po roce 1878, tvořil povídky z vojenského prostředí a krátké humoresky z amerického kontinentu – vyšlo na konci 19. století pod názvem *Nevěsta za padesát dolarů*.

Druhým literátem spjatým s časopiseckou produkcí byl E. F. Trnka, žijící v letech 1840-1895. Trnka působil pod pseudonymy Emanuel František Züngel, Emanuel Trnka či Damián Mišpulka, a přispíval humornými proslovky do *Merend*. Také sestavil antologie *Šibřinky* a *Silvestriáda* a odesílal příspěvky do *Palečka*, *Českého merendáře*. V naší krajině se snažil prosadit zábavnou operetu.

3.4 80. LÉTA 19. STOLETÍ

3.4.1 Prozaická humoristická tvorba

Jak jsme již zmínili v předchozích kapitolách, v období osmdesátých let 19. století došlo k zásadní události – otevření Národního divadla v letech 1881 a 1883, což s sebou samozřejmě přineslo množství divadelních her – tím pádem se mnohonásobně zvýšila i produkce divadelního humoru. Na satiru a humor v dramatech se však naše práce nezaměřuje, více se tomuto tématu nebudeme věnovat, přestože se jedná o důležitou etapu v rámci vývoje české literatury.

Za jednoho ze stěžejních humoristů můžeme v této diplomové práci považovat Svatopluka Čecha (1846 – 1908). Společně s bratrem Vladimírem produkovali humorné příspěvky v časopisech *Květy* (sami ho vedli), a také v *Národních listech*. Z literárního hlediska Čecha řadíme do tzv. národní školy. Jednalo se o všestranného literárního umělce, jehož produkce čítala verše i prózu. Co se týče humoru a satiry v povídkách, napsal *Povídky, arabesky a humoresky* (1883) a *Humoresky, satiry a drobné črty* (1887). Čech se satirou sobě vlastní zesměšňuje lidské, ale i národní nedostatky, a neuznává zejména prázdňe vlastenectví a také „patolízalství“ před vším, co není české a je cizí. Proslulé jsou Čechovy „broučkiády“ – *Pravý výlet pana Broučka do Měsíce* (1888), *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokráte do 15. století* (1889), *Pestré cesty po Čechách prací Matěje Broučka a společníků* (1891) a *Matěj Brouček na výstavě* (1892). V nich se Čech zaměřuje na kritiku více jevů, jež

si rozebereme podrobněji v komparaci a analýze konkrétních humoristických literárních děl. Poslední humoristickou prozaickou prací Čechovou, kterou si uvedeme, je humoreska *Pan podučitel* z roku 1871, jež se vyznačuje značným milosrdenstvím s hlavním hrdinou, tragikomickým typem člověka.

Smysl pro humor i v prozaických dílech prokazuje Jaroslav Vrchlický, vlastním jménem Emil Frída, jenž žil v letech 1853 až 1912. Tento představitel lumírovské generace přispíval do humoristických časopisů (*Nový deklamátor*, *Paleček*, *Šotek*, *Švanda dudák*), ale proslul hlavně jako autor historických veseloher. Z prozaických výtvorů, kde se ukazují prvky humoru, jmenujme *Povídky ironické a sentimentální* (1886), *Barevné střepy* (1887) a *Nové barevné střepy* (1892).

Historické prózy v podání literátů Václava Beneše Třebízského, Aloise Jiráka a Zikmunda Wintra vypadaly často tak, že autoři používali humorných postav a vyprávění. Zikmund Winter (1846 – 1912), představil českého realismu, hojně přispíval do mnoha časopisů, přičemž čerpal z důkladných heuristických zdrojů. Zajímal se o dějiny řemesel, středověké školství, obecně o kulturní život. Některé Wintrovy povídky se vyznačují humorným charakterem, např. povídka *Nezbedný bakalář* z roku 1883, pojednávající o životě reálné historické osobnosti – Mikuláše Dačického z Heslova. Žertovné motivy je možno objevit taktéž v prozaických souborech *Rakovnické obrázky* (1888) a *Pražské obrázky* (1893). Oblíbená byla i komická próza *Kolomaz krmička zlá* či *Bitý nebitého nese*.

Za význačnou osobnost českého historického románu a celkově za vlivného kulturního a politického činitele je považován Alois Jirásek (1851 – 1930). Jirásek ukazuje smysl pro humor zejména při vykreslování některých literárních postav, čas od času se snaží psát i komedie. Humorné postavy se objevují v *Maloměstských historiích* (1870), především ve *Filozofské historii* z roku 1878, v níž Jirásek vykreslil postavu nižšího úředníka Roubínka na pomezí satiry. Podobné vyznění můžeme nalézt v *F. L. Věkovi* (1888 – 1906), idylických příbězích *Maryla* (1885) a *Zemanka* (1885). Jirásek míří proti úzkoprsým úředníkům a celkově proti konzervativcům. Povídka *Mudrcové* z roku 1880 v napůl posměšném „tónu“ líčí tragický válečný obraz. V *Záhořanském honu* (1888) se umělci revanšují žertovným způsobem vrchnímu. Komické rysy a postavy později čtenář nalezne i ve *Starých pověstech českých*, jež vycházejí až v roce 1894. Jmenovitě se jedná o postavy Kouzelníka Žita a Bratra Palečka. Do Kouzelníka Žita se v roce 2012 stylizoval známý český zpěvák Daniel Landa – chtěl tak dát najevo pohrdání českými médii.

Pseudonymy Ypsilon, Švanda či Vojta Machatý ukrývají občanské jméno vynikajícího humoristy Ignáta Herrmanna (1854 – 1935). Herrmann spojil část života s komicky

orientovaným *Palečkem*, jehož i redigoval. Příspěvky zasílal do *Šotka*, redakčně zaštiťoval humoristické periodikum *Švanda dudák*. Během svého publikování v *Národních listech* býval popisován jako následovatel odkazu Jana Nerudy. Herrmannův vlastní časopis, *Švanda dudák*, vydržel i ve 20. století, konkrétně do roku 1930. Zde otiskoval parodické dějiny o Faustovi. Jeho literárního umění využívaly také další časopisy – *Humoristické listy*, *Lumír*, *Světobzor*, *Květy* a další. Pod pseudonymy tvořil Herrmann fejetony a povídky, které posléze hromadil do obsáhlejších knižních souborů, jmenovitě: *Z chudého kalamáře* (1880), *Pražské figurky* (1884), *Drobní lidé* (1888), *Z pražských zákoutí* (1889), *Bodří Pražané* (1883), *Domácí štěstí* (1893), *Páté přes deváté* (1895) a *Dvě pražské idyly* (1896). Rozsáhlý realistický román *U snědeného krámu* z roku 1890 a banální životní události v románové podobě, *Otec Kondelík a Ženich Vejvara* (1898), zakončují humoristickou tvorbu autora v 19. století. Druhému uvedenému titulu se budeme blíže věnovat v analýzách vybraných literárních titulů.

V letech 1851 až 1929 žil František Herites, příspěvovatel do humoristických časopisů (*Paleček*, *Šotek*, *Švanda dudák*). Kromě zmíněných časopisů autor přispíval také do *Národních listů*, a to fejetony. Jeho drobnokresby a žertovné humoresky se tematicky odehrávají v prostředí maloměsta – jmenovitě se jedná o *Tajemství strýce Josefa* (1885), drobnější prózy *Maloměstské humoresky* (1885 a 1886) a *Na niti humoru* (1898). Herites neváhal zparodovat Svatopluka Čecha a jeho známého *Lešetinského kováře* – jako název zvolil *Lešetínský krejčí*. Hlavní hrdina byl pravým opakem hrdiny Čech, antihrdinou k postavě Čechově.

Za velikého znalce slovanského života byl považován Josef Holeček (1853 – 1929), hojný zasílatel příspěvků do humoristických periodik. Humorné vidění světa Holeček prokázal v *Černohorských povídkách* (1881). Směsici vážných i vtipných memoárových próz nakupil v *Rozmanitém čtení*, jež vyšlo třikrát v letech 1881, 1886, 1893. Jeho pacifistické obrazy z vojenského života vycházely nejprve v *Národních listech*, posléze byly vydány knižně pod názvem *Obšit* (1887). Původ slova „Obšit“ můžeme hledat v německém termínu „Abschied“, který se překládá jakožto rozloučení, v tomto kontextu rozloučení s vojnou, propuštění z vojny. Ke zmíněné interpretaci nás navádí hlavní hrdina (dobrovolník rakouské armády). Dílo představuje vyprávění vojenských zážitků během jednoho roku služby. Holečkovi se povedlo stylem humoru předběhnout známého hrdinu Haškových románů, vojáka Švejka. Hlavní rozdíl literární postavy Holečkovy je v tom, že v *Obšitu* vystupuje typ člověka odbojného intelektuála, kdežto Švejk je prezentován jako hloupý voják antimilitarista – v tomto případě je důležité posoudit, s jakým záměrem Hašek Švejka vytvořil. Zda byl Švejk natolik vychytralý, aby ze sebe dělala hlupáka, a tak si utahoval z okolí. Na závěr je

nutné dodat, že celé Holečkovovo dílo vyšlo později roku 1955 pod souhrnným označením jako *Nekrvavé obrázky z vojny*.

Do *Švandy dudáka* a *Palečka* dodával příspěvky i Jan Herben (1857 – 1936). Mezi jeho nejznámější literární počiny patří humorné folklorní prózy *Moravské obrázky* (1889), *Slovácké děti* (1890) a *Na dědině* (1893). Zajímavé na nich je to, že byly nejprve podávány ústně v pražské Moravské besedě, až posléze se rozhodlo jejich o knižním vydání. Vtipné momentky ze života na moravském Slovácku se nacházejí v autorově životním díle, románové kronice *Do třetího a čtvrtého pokolení*, jež vyšla v letech 1889 až 1892.

Se jménem Otakara Hostinského (1847 – 1910) je spojena snaha o humoristickou beletrii – ne nadarmo právě s Hostinským, jenž jako vysoce postavený akademický pracovník UK Praha, docent a profesor estetiky, měl velké předpoklady. Hostinský vzhlíží k Nerudovu realistickému zobrazení humoru. Anonymně vydal humoresku *Ze života pana Felixe Vorlíčka* (1882).

Známa je postava profesora medicíny, Josefa Thomayera (1853 – 1927), jenž používal promyšlený pseudonym R. E. Jamot (čteno odzadu, autorovo jméno s fonetickou výslovností). Humornými črtami, ale i obecně humornými prózami, přispíval do mnohých humoristických časopisů (*Palečka*, *Šotka*, *Švandy dudáka*). Thomayer je charakterizován jako osobitý ironický vypravěč, kterému čtenáři často nerozuměli. Sám autor se nezřídka nespokojeně vyjadřoval k tomu, kolik porozumění ironii mají čtenáři v naší zemi. Ironickou polohu pak nalezneme v Sebraných spisech - I. svazku *Hořká zrna*, a X. svazku s názvem *Nebezpečí ironie*.

V ironickém duchu tvoří i František Zákrejs (1839 – 1907). Ten na rozdíl od Thomayera ironickou polemiku používá proti svým odpůrcům, nebojí se ve svém vývoji dostat až na hranici grotesky. Do historie humoristické literatury se zapsal *Novelkami z veselého péra* z roku 1883. Jako většina literátů-humoristů spolupracoval s takto orientovanými periodiky, hlavně s *Palečkem*, i když většinu času věnoval dramatu.

Matěj Anastazia Šimáček (1860 – 1913) se zařadil do celého zástupu zasilatelů příspěvků do humoristicky orientovaných časopisů – obzvláště *Švandy dudáka*. Šimáček vešel do povědomí čtenářské obce vysoce oblíbenými prózami z prostředí studentů, jež napsal pod literárním pseudonymem Martin Havel. Dílo bylo vydáno v letech 1893 až 1897 pod titulem *Ze zápisů phil. stud. Filipa Kořínka*.

Spíše s realistickou dramatickou tvorbou je spojováno jméno Ladislava Stroupežnického (1850 – 1892), jenž za svůj krátký život dokázal přilákat mnoho diváků do Národního divadla, otevřeného právě na počátku osmdesátých let 19. století.

Stroupežnický působil jako redaktor *Humoristických listů*, v nichž vydal v r. 1871 humorně založenou prvotinu s názvem *Kantorovy trefuňky*. V knižní podobě spatřily později „světlo světa“ také povídky *Humoristické čtení* (1875) a *Rozmarné historky* (1879). Prozaický titul s názvem *Lidé směšní a ubozí* (1884) byl o pár let později, roku 1891, přejmenován na *Z Prahy a venkova* (1891). Stroupežnický zasílal příspěvky do *Palečka* (*Konec přátelství dvou přátel*), *Šotka* a snažil se převzít *Nového Palečka*, následovníka předchozího originálního *Palečka*.

Podobně jako Ladislav Stroupežnický, i Václav Štech (1859 – 1947) byl známější a oblíbenější jako dramatik než prozaik. Humoristickou prozaickou tvorbu odesílal do *Švandy dudáka – První půjčovna literárních reků* (1888). Zábavné povídky podávající analytický popis zaostalosti maloměsta vychází v knižní podobě roku 1893 jako *Maloměstský pepř*.

3.4.2 Časopisecká humoristická tvorba

Tradiční humor a satira v časopisech pokračující i v letech osmdesátých v *Palečku*, jemuž redaktorsky napomáhají Ignát Herrmann a Jakub Arbes. Právě druhý jmenovaný, Arbes, se pokusil vytvořit nového *Šotka* v letech 1880 až 1881. Redaktorské vedení po něm přebíral Rudolf Pokorný, v této době byl *Šotek* jako přílohu u *Palečka*. *Humoristické listy*, pravděpodobně nejznámější zábavné periodikum tohoto období, následuje *Švanda dudák* vedoucího redaktora Ignáta Herrmanna. Politické křídlo staročechů se časopisem *Brouskem* pokouší poměřovat s mladočeskou opozicí, ale mladočeské periodikum *Šípy* existuje delší dobu – poslední vydání je datováno rokem 1895. V roce 1882 se naposledy objevují *Merendy* spojené s redaktorem Eduardem Justem a roku 1880 zaniká *Včela* pod redaktorským vedením Josefa Bojislava Pichla. Satiru a humor vycházející z podnětu dělnických kruhů nacházíme pouze na stránkách *Dělnických listů*, jejichž vydávání se zastavuje v roce 1884.

Důležitou charakteristikou osmdesátých let 19. století je to, že roste počet humoristicky orientovaných literátů, kteří publikují v časopisech. Mnozí z nich se později dopracovávají ke značné popularitě a jejich prozaická díla, povídky i humoresky se dočkávají také knižní verze – kupř. mnohosvazkový seriál *Z českých mlýnů* od Karla Tůmy, humoresky z maloměstského prostředí Karla Šípa, Josefa Peška a dalších.

V této době dochází také k vytváření vtipných písňových textů od spisovatele a vydavatele Františka Haise. Výsledkem uvedených snah byly první pražské šantány, kabarety. Obecně se prosazuje tzv. literární kabaret, ale až na přelomu 19. a 20. století. Touto

problematikou se však zabývat nebudeme, neboť se v práci omezujeme pouze na prozaická literární díla.

Dále se zaměříme na jednotlivá periodika vycházející v osmdesátých letech 19. století, přičemž se podíváme také na autory spjaté s časopiseckou produkcí. Začneme *Šotkem*, vycházejícím od 7. 10. 1880 do 1. 6. 1881. Šotek byl dle redaktora označován jako Arbesův. Do množství přispěvatelů se zařazovali skoro všichni význační literáti tehdejší doby, jak jsme již zmiňovali v časopisecké produkci ze sedmdesátých let 19. století.

Šotek pokračuje i nadále, avšak mění se hlavní redaktor, jímž se stává Rudolf Pokorný. Navazující časopis existuje v letech 1883 až 1884, tenkrát nikoli jako samostatný žurnál, nýbrž „politicko-satirická příloha“ v *Palečku* (taktéž redigoval Rudolf Pokorný). Tento fakt je vnímán jako nejdůležitější rozdíl – *Šotek* Arbesův fungoval jako samostatná jednotka, kdežto *Šotek* Pokorného existoval pouze jako příloha k jinému humoristickému časopisu.

Časopis s názvem *Švanda dudák* bylo možné kupovat v letech 1882 – 1914, později byl znovu produkován v období 1924 – 1930 pod redaktorskou činností Ignáta Herrmann. Podobně jako u *Šotka* i do tohoto časopisu zasílali příspěvky všichni důležití literáti tehdejší doby, např. Svatopluk Čech, Jaroslav Vrchlický a mnoho dalších. Literární kariéru zde nastartoval Petr Bezruč a zajímavostí by mohlo být to, že ve *Švandovi dudákovi* ilustroval velikan malířského umění Mikoláš Aleš. *Švandu dudáka* můžeme považovat za nejvýznamnější český beletristický humoristický a satirický žurnál.

Jako „smrdutou káru“ popisoval Josef Svatopluk Machar v *Božích bojovnících* mladočeské satirické periodikum *Šípy*, jež mělo hrubozrný charakter a vycházelo v letech 1887 – 1905. Jak jsme již zmiňovali výše, časopis byl politického charakteru a dostával se do rozporu se staročeským *Brouskem*. V porovnání se *Švandou dudákem* a *Humoristickými listy* se jednalo o časopis literárně chabé úrovně. Často atakoval především Machara kvůli jeho smýšlení o Hálkovu odkazu.

Po smrti Rudolfa Pokorného pokračuje ještě „palečkovská tradice“, ovšem tentokrát pod názvem *Nový Paleček* (1887 – 1900), jehož se redaktorsky ujímají Josef Kouba a Jaroslav Skřivan. V devadesátých letech pak vedení časopisu souvisí s redaktory Augustinem Nevšímalem a především Františkem Kožíškem.

První jméno, které si zmíníme v souvislosti s osobnostmi působícími v časopisecké produkci, je Antonín Koukl (1860 – 1884), jenž používal pseudonym Petr Filištín. Koukl stihl za svůj velmi krátký život publikovat v *Palečku*, přispívat do *České včely* a dalších časopisů. Vytvořil libreta k operám Josefa Nešvery a Karla Kovařovice, psal veselohry a knižně vydal satirické a humoristické básně.

Často vězněný radikální mladoček Karel Tůma (1843 – 1917) zasílal příspěvky do mnoha humoristických časopisů. V *Humoristických listech* zveřejnil pod uměleckým jménem Štípný báseň s názvem *Rebelantská*. Ve zmíněné básni satiricky naráží na soudobou situaci ve společnosti, používá historické postavy Žižky k vyjádření odporu a zhnusení – kdyby Žižka ještě žil, rozhodně by z tehdejší situace, dle motivu v básni, neměl radost. Tůma redaktorsky zaštiťoval obhroublý humoristický plátek *Šípy*, tvořící ve prospěch mladočeské politiky. Největšího věhlasu dosáhly idylické humoresky *Z českých mlýnů* (dvousvazkové vydání 1885 – 1886, osmivazkové vydání 1892 – 1917), které se dočkaly převedení na filmová plátna. Tůma využil libivého prostoru mlýnů na vesnici, vykreslil zábavné mlynáře a jeho pomocnou sílu, ale v celkovém souhrnu se mu povedlo vytvořit literární záležitost běžného formátu tehdejšího časopiseckého humoru. Přesto dosáhl obrovské oblíbenosti u čtenářské obce.

Pseudonym Karel Šípek ukrývá občanské jméno Josefa Peška (1857 – 1923), příspěvovatele do *Palečka*, *Švandy dudáka*. Jeho hlavní činností bylo psaní próz (umělecký podpis Terpentinus), ale nevyhýbal se ani poezii (pseudonym Tandariáš). Šípek byl skutečně produktivním humoristou a parodistou (zesměšnění Vrchlického s názvem *Norská balada* – 1884). Jeho jméno je spojeno se začátky kabaretu na našem území (spolek Máj v Choděrově restauraci). Autor se nevyhýbal ani psaní operních libret, zdařilých veseloher, spolupracoval s Ignátem Herrmannem – dohromady si vymysleli pseudonym Gustav Ermoine Péchard a vytvořili frašku *Duch pradědův* (1879). V knižní podobě se čtenářům dostalo povídek a humoresek, orientujících se na maloměstské poměry v české krajině: *Žertem i do pravdy* (1888), *Rub a líc* (1892).

Josef Šváb, honosící se přízviskem Malostranský, žil v letech 1860 – 1932 a je považován za literáta humoristického. Do povědomí veřejnosti se dostal jako tvůrce oblíbených pražských písniček, díky nimž je označován za předchůdce Karla Hašlera. Šváb odesílal příspěvky do *Šotka*, *Palečka* a *Švandy dudáka*. Velké množství jeho zábavné produkce se ke čtenářům dostalo až před světovou válkou a po ní – důvod byl prostý: přílišná hrubozrnnost. Šváb profitoval z malostranského, židovského a obecně pražského prostoru.

Jako posledního si uvedeme Rudolfa Pokorného (1853 – 1887), jenž používal pseudonymy Heřman Městecký (dle místa narození, Heřmanova Městce), Petar Ranko apod. V roce 1878 se stal redaktorem *Palečka*, následně redigoval *Šotka* (1883 – 1884), což byla příloha *Palečka*, a také publikoval v humoristických žurnálech – *Palečkovi*, *Šotkovi*, a vydával *Raráška*. Příspěvky podporoval almanach *Ruch*, *Osvětu*, *Světozor*. Není překvapením, že

jakožto stoupenec ručovského almanachu směřoval básnické satiry proti lumírovcům, ponejvíce proti čelním představitelům Vrchlickému a Sládkovi.

3.5 90. LÉTA 19. STOLETÍ

3.5.1 Prozaická humoristická tvorba

Česká próza posledního desetiletí 19. století se buď vydává po směru klasického sociálního venkovského a historického románu, nebo usiluje o kriticko-realistický až naturalistický dobový román. Můžeme nalézt dva základní póly – prvním je Alois Jirásek s Antalem Staškem, přičemž Stašek přichází s čerstvými sociálně revolučními ideami. Za druhý považujeme Karla Matěje Čapka Choda, jenž míří od příběhů folklorního humorného zaměření k rozsáhlým společenským románům a zpodobnění protikladnosti žalostného a směšného v románech z uměleckého prostředí. Prostedí vesnice, především moravské, originálně používají Alois a Vilém Mrštíkovi i Gabriela Preissová – tito autoři se soustředí mimo fatální osudy svých hrdinů také na směšné rysy slováckého venkovského žití. Další literáti jako Otakar Bystřina, Vojtěch Rakous, František Procházka (tvořící pseudonymně jako Franta Župan) a jiní pozorují pouze vtipné aspekty života svých vesnických postav v českých a moravských oblastech – např. se jedná o svérázné moravské venkovany, tuzemské židy či mladistvé hrdiny. Nyní se blíže seznámíme s vybranými autory.

Prvním z nich je Karel Václav Rais (1859 – 1926), častý přispěvatel v humoristických časopisech (*Šotek, Paleček, Humoristické listy*), ale i mnohých dalších žurnálech. Rais začínal jako básník-satirik, v počátcích tvorby se vydával ve šlépějích Jana Nerudy a Svatopluka Čecha – používal k tomu krycí jméno Prokop Bodlák (jako záměrně komickou můžeme vnímat souvislost pseudonymu s názvem epigramatické prvotiny *Trny* z roku 1880). Humor je podstatnou formou ve většině Raisových prozaických počinů, realistických románů a příběhů z české vesnice, autor dokáže vyfabulovat prosté postavy také s jejich příznačným smyslem pro humor – vrcholně se to projevuje v románu menšího rozsahu *Pantáta Bezoušek* (1897). Rais v tomto díle vytvořil postavu starosvětského poctivého hospodáře, jenž navštíví syna advokáta v Praze a je rozčarován z chování vlastní rodiny. Sedlák svou vroucností, moudrostí a skromností dává příklad hodný následování. Dokonce až satirické vyznění mají některé prózy o střetu starosvětské vesnické morálky s městkou namyšleností a povrchností, jmenovitě *Půlpáni* (1898) – zde vychází i *Skleník*, nebo *Paničkou* (1900) či *Na lepším* (1901). I ve svých nejproslulejších románových výtvorech Rais aplikuje vlídný humor jako je tomu

u hrdinů v *Zapadlých vlastencích* (1894), později nám ukazuje také hořký humor žalostné postavy v románu *O ztraceném ševci* (1918, 1919).

Lásku k rodnému kraji v sobě nezapřel Karel Matěj Čapek Chod (1860 – 1927), jehož vlastní jméno znělo Karel Matěj Čapek – přízvisko „Chod“ používal kvůli místu narození – Domažlicím. Velkou část života Čapek Chod věnoval žurnalistické činnosti – co se týče humoru, např. odesílal příspěvky do *Švandův dudáka*. Jako prozaik můžeme autora charakterizovat slovy kritický realista, jenž se nebojí dostat až na hranici naturalismu, ať už máme na mysli povídky či obsáhlé společenské romány. Čapek Chod používá prostupování tragična s komičnem, což kulminuje v groteskních historkách ve vztahu k Chodsku nebo žití pražské bohémy či „lepší“ společnosti. Humorné elementy můžeme vyzorovat v *Povídkách* (1892), jež jsou dějově zasazeny do Olomouce. Právě v nich autor potvrdil, jak vynikajícím je pozorovatelem a vypravěčem. Ne nadarmo si vybral olomoucké prostředí – působil zde jako žurnalista. V romanetu *Nejzápadnější Slovan* (1893) využívá Čapek Chod tří náhledů – romantického, realistického a naturalistického, aby vykreslil životní osudy studenta, jenž pozbyl kvůli nemoci paměť a jeho další životní příhody mají tragikomickou příchut'. Romanetu se budeme blíže věnovat v rozbořech zvolených literárních počínů. I v první polovině 20. století autor vynikajícím způsobem pokračuje v humoristické tvorbě, tuto tvorbu však nebudeme více rozebírat, neboť se naše práce věnuje výhradně druhé polovině 19. století.

Především na slováckou oblast se soustředil Alois Mrštík (1861 – 1925). Stejně jako bratr Vilém přispíval do mnoha časopisů, společně pak oba bratři působili jako hlavní redaktoři v *Moravskoslezské revue*. Vtipné životní střípky nalézáme v jeho prozaických dílech *Dobré duše* (1893) a *Bavlnkové ženy a jiné povídky* (1897).

Také mladší bratr Aloise, Vilém Mrštík (1863 – 1912), byl časopisecky aktivní. Humorné vidění světa je možné nalézt v povídkách z kraje 20. století – *Babeta, Verunka a drobné povídky* (1902). Až groteskně pak působí román *Zumři* (1912). Zvláštní byl skon autora, jenž působí do jisté míry tragikomicky. Vilém se bál udání (od souseda) kvůli poměru s mladou dívkou, jež mu uklízela ve včelíně. Kvůli strachu se pravděpodobně pobodal. Dodnes je jeho smrt zahalena celou řadou tajemství a nezodpovězených otázek.

Žertovný pseudonym Franta Župan zastíral Františka Procházku (1858 – 1929). Literární začátky autora jsou spojené se jménem Svatopluka Čech – ten Župana objevil v *Květech* a jeho velké nadání pro humor velice oceňoval. Župan publikoval ve *Švandovi dudákově* prózy *Mlsný Fricek* i *Týden a jeho rodina*, v roce 1900 zde vydával také dobrodružství dětské postavy Pepánka Nezdary, laskavého uličníka. Knižní verzi se dostalo

próze s názvem *Humoresky* (1885). Další díla Župana se objevila v knižní podobě na počátku 20. století.

Občanským jménem Ferdinand Dostál (1861 – 1931) publikoval pod uměleckým pseudonymem Otakar Bystřina. Autor už v době studií přispíval několika verši a povídkami do mnoha žurnálů, z humoristicky orientovaných do *Palečka*, *Šotka*, *Švandy dudáka*. Při psaní svých děl čerpal především ze znalostí o moravské oblasti – podařilo se mu procestovat prakticky celé území Moravy. Bystřina zaznamenával osobité a bujaré moravské venkovské protagonisty, velmi si všímal specifické jazykové složky, humoru a popichování. Debutoval prvotinou *Na vsi* (1889), později následovaly *Hanácké figurky* (1890). Jeho další tvorba už spadá do 20. století.

Důmyslného pseudonymu Vojtěch Rakous používal Albert Österreicher (1862 – 1935), jehož do literárního světa přivedl Jan Herben. Rakous zasílal literární počiny do *Palečka* a dalších periodik. Známým se stal především díky neotřelým vtipným prózám o středopolských židech a jejich vesnickém životě - životní trápení svých hrdinů dovedl popisovat s vlídným pochopením i citem pro komično. Stěžejní potíží je v jeho dílech židovské přizpůsobení českému životnímu prostoru, a také s tím související záležitost plnění náboženských zásad. Rakousovi hrdinové jsou obyčejní občané, nuzní židé či venkované křesťanské víry, v zákulisí života je tragika židovského národa, nápaditě ukrytá pod rouškou humoru. Přestože díla vznikla na konci 19. století, vydána byla až v první čtvrtině 20. století.

3.5.2 Časopisecká humoristická tvorba

Od devadesátých let 19. století můžeme sledovat silný rozvoj dělnických tiskovin, nevyjímaje humoristicko-satirického zaměření, i mimo pražské kulturní středisko. Počínaje rokem 1889 začíná vycházet periodikum *Rašple*, které vede František Komprda. Z Prahy do Českých Budějovic se stěhuje *Bič*, dočasně pod redakčním vedením Josefa Krapka-Náchodského, jenž se ujal taktéž *Hoblíka a rajblíka* v roce 1891. S Plzní je spjato vydávání *Žumbery* (1892 – 1895), po něm následuje roku 1896 *Satan*. V těchto časopisech otiskuje mnoho satirických autorů dělnické orientace: Pecka, Krapka, Zápotocký, Zoula, Knedlhans, Kochman a mnoho dalších. Jedná se spíše o básníky a prozaické humoristy, přičemž málokdo z nich vytvořil či mu vyšla v edici kniha, přesto však v širší veřejnosti tito autoři měli jistou odezvu. Časopisy demokratičtější orientované (označované soudobě jako buržoazní) stále existovaly, avšak u *Humoristických listů* pozvolna dochází k poklesu literárního a parodického významu. Naopak se zvyšuje umělecká kvalita ve *Švandovi dudákovi*.

Nesmíme opomenout také fakt, že se začínají projevovat noví naděšní satiričtí humoristé – Karel Mašek, Jan Váňa, Karel Juda či Václav Panýrek.

Nyní se zaměříme na časopiseckou humoristickou produkci posledního desetiletí 19. století. Jako první si zmíníme svobodný dělnický žurnál *Bič* (1890 – 1893), tvořící v Praze a Českých Budějovicích. Ilustrací se zhostil Mikoláš Aleš a redakční vedení představovali Josef Krapka-Náchodský a Vilda David. Časopis se zabýval politickou parodií, humorně pojatými sociálními otázkami. V *Biči* byly např. publikovány parodické verše na melodii zlidovělých songů – totiž o permanentní zásobu používanou na dělnických besedách.

V letech 1890 až 1920 na časopiseckém trhu existovala brněnská *Rašple* redaktora Františka Komprdy, ilustrace měl na starosti podobně jako v *Biči* Mikoláš Aleš. Rok 1898 byl pro časopis rekordní – vyšel náklad čítající 10 000 výtisků. Mezi hojně přispěvatele se řadili Josef Hybeš, Ladislav Zápotocký nebo Vilda David. Slogan *Rašple* vypadal následovně: „Kdo chce z cizí práce zisku brát, toho budu notně rašplovat!“

Nyní se zaměříme na časopisy, z nich valná většina publikovala v návaznosti na dělnickou společenskou třídu. Jako satirický doplněk *Časopisu stavebních dělníků* se v roce 1891 objevil *Hoblík a rajblík*, vycházející za vedení Josefa Krapky.

Mlynářskou sekyrkou se inspiroval časopis *Žumbera* (1892 – 1895) – „žumberka“ či „šumperka“ bylo totiž opravdu náčiní potřebné pro výkon mlynáře. Žurnál vycházel v Plzni. Se stejným městem je spojen i *Satan* (1895 – 1896), jenž se objevil po zániku *Žumbery*.

Týdeník *Petrklíče* z roku 1898 vedl jako redaktor Karel Mašek (pseudonym Fa. Presto). Podobně jako výše zmíněné dělnické satirické plátky zanikl na obrovskou konkurenci *Humoristických listů*.

Jako poslední humoristický časopisecký počín si uvedeme *Malého čtenáře* (1891 – 1939). *Malý čtenář* představoval beletristické periodikum orientované na děti a mládež. Redakce se chopil František Serafínský Procházka. Časopis se vyznačoval opravdu kvalitní literární úrovní a otiskoval především vtipné příspěvky většiny tehdejších autorů, nevyjímaje ilustrovaných veršovaných seriálů.

V práci nesmíme opomenout také některé osobnosti spojené s časopiseckou produkcí. Podstatná většina autorů pohybujících se kolem časopisů v tomto období patřila k dělnické společenské třídě (hojně byli aktivní i v dělnickém hnutí). Spisovatele si tedy představíme pouze ve stručnosti.

Do USA odešel Leopold Kochman (1845 – 1919), odtud pak redigoval *Dělnické listy*, *Diblíka*, *Zábavné listy* a spoustu dalších. Literární pseudonym „Vive la Liberté“ (v překladu

„Ať žije svoboda“) okopíroval František Cajthaml. Kochman byl reprezentantem dělnické publicistické parodie.

Josef Krapka (používal u pseudonymu přízvisko Náchodský) žil v letech 1862 – 1909 a byl mimo jiné politikem za sociální demokracii. Nejvíce se věnoval redaktorské činnosti – vedl *Časopis stavebních dělníků* i s přílohou *Hoblík a rajblík*, satiricky zaměřený *Bič*, *Dělnické listy* z Vídně apod. Příspěvky odesílal např. i do *Rašple*. Jak se dá očekávat, jeho prozaická díla jsou velice vlivně zaměřena sociálně a Krapkova veršovaná produkce nese stopy tvorby Svatopluka Čecha.

Pseudonym Vilda David ukrýval občanské jméno Viléma Davida (1867 – 1938). David byl to činovník dělnického hnutí, redaktor dělnicky orientovaného parodického periodika *Bič* v Praze i Plzni. Jeho tvorba čítá satirické verše i prózu. Zaměřuje se v ní proti „úřednímu šimlu“, státní kontrole, policii, klerikalismu, prázdnému vlastenectví a samozřejmě i proti vykořisťování třídy dělníků. Poezii Davida můžeme připodobnit k lidovým veršům a tvorbě Františka Ladislava Čelakovského. Autorovo jméno je úzce spjato i s dělnickými satirickými žurnály, *Rašplí* a *Žumberou*.

František Cajthaml, žijící v letech 1868 až 1939, používal pseudonym František Cajthaml-Liberté a jak se dá očekávat, byl činný v sociální demokracii na severu Čech. Jak jsme již zmiňovali, Cajthaml se inspiroval od Leopolda Kochmana a používal „Vive la Liberté“ jako umělecké jméno, kterým zaštiťoval příspěvky do dělnických listů – publikoval poezii, prózu a např. i vědecké práce. Jako spolupracovník se podílel na *Rašplí* a dalších dělnických časopisech. Cajthaml, podobně jako Josef Krapka, psal veršovanou tvorbu s ohledem na svůj vzor, jenž spatřoval ve Svatopluku Čechovi a jeho *Písniích otroka*. Střídal se s Boleslavem Peckou v redigování *Dělnických listů* z Vídně a v devadesátých letech utřídil dělnické zpěvníky. Četná je u Cajthamla citově nadnesená proletářská poezie, sociální příběhy a politická novinařina.

Uvedeme-li si pseudonym Abrahám Kobliha a charakteristiku poctivý příslušník „Akademie béd, čumění a slovesnosti“ (takto sám sebe charakterizoval v *Kokrhách*), musí nám být jasné, že máme co dočinění se satirikem. Vlastním jménem se jmenoval Jan Váňa (1848 – 1915) a vydal parodické poezie souborně jako *Kokrhy* (1891) a *Mé krákory* (1893). Váňa bez váhání útočil na Jaroslava Vrchlického a jeho tvorbu, nebál se ho zesměšňovat. Z humoristických periodik publikoval v *Palečkovi*.

Pseudonymu se neubrání ani Karel Mašek (1867 až 1922), jenž tvořil jako Fa Presto (volně přeloženo jako „dělej rychle“). Tvorbu otiskoval v mnoha časopisech, z humoristicky orientovaných přispíval do *Švandy dudáka*. Jako básník se inspiroval Jaroslavem Vrchlickým,

známým se stal díky satíře poezie tehdejší doby (soubor *Utíkej, Káčo* – zde se snaží vtipným způsobem vykreslit, jak by básníci dané doby tvořili, kdyby dostali zadáno zveršovat národní písně – nejdříve vyšlo časopisecky a později také knižně). Tvořil vtipnou, zároveň i zádušnou poezii – *Kyselé hrozny* (1895), *Popěvky tulácké* (1900) atd. Byl i prozaicky činný – *Domky z karet* (1896), *Pohádky špatně končící* (1897), *Královny bez království* (1898) a další. Autorova tvorba byla květnatá, četala navíc dramata a loutkové hry.

Václav Panýrek (1865 – 1939) publikoval pod pseudonymem Václav Vaněk. Humorné příspěvky publikoval v *Merendách*, *Švandovi dudákovi*. V prvním desetiletí 20. století mu v knižní podobě vyšly žertovné prózy *Lehký dým*, *Brázdy života* a *Ovoce různých stromů*.

Židovský pseudonym Kara ben Jehuda si vybral Karel Juda (1871 – 1959), jenž redigoval *Národní listy* a jako humorista publikoval v *Palečkovi*, *Švandovi dudákovi*. Autor se nebál ani satirických fejetonů, které mu ve 20. století vyšly souborně v knižní edici. Jeho prozaické i veršované počiny taktéž spadají do období století dvacátého. Zajímavostí by mohlo být to, že se Juda zajímal o život humoristy Ignáta Herrmanna a také o něm publikoval. Nelze potom nesouhlasit s jeho smýšlením – autor český národní humor charakterizoval jako „národní poklad“.

4 ANALÝZA VYBRANÝCH DĚL 2. POLOVINY 19. STOLETÍ

4.1 JAN NERUDA – POVÍDKY MALOSTRANSKÉ

4.1.1 O autorovi a jeho tvorbě

V této podkapitole budeme vycházet z *Panoramy české literatury (Literních dějin od počátků do současnosti)* autorů Galíka, Machaly, Petřů a kol.

Jan Neruda se narodil v roce 1834 na pražské Malé Straně a zemřel taktéž v Praze v roce 1891. Jeho otec pracoval v kasárenské kantýně, jako trafikant, matka sloužila v domácnosti u známého francouzského badatele Joachima Barranda. Neruda absolvoval gymnázium a zahájil studia na filosofické fakultě, avšak nedokončil je. Vyučoval jako pomocný kantor reálné školy, pak se stal trvale novinářem. Prvním pracovištěm mu byl v roce 1856 německý list *Tagesbote aus Böhmen* (Posel z Čech), v polovině šedesátých let byl příslušníkem redakce *Národních listů* a setrval jím až do své smrti. Dlouhodobé vzplanutí k Anně Holinové skončilo nezdarem, proto Neruda dožíval jako starý mládenec.

Do literatury autor vkročil baladou **Oběšenec**, jež byla uveřejněna v Mikovcově *Lumíru* roku 1854 pod pseudonymem Janko Hovora. První Nerudova básnická sbírka **Hřbitovní kvítí** (1858) podnítila odmítavou kritiku, která užívala argumentu domnělé vázanosti s poezií Heinricha Heineho. Nerudovi byl ale bližší spíše Karel Jaromír Erben, v této sbírce ho opěvoval jako špičku české poezie. Ve svých verších byl autor kritickým hodnotitelem osudů člověka a v tomto významu byla jeho jízlivost proti zaostávající měšťanské společnosti krutá ve stylu Heineho. Můžeme se snadno dovtípit, že sociální citění Neruda odvozoval od vlastního chudinského původu, ke kterému se bez hanby hlásil.

Hřbitovní kvítí bylo charakteristické pesimistickou náladou vycházející z tehdejší nepříznivé společenské situace. Těžké pochybování, s jakým komentoval dobovou realitu, nebylo akceptováno starší literární generací, jež toužila po optimisticky laděné tvorbě. Po této sbírce se literát odmlčel až do roku 1868, kdy vydal **Knihy veršů** – v nich se zaměřuje znovu na sociální oblasti, ale i na intimní poezii a v poslední části na vlasteneckou lyriku.

V roce 1878 pak vycházejí **Písně kosmické**, v nichž se Neruda zaobírá myšlenkami o vztahu člověka a vesmíru. Ovlivněný tehdejšími hvězdářskými objevy přemýšlí nad úděly a budoucnem civilizace, stejně tak neustále pozoruje národní obtíže a vyjadřuje se k nim s přáním v přívětivější budoucnost. Mimořádné je ztvárnění antropomorfizovaného kosmu s vtipným pohledem na něj.

V **Baladách a romancích**, vydaných v roce 1883, je navazováno na erbenovskou lidovou tradici. Neruda na rozdíl od Erbena opakovaně aktualizuje staré pověsti a báje, poskytuje jim čerstvé vlastenecké a sociální poslání, vyjadřuje se mnohdy vtipně k lidovým otázkám. Ve stejném roce (1883) vycházejí **Prosté motivy**, kolekce osobních intimních vyznání stárnoucího veršotepce, uctívajících půvaby žití ve všech čtyřech ročních obdobích.

Až posmrtně byly vydány **Zpěvy páteční** (1896). Na jejich vydání měl největší zásluhu J. Vrchlický. Jednalo se o soubor deseti oslavných skladeb pracujících s tématem národního soužení a vzpoury. Na okraji Nerudovy básnické tvorby se nacházely **Epigramy**, dodnes vcelku zapomenuté, avšak rázné a kritizující nedostatky národní společnosti.

Více než básnickou produkcí získal autor za života ocenění jako prozaik, původce malých novinářských a příběhových próz. Průpravou k nim byly fejetony a sloupky z největší části publikované v *Národních listech* (jak jsme již zmiňovali, podepisoval se malým trojúhelníčkem). V nich se spisovatel osvědčuje jako umělecký realista excelentní úrovně, který i v dnešní době dokáže upoutat čtenáře námětem i živým jazykem, jenž čerpal z pražské nespisovné mluvy. Dokázal to již prvotní knihou próz, **Arabeskami** (1864), v nichž si všímá klimatu Prahy s jeho příznačnými postavami a postavičkami v přitažlivých žánrových výjevech – literát se nevyhýbá ani ironii vlastní osoby a kriticky posuzuje větší i menší nedostatky svých vrstevníků.

Další roky se autor zaměřoval na fejetony – těžící z domácích poměrů a různých cestovatelských postřehů. Navštívil Francii, Německo, Balkán, Cařihrad či Egypt – výsledkem byl souhrn **Různí lidé** (1871). Dle názvu můžeme vydedukovat zaměření na typy lidí poznanych během cest. I následující knihy fejetonů koncentrují pozornost na lidské předurčení: **Studie krátké a kratší** (1876), **Žerty hravé a dravé** (1877), **Menší cesty** (1877), **Obrazy z ciziny** (1879). V rámci poslední jmenované knihy najdeme výrazný příběh s názvem **Trhani** (publikovaný poprvé časopisecky roku 1875 v *Národních listech*), jenž se dočkal filmové adaptace díky Václavu Wassermannovi v roce 1936. Příběh pojednává o životě stavebních dělníků, čtenáři pak přináší obrazy žalostných osudů osob z periferie společnosti, Neruda se znovu neštítí kritického vnímání. Doplňme, že trhani bylo pojmenování pro odrané osoby či dělníky šhubající skaliska u dráhy.

Vyvrcholením literátovy prozaické produkce jsou **Povídky malostranské** z roku 1878.

Neruda měl i snahy o dramatickou tvorbu, ale zdařilé byly spíše jeho komediální situační výtvary, které psal dle francouzské šablony – **Ženich z hladu a Prodaná láska** (obě 1859). Jediné úsilí o tragédii vyšlo vniveč – pokusil se tematicky vycházet z Dantova Pekla, ale milenecké drama **Francesca di Rimini** (1860) spíše propadlo.

Důležitá byla také Nerudova aktivita kritická, jež směřovala k literatuře, divadlu, výtvarnému umění a hudbě. Pozdvižení vzbudil již autorův rýmovaný „hanopis“ U nás (1858), zavrhuje zatuchlost národní literatury. V polemikách s představitelem starší literatury, Jakubem Malým, vytvořil Neruda množství programových pojednání, orientujících se k znovuoživení a dokonání českého slovesného umění v charakteru evropské novodobé literatury. Především v periodiku *Obrazy života* poukazuje v opozici vůči Malému na potřebu nikoli jen národní a patriotické, ale i soudobé sociální produkce.

Ještě dodejme, že Jan Neruda byl představitelem tzv. májovců, tj. autorů druhé poloviny 19. století, kteří se soustřeďovali kolem almanachu *Máj* z roku 1858 a hlásili se k odkazu Karla Hynka Máchy. Členové této literární skupiny se snažili zachytit realitu, jak ji viděli a odkazovali se k české i světové kultuře (proto se někdy označují jako kosmopolitní škola).¹²

4.1.2 Analýza Povídek malostranských

Významný realistický počín Jana Nerudy vycházel nejprve časopisecky po jednotlivých povídkách a až posléze v roce 1878 poprvé v knižní edici. Jedná se o drobné povídkové prózy zasazené do pražského prostředí Malé Strany. Autor v nich reálně popisuje tehdejší dobu a chování tamního obyvatelstva. Charakteristické je, že malostranské klima symbolizovalo „malý svět“ ve velkoměstě Praze, zónu nedosažitelnou okolí. A právě tady se Neruda rozhodl, že bude pěstovat svůj osobitý tragikomický humor. Nyní si vysvětlíme blíže, na čem vlastní autorský humor stavěl. »«

Podíváme-li se na dílo komplexně, zjistíme, že drtivá většina příběhů je tragikomického rázu. Neruda jako znamenitý vypravěč a pozorovatel dokáže čtenáře umně zmást. Přestože se zdá, že čteme ryze humoristickou povídku, na konci jsme vyvedeni z omylu, což můžeme sledovat v povídce **Večerní šplechty**, kde se čtvero studentů schází za účelem žertovných rozmluv na půdě, přičemž jeden humorný motiv střídá druhý: „*»Já večerel jako pánbůh.«* *»A co večerí pánbůh?«* *»Nic.«*“¹³ V díle máme možnost pozorovat situační komiku založenou na humorném přirovnání: „*»Copak je nového? – ano, poslouchajte, je to pravda, že se Jäkl včera u Císařského mlýna topil?«* – *a obličej jeho se rozesmál. »Zcela doopravdy,«* kýval *Hovora s úsměvem, »plave jako mlýnský kámen. (...) Pak jsem se ho ptal, co si tak myslel, když se topil, a on řekl, že prý se tomu musil smát, – proto tak chrochtal.«*“¹⁴ „*»To tedy*

¹² GALÍK, J.; MACHALA, L.; PETRŮ, E. *Panorama české literatury: (literární dějiny od počátků do současnosti)*. 1. vyd. Olomouc: Rubico, 1994. s. 126 - 128. ISBN 80-85839-04-0.

¹³ NERUDA, Jan. *Povídky malostranské*. V nakl. Fragment 1. vyd. Praha: Fragment, 2014. s. 129. Česká klasika. ISBN 978-80-253-2287-1.

¹⁴ Tamtéž, s. 131.

nepřijde,« minil Novomlýnský zcela určitě. »Měli jsme jednou spolek na večere, každý den měl večeri platit někdo jiný. Ten, na kterém byla řada, nepřišel nikdy.«¹⁵

Závěrečná pointa je tragikomická, až hořká – jeden z povídajících si přátel vypráví na půdě příhodu o „vlastní nevěstě“ – s dívkou si vyznali a slíbili lásku, ovšem slečna o pár týdnů později porodila dítě někomu jinému.

Týden v tichém době, nejdelší povídka, se vyznačuje více komickým pojetím a autor používá mnoho prostředků k zobrazení humoru. Využito je situační komiky: „*»Syna? To není syn, to je zloděj našeho zdraví!« »Když ale spím, jakpak kradu?« »I ty lumpe, ty!« (...)* Syn začal na loži zlehka hvízdát *»O, Matyldo!« »Koukej se na něho, on se nám naposled ještě posmívá!«¹⁶* Situační komika se tu demonstruje až v podobě falešnosti lidí, kdy se rádoby přátelé chovají jinak, jsou-li spolu, odlišně nejsou-li spolu, a „nenechávají na sobě nit suchou“: „*»Slyšelas, Matyldo, jak se bála reumy?« tázala se paní domácí, když paní a slečna Baurovy již scházely z prvního poschodí do dvora. »A nemá snad ani jediný pravý zub!« »Baže ne, děvečka jí myje zuby po obědě vždy zároveň s nádobím!« (...)* *»Bůh ví, po kolikáté již si znamená ta Matylda prádlo na jiného ženicha a kolikrát už zas párala,« minila slečna Marie, urovnávajíc sobě mantilu. »A snad bude pořád párat!«¹⁷*

Slovní humor můžeme také často vyzorovat v textu: „*»Copak jsem ručník, že se pořád o mne utíráš?«¹⁸* „*»Dobře – myslím, že nepozná sirky, když jsou hlavičkami dolů!«¹⁹*

Ve vtipných příměrech je Neruda mistrem: „*»(...) Jako čertík je do hudby, když vstane od piana, kouří se až z něho!«²⁰* „*Nejasná jakás myšlénka leze nám v mozku jako housenka (...)*“²¹ „*»(...) Ne, pane doktore, vám opravdu něco schází. Jste rozpálen jako panna, snad – «²²* „*Doktor stál uprostřed pokoje dlouho jako přimrazen.²³* „*(...) pravá ruka držela skoro vodorovně jakýs podlouhlý svitek papíru, kdežto levá se zaklátíla chvilkou jako ruka marionety, když principál právě neví, co s ní.²⁴* „*»Ale, tatínku,« zvolala, »ty vypadáš napnutě jako holub, když se nažere vikve!«²⁵* „*»Ti se přihnali jako židé na licitaci! (...)²⁶*

---

¹⁵ Tamtéž, s. 132.

¹⁶ Tamtéž, s. 9.

¹⁷ Tamtéž, s. 29.

¹⁸ Tamtéž, s. 23.

¹⁹ Tamtéž, s. 82.

²⁰ Tamtéž, s. 27.

²¹ Tamtéž, s. 39.

²² Tamtéž, s. 41.

²³ Tamtéž, s. 44.

²⁴ Tamtéž, s. 45.

²⁵ Tamtéž, s. 46.

²⁶ Tamtéž, s. 56.

V analyzovaném díle můžeme vidět motiv pobláznění mladou dívkou, jež se přihodí postaršímu doktorovi: „*»Ach, Josefinka už spí – pa, koťátko, nechala si něco pěkného zdát! Je to roztomilé kotě – a tak dobrosrdečna!*«²⁷

Dalším motivem použitým k zobrazení humoru je zesměšnění byrokracie: „*Ten pan rada těší se pověsti, že umí psát. Vydal prý také nějakou knihu, myslím že onucologii, totiž návod, jak nejpraktičtěji onuce na noze skládat.*«²⁸

Tragikomickým způsobem je čtenář seznámen s atmosférou doby a nerovnoprávností českého a německého jazyka: „*»Pak je ale také vidět, že ani neumíte německy, a já vám řeknu, proč neumíte: protože žvatláte pořád a pořád česky! A proto zde mocí svého úřadu zapovídám, aby nikdo neodvážil se v úřadě slůvka po česku promluvit (...)*« Já mluvím po česku dál a hlasitě, všichni se mne štítí.²⁹

Co do humoru, v podobném duchu jako **Týden v tichém domě** jsou napsány povídky **Figurky** (zde literát, jak napovídá sám název, předkládá tragikomické životy lidí z jedné malostranské ulice) a **Jak to přišlo, že dne 20. srpna 1849, o půl jedné s poledne, Rakousko nebylo rozbořeno** (příhody čtyř malých chlapců, správně dětsky naivních, rozhodnutých zničit Rakousko, což se jim kvůli nízkému věku, různým humorným okolnostem a obavám z policisty samozřejmě nepodaří).

Druhou podstatnou (a hlavně početnější) skupinou příběhů jsou ty, jež jsou tragicky završeny, nebo pracující s tragickou (či tragikomickou zápletkou). Jsou to tyto povídkové prózy: **Pan Ryšánek a pan Schlegl, Psáno o letošních dušičkách, Přivedla žebráka na mizinu, O měkkém srdci paní Rusky, Doktor Kazisvět, Hastrman, Jak si nakouřil pan Vorel pěnovku, Svatováclavská mše**. Nyní se na ně více zaměříme.

V **Panu Ryšánkovi a panu Schleglovi** je zápleтка postavena na malicherné nenávisti dvou aktérů, jež je zapříčiněna tím, že byli oba shodně zamilováni do totožné ženy. Přestože před dlouhou dobou skonala, nejsou kvůli vlastní nadutosti schopni smíru. Teprve onemocnění jednoho z nich a to, že si pan Ryšánek zapomněl doma tabák, způsobí následný hovor a definitivní udobření. I zde autor neopomíná nadhled a humor: „*Umiňoval jsem si pevně, že budu pilný a že se stanu také takovým apelačním radou, ale pak jsem na to nějak zapomněl.*“³⁰ „*Její obličej se pohnul právě tak málo jako fasáda na paláci. Její oko bylo bez významu lesklé jako právě umyté okno. Její ústa, ostatně pěkná jako drobná arabeska, odvírala se pomalu jako vrata, pak buď zůstala dokořán, nebo se zavírala rovněž pomalu.*

---

²⁷ Tamtéž, s. 31.

²⁸ Tamtéž, s. 50.

²⁹ Tamtéž, s. 52 – 53.

³⁰ Tamtéž, s. 100.

K tomu ta pleť jakoby právě teprv čerstvě obilena. Možno, že teď, žije-li, už není tak krásna, ale je hezcí: podobné budovy jsou hezcí zvětralé.“³¹

Psáno o letošních dušičkách využívá podobného motivu – dva nejlepší přátelé chtějí pojmout za choť jistou ženu, ale jakmile se dozví, že oba usilují o tutéž, zřeknou se ve prospěch druhého sňatku s ní. Žena si myslí, že jakmile jeden z nich umřel, zábrana sňatku je pryč a druhý z možných ženichů se jí ozve. Marné čekání – brzy po smrti kamaráda umírá i druhý muž a žena zůstává „na ocet“.

V příběhu **Přivedla žebráka na mizinu** počestný žebrák tragicky umrzne, neboť ho pomluví žebračka, kterou předtím nuzák Vojtišek odmítne – prý má někde uschováno velké bohatství, což samozřejmě není pravda, ale všichni se kvůli tomu na Malé Straně od něho odvrátí. Právě tento moment demonstruje hloupost malostranských obyvatel – uvěřili pomluvám zcela smyšleným místo zapojení „selského“ rozumu. Zde se také Neruda nevyhýbá ani žertovným popisům: „*Tak tlustý, že šedivý frak byl pořád puknutí a hlava jeho odzadu vypadala jako několik jitřnic, vypocujících sádlo – račte odpustit.*“³² „*Baba miliónová*“ *dospěla ke své přezdínce takto: „Jiné žebračky slibovaly, že pánbůh darovanou jim almužnu zaplatí stotisíckrát, ona šla hned do »miliónů a miliónů« (...) Miliónová šla rovně kdy chtěla a kulhala kdy chtěla.*“³³

Podobné tragické vyznění má i příběh **Jak si nakouřil pan Vorel pěnovku**. Krupař si otevře nový obchod a hned první návštěva předznamenává jeho celý osud – pyšná dívka vstoupí do krámu a jenom kvůli tomu, že zrovna obchodník Vorel kouřil z dýmky a v obchodě je trochu dýmu, začne krámek a zboží před ostatními hanět – údajně kroupy chutnají jako uzené apod. Obchodník pomluvy jen potvrzuje, protože čím méně k němu lidé chodí, tím více v obchůdku kouří. Následkem je minimální návštěvnost – „drb“ se po malostranském prostředí okamžitě rozšíří. Z dluhů se Vorel oběsí, policejní komisař už jen konstatuje: „*»Tak krásně nakouřenou pěnovku jsem ještě neviděl (...)*“³⁴

S motivem fám autor pracuje i v povídce **O měkkém srdci paní Rusky**. Znuděná vdova středního věku nachází zábavu v jediném – chodí na pohřby, kde nejdříve hlasitě usedavě pláče, a následně začne nebožtíka pomlouvat. Z pohřbu je jednou vyhozena a předvedena na komisařství, kde jí úřadně zakážou vstup na smuteční akty. Její „klevetné umění“ je autorem popisováno takto: „*»Ona za to ani nemůže. Je jako pila, rozřeže, co se jí*

---

³¹ Tamtéž, s. 103.

³² Tamtéž, s. 111.

³³ Tamtéž, s. 114.

³⁴ Tamtéž, s. 162.

podloží!«³⁵ Rozuzlení příběhu je v duchu Nerudově příznačně tragikomické – paní Ruska se přestěhuje do bytu sídlícího v lokalitě, kudy musí pohřební procesí procházet, takže o svou vášeň definitivně nepřichází, přičemž na událost dole na ulici vždy vystrčí hlavu z okna a „upřímně“ pláče.

V **Doktoru Kazisvětovi** jsou znovu ústředním motivem pomluvy. Vystudovaný lékař Heribert nachází odsouzení malostranskými obyvateli kvůli vlastní odlišnosti – s nikým se nebaví, nevykonává lékařskou praxi. A hlavně – překazil vyhlídky pozůstalých na peněžní dědictví. Když se vydá smuteční průvod ulicí, omylem spadne rakev z vozu a vypadne z ní ruka domnělého nebožtíka. Doktor Heribert dle slabého tepu pozná, že domnělý umrlec je živý. Od této příhody se mu začne přezdívat doktor Kazisvět. Osoba doktora je popisována takto: „Znenáhla tedy důvěra přestala, obyvatelé okolní začli ho považovat za něco takového, čemu se říká »zkažený student«, a později se i posmívali: »Ah doktor, ano – ani kočku bych mu nesvěřil!«³⁶ „Zas bylo vidět, že o lidi nestojí. (...) Jako dříve kormidloval ulicemi a průsvitná, suchá jeho hlavička potřásala se bojácně jako chmýří. Nemocného nepřijal nikdy. Ale přec se mu teď říkala všeobecně »doktor Kazisvět«. Spadlo to jako z nebe.“³⁷

Humornost můžeme nalézt i v **Hastrmanovi**, kde co do vtipu není příběh zase ani tak podstatný. Neruda popisuje, jak ústřední hrdina (pan Rybář) ke své přezdívice, Hastrman, přišel: „Pro jeho jméno, pro jeho zelený fráček a pro to »moře!« říkali jsme mu hastrman.“³⁸ Žertovně je pak i vylíčeno, jak se postava Rybáře pomýlila – zkomolila jméno francouzského filosofa, spisovatele a skladatele Jeana-Jacques Rouseaua: „»Djó, já se držím Rosenaua. Rosenau praví: Svoboda je jako ty šťavnaté potraviny a silná vína (...)«³⁹

Humor znázorňuje Neruda téměř ve všech povídkách podobnými prostředky, přičemž se obměňují motivy a závěrečné vyznění příběhů – ponejvíce se dostáváme k tragickému završení. Příznačné pro Nerudu je i to, že rád pracuje s postavami maloměstských lidí, tzn. lidí s nízkými pohnutkami, špatnými vlastnostmi a obecně omezenými nejen svým chováním, ale i uvažováním. Snaží se je reálně zobrazit a jejich hloupost je podána tragikomicky, nikdy ne zcela tragicky a nikdy ne zcela komicky. V tom spočívá přínos Nerudy do humoristického povídkového žánru.

---

³⁵ Tamtéž, s. 126.

³⁶ Tamtéž, s. 142.

³⁷ Tamtéž, s. 148.

³⁸ Tamtéž, s. 150.

³⁹ Tamtéž, s. 151.

4.2 SVATOPLUK ČECH – „BROUČKIÁDY“

4.2.1 O autorovi a jeho tvorbě

Svatopluk Čech žil v letech 1846 – 1908, narodil se v Ostředku u Benešova, v mládí tedy zakusil realitu středočeského venkova. Docházel na gymnázium v Litoměřicích a v Praze studoval práva – později pracoval v advokátním úřadu, v různých redakcích, až vybudoval vlastní časopis nazvaný *Květy* (1879). Notně cestoval, vydal se na Kavkaz, do Dánska, poslední okamžiky života trávil v Praze, kde také definitivně skončil.

Čech je především epickým básníkem, ale tvořil i výrazné politické verše sarkastického ražení a snažil se se zdarem o prozaická díla, zejména humoristická a satirická.

Zájem veřejnosti vzbudila autorova patetická báseň *Husita na Baltu* (publikovaná v ručovském almanachu). S husitskou tematikou spisovatel pracoval v celém svém díle, ať už básnickém nebo prozaickém. Čechova první sbírka nese název **Básně** (1874) a přináší výpravné verše historické skladby *Adamité* (napsané už v roce 1873) pracující s motivem zpusťování duchovní sekty Janem Žižkou. Kvůli působení ruských romanticky orientovaných literátů se zrodila epopěj **Čerkes** (1875), v níž se Čech snaží aktualizovat historiografické náměty, které se mu stávají východiskem, jak řešit soudobé národní záležitosti. V širších spojitostech tak koná v alegorickém eposu **Evropa** (1878), kde se zabíral radikálním hnutím po nezdaru pařížské Komuny. Čechova Evropa je loď, na které propukne vzbouření, jež je dovršeno konflikty mezi radikálními a umírněnými povstalci. Zvítězí sice zdrženlivější část, přesto jeden z radikálů vyhodí plavidlo do vzduchu – autor tím varuje před hrozbou anarchie. Na Evropu navázal následujícím alegorickým eposem **Slávie** (1882). Znovu pracuje s tematikou sporů na korábu, tentokrát Slovanů – především Rusů s Poláky, což končí symbolickým smírem (sňatkem Rusa a Polky). Z pobělohorské éry těží epická skladba **Václav z Michalovic** (1880), jejímž hrdinou je potomek českého pána, usmrceného na staroměstském popravišti. Čech v ní zaznamenává žalostný osud člověka při střetu s reformací. Nejdokonalejší z literátovy historické epiky je objemná skladba **Dagmar** (1884), zpodobňující osudy a úsilí dánské královny, dcery českého vladaře Přemysla Otakara I., vdané za panovníka Valdemara. Její pověst čestné a dobročinné ženy vztahuje autor k historii prvotní slovanské populace, již Dánové vyhladili. Vlastní stanovisko k rodné české vesnici formuloval Čech dvěma oblíbenými skladbami, cyklickou básní **Ve stínu lípy** (1879) a básnickou povídkou **Lešetínský kovář** (1883). První prezentuje harmonicky zpracovaný soubor veselých i vážných příhod, které si povídají aktéři venkovského besedování pod starou lípou, druhá životní události vesnického kováře, jenž hájí svoje vlastnictví proti Němcům

(báseň cenzurována a nesměla do roku 1899 vycházet). Zmínit si musíme také satirickou báseň karikující tehdejší rozeprti o pravost rukopisů Zelenohorského a Královedvorského – **Kratochvilná historie o ptáku Velikánu Velikánoviči** (1888).

Úsek své epiky vyhradil literát satíře: alegorická veršovaná pohádka **Petrklíče** (1883) pozoruje osudy nebeských klíčů na zemi včetně rukopisných hádek, žertovný zvířecí epos **Hanuman** (1884) ztvárňuje v podobách obrazů z opičího světa soudobé chyby našeho národního charakteru a života, oblíbené napodobování i tradicionalismus měšťanů.

Obrovský čtenářský úspěch zaznamenaly autorovy politické satiry – sbírky **Jitřní písně** (1887), **Nové písně** (1888) a především **Písně otroka** (1894), které se dopracovaly k enormnímu množství vydání – celkem 24 v jednom jediném roce. Čechovy verše sympatizovaly s radikálním hnutím, stranily dělnictvu, i když poukazovaly také na národní práva. V závěrečném úseku života tvoří autor reflexivní poezii – **Modlitbu k neznámému** (1896), písně cyklu **Sekáči** (1903) dedikuje české vesnici a nedokončenou básni **Step** (1908) odpovídá na ruský převrat.

Čech jako prozaik se vyznačuje většinou humornou a satirickou produkcí, přestože svoji prozaickou tvorbu začal neblahým popisem života byrokrata **Jestřáb kontra Hrdlička** (1876). Přes humoresky a drobné črty (**Humoresky, satiry a drobné črty**, 1887; **Různé črty žertovné i vážné**, 1887; **Několik povídek a různých črt**, 1888) se pak dostává k větším satirickým dílům se směšným hrdinou panem Broučkem – **Pravý epochální výlet páně Broučkův do Měsíce** (1888), **Nový epochální výlet pana Broučka, tentokráte do XV. století** (1889), **Pestré cesty po Čechách: společnou práci Matěje Broučka a společníků** (1891), **Matěj Brouček na výstavě** (1892).

Čech byl nejvýznamnějším představitelem tzv. národní školy – ruchovců (autorů kolem almanachu *Ruch*). Autoři tohoto okruhu se vyznačovali snahou o odhodlané vlastenectví, což promítali i do tvorby – odmítali cizí vzory, vyjma slovanských národů a ctíli tradiční formy.

Dodejme, že Svatopluk Čech byl opravdová osobnost, jež ovlivnila mnoho literárních autorů, zaměřených především národně a revolučně – jmenujme například Petra Bezruče, který se k Čechovi otevřeně hlásil.⁴⁰

4.2.2 Analýza „broučkiád“

Z cyklu tzv. „broučkiád“ budeme analyzovat tři literární počiny Svatopluka Čecha – **Pravý výlet pana Broučka do Měsíce, Nový epochální výlet pana Broučka, tentokráte**

⁴⁰ GALÍK, J.; MACHALA, L.; PETRŮ, E. *Panorama české literatury: (literární dějiny od počátků do současnosti)*. 1. vyd. Olomouc: Rubico, 1994. s. 137 - 138. ISBN 80-85839-04-0.

do 15. století a Matěje Broučka na výstavě. Posledně jmenovanému titulu se budeme věnovat nejvíce, jelikož o dalších dvou „broučkíádách“ pojednává bakalářská práce z roku 2013.⁴¹

Všechny tři satirické prózy mají totožného ústředního hrdinu, Matěje Broučka, labužnického, vypočítavého pražského pána pronajímajícího prostory k bydlení. V prvních dvou dílech je Brouček satiricky porovnáván s obyvateli Měsíce či s husitskými předky v 15. století. Učiněno je tomu prostřednictvím fantastiky, pan Brouček se totiž nedostal do vesmíru, ani do minulosti – vždy se pouze opil a vše se mu zdálo ve snových představách. Až v **Matěji Broučkovi na výstavě** se tak poprvé dostáváme do zcela reálného prostředí – zde už hlavní postava není konfrontována s někým jiným, ale na jejím chování a uvažování je poukázáno na negativní rysy člověka – „maloměšťácky“ přízemního.

4.2.2.1 Pravý výlet pana Broučka do Měsíce

V první knize se Matěj Brouček dostává prostřednictvím vlastní opilosti ve snové realitě do kosmu, konkrétně do měsíční krajiny. Zde se setkává s Měsíčany, zdejšími obyvateli. Postupně poznává jejich životní styl. Jasně jde poznat autorův posměch vůči soudobé estetice konce 19. století, konkrétně planému parnasistnímu vyjadřování založenému na vytříbenosti a kultivovanosti – k znázornění autor používá slovní komiku: „*Slovník měsíčtiny vymýtil množství slov v pozemské češtině obyčejných, klada místo nich slova méně obvyklá neb docela nezvyklá, nebo všelijak je opisuje. Tak například neříká se v měsíčtině nikdy prostě »oko«, nýbrž »zor« nebo »hled« (...) ne »zuby«, ale »šňůry perel« (...) ne louka, nýbrž »květnatý koberec«.*“⁴² I obecně můžeme chápat, že Čech zaciluje proti přesycenosti uměním, u něhož je mnohdy sporné, můžeme-li o něm stále hovořit jako o umění: „*Měsíčan vysvětloval Broučkovi, že na Měsíci podél cest nesázejí se stromy, nýbrž staví se pomníky znamenitých básníků, filozofů, malířů, skladatelů a jiných celebrit, aby chodci na každém kroku povznášeli se jednak uměleckým provedením soch, jednak vzpomínkou na krásná díla vytesaných veleduchů. »Ale kde naberete se tolika slavných mužů?« divil se Brouček. »Ó, můj zlatý,« odpověděl hrdě měsíčan, »máme jich nejen dosti pro všechny silnice, cesty a pěšiny, nýbrž vybývá jich ježtě tolik, že začínáme sochami svých velikánů zalesňovati holé stráně. My měsíčané jsme téměř veskrze slavní. Jedni zvěčňují se pérem, štětcem, dlátem, zpěvem, hudbou; kdo sami v žádném tom odboru vyniknouti nedovedou, proslavují se vynalezáním*

⁴¹ ŠENK, Zdeněk. *Proměny maloměšťáctví v české literatuře*. Olomouc: Pedagogická fakulta Univerzity Palackého Olomouc, 2013. 52 s. Bakalářská práce.

⁴² ČECH, Svatopluk. *Pravý výlet pana Broučka do Měsíce*. V Tribunu EU vyd. 2. Brno: Tribuna EU, 2012. s. 25. Knihovnicka.cz. ISBN 978-80-7399-716-8.

nových uměleckých směrů, posuzováním a poučováním činných umělců, velebením tvůrčích velikánů, načež se tváří, jako by oni sami jim k té velikosti byli dopomohli, nebo tepáním všeho všudy, aby budili domnění, že duchem vysoko vynikají nad veškeré svoje okolí – zkrátka, stávají se věhlasnými kritiky a estetiky; a kdo ani nejbídnější posudek napsati nedovedou, snaží se vyniknouti alespoň jako mecenášové a příznivci umění.« (...) »Já sám jsem básníkem,« poučoval ho dále měsíčan, »a jméno Hvězdomír Blankytný rozléhá se, bez chlouby, zvučně po celém měsíci.«⁴³ Kromě toho, Čech se vyžívá i ve slovní komice, využívá přepoetizovaných vyjadřovacích prostředků, jak vidno z ukázky.

Figura Broučka je v příběhu vykreslena v mnoha situacích. Brouček se např. chová přízemně, uvažuje pouze s vidinou vlastního prospěchu. Příkladem budiž moment, kdy je mu vysvětlováno, že pokud by se nevrátil zpátky z Měsíce na Zem, mohl by celou situaci brát jako dar osudu (můžeme nalézt také vtipný filosofický motiv – epikurejci brali za nejpodstatnější moment v životě člověka slast): „*Pan Brouček nebyl příliš nadšen takovou vyhlídkou. Byl na zemi zcela spokojen se svým způsobem života a netoužil nikterak po věcech, které se povznášely nad všední jeho požitky. Dobrý oběd, řízný nápoj a náležitě pohodlí stačily mu úplně k vezdejšímu blahu. Knihovna jeho obsahovala jen takové spisy, které mohl čísti v příjemném klidu, beze všeho vzrušení a rozechvění. O básnicích mluvil jen s úsměvem sarkastickým a na divadle, které navštěvoval jednou za uherský měsíc, miloval jen rozpustilé frašky nebo svižné operety s bohatou výpravou a hojným baletem. Byl epikurejcem, nechápajícím, jak se může kdo rozčilovati pro věci, jichž nelze viděti a hmatati, a mráz obcházel ho při pouhé myšlence, že by měl kdy pozemský život zaměnití ideálními slastmi pouhého ducha.*“⁴⁴

Podobnými charakteristikami Matěje Broučka je protkána celá první kniha, jež končí směšnou pointou – náš hlavní hrdina při přelézání hradební zdi upadl, v bezvědomí jej našla policie, proto se veškerý sled událostí zběhl jen ve spánku.

4.2.2.2 Nový epochální výlet pana Broučka, tentokráte do 15. století

V knize druhé se náš pražský domácí Brouček dostává do minulosti (zobecníme-li to i s první knihou, je dost možné, že se autor vysmíval fantastické literatuře, představované např. Julesem Vernem), konkrétně do husitské doby. Již na úvod můžeme prozradit, že za zmíněnou situaci znovu může nadměrná spotřeba chmelového moku. Komiku příběhu autor staví na kontrastnosti rozdílů ve způsobu života našich krajanů z 15. století a poklidných

---

⁴³ Tamtéž, s. 32.

⁴⁴ Tamtéž, s. 28.

měšťanských obyvatel 19. století (konkrétně udatných husitů a úzkoprsého, bojácného Broučka). Máme opět možnost spatřovat „hrdinovo“ prospěchářství a schopnost myslet jen na vlastní dobro, což se nejvíce projevuje, když má Brouček nastoupit na stranu husitů a pomáhat jim v bitvě. „*Pan Brouček nemá nic proti takzvanému vlastenectví, pokud zůstává v rozumných mezích; spánembohem ať si Čechové mluví mezi sebou česky, chodí do českého divadla, zakládají České spolky, pořádají národní slavnosti a třeba i sbírají na vlastenecké podniky – ovšem nikoli u domácích pánů, kteří za nynějších zlých časů nemohou si dopřátí takových zbytečných výdajů. Ostatně pan Brouček sám, jak bylo již na jiném místě řečeno, vystřílel na Vikárce hezkých pár krejcarů národním střelcem pro Ústřední matici a byl také dvakrát na národní slavnosti, kde vypil zcela v tichosti piva za pět chlubných národovců. Ale chtít jako husité, aby člověk z vlastenectví nebo vůbec pro nějaké zásady vydával v nebezpečí své jmění, anebo dokonce svůj život, toť přece hotové šílenství. Každý rozumný člověk musí jen chváliti, že pan Brouček přešel od pražanů k táborům, když se mu zdálo, že si tím své postavení polepší (...) a že se vydával před domnělými německými křižáky za Němce, aby svůj život národu zachoval.*“⁴⁵ Další část této citace ústí v narážku na tehdejší dobovou situaci: „*Pro podobné věci hrozí nyní nejvýše papírový novinářský pranýř, který pro ustavičné vzájemné zrádcování našich politiků skoro již pozbyl veškeré účinnosti. Kdybychom teď každého, kdo takto jedná, vrazili místo do novin po husitsku hned do sudu, stalo by se brzy v Čechách bednářství nejvýnosnějším řemeslem.*“⁴⁶

V celé „nahotě“ se manifestuje Broučkova hamižnost při nenadálém objevu ve sklepe: „*Rozžal opět – nebyl to přelud. Stál v malém, nízkém sklepení, ale prostor ten zářil všecek jako plná skříň nejvzácnějších klenotů. A byly to klenoty skutečně. Stěny byly veskrze posázeny jaspisy, křišťály, ametysty, chalcedony a jinými různobarevnými polodrahokamy na zlaté půdě: vzácnější pak drahé kameny, démanty, rubíny, granáty, safíry (...) Z té myšlenky pojala ho téměř závrať. Je-li tomu tak, musí mu připadnouti nejméně část pokladu, a již desetina těch skvostů učiní ho boháčem nesmírným (...) Pan Brouček mohl se nyní pohodlně kochati pohledem na skvoucí poklady. Dotýkal se jich, některé bral do ruky, odhadoval v duchu cenu toho bohatství, která rostla do výši závratných. Rázem zapomněl na všechny úzkosti a děsivé myšlenky, které ho ještě před chvilkou v podzemní chodbě skličovaly. Byl jako u vytržení.*“⁴⁷

---

⁴⁵ ČECH, Svatopluk. *Epochální výlety pana Broučka*. Praha: Dobrovský, 2013. s. 231. Omega. ISBN 978-80-7390-034-2.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ Tamtéž, s. 107 – 108.

Co do situační komiky, Čech se jeví jako výborný vypravěč a v nejrůznějších momentech dokáže vystihnout povahu člověka: „*»Zase přichází se svou politikou!« zlobil se v duchu Brouček, jenž se oddal právě s pietou vzácnému požitku výborného lososa. - »Jakoby nemohl mluvit o povětrnosti, o jídle a pití, o bytě a jiných rozumných věcech!«⁴⁸ „*»Kdypak budeme večeřet?« poněkud nevhod ozval se bratr Matěj. Stařec překvapen zíral na něho, nemoha se vpraviti v náhlý ten obrat od věcí nebeských k nejhrubší pozemskosti.*“⁴⁹*

Zbabělost Broučka graduje, jak již bylo řečeno, v protikladu proti nezdolnosti husitů: „*»Můj bože – jeden proti pěti! A k tomu skoro jen samí řemeslníci a sedláci, jak jsem povídal! Řekněte mi pak, lidičky, co vám to napadlo, postavit se proti takové přesile!« Domšík se zakabonil: »A co jsme měli činiti? Snad Zikmundovi se vzdáti?« »Říká se: Hlavou zed' neprorazíš! a Nemůžeš-li přeskochiti, podlez! Vždyť se nemusíte vzdáti hned na milost a nemilost. Možná že by vám na přímluvu té české šlechty povolil nějaké ústupky.«⁵⁰*

K definitivnímu rozuzlení o hlavním hrdinovi dochází při glosách samotné historické postavy Jana Žižky: „*Třesoucí se Brouček cítil, kterak bystré jedno oko Žižkovo zpytavě na něm spočívá (...): »Zdá se mi, žes dosud břichu svému sloužil více nežli Bohu. Však u nás brzy pozbudeš hříšného tuku. (...)⁵¹ „*»(...) Šílená jest myšlenka, že by člověk dalekých příštích věků přišel mezi dávné předky své, a kdyby se i mohl státi neslýchaný ten div, - toho bohda nikdy nebude, abychom takové měli potomky!«⁵²**

Celkově je humornost díla založena především na kontrastnosti hrdinů v něm vystupujících, díky čemuž si čtenář uvědomuje, co je dobré a co špatné, jak by se přinejlepším měl člověk zachovat a naopak jak by si přinejhorším neměl počínat.

4.2.2.3 Matěj Brouček na výstavě

V této próze se s naším hlavním hrdinou ocitáme v reálné době a dostáváme se ke skutečné události konce 19. století – *Všeobecné jubilejní zemské výstavě* konané v Praze od 15. května do 18. října roku 1891 (výstavu navštívilo cca 2,4 miliónu návštěvníků). Cílem výstavy bylo návštěvníkům přiblížit strojírenský, zemědělský a lesnický průmysl, pivovarnictví, ovocnářství a mnoho dalších odvětví.⁵³

---

⁴⁸ Tamtéž, s. 163.

⁴⁹ Tamtéž, s. 206.

⁵⁰ Tamtéž, s. 179.

⁵¹ Tamtéž, s. 203.

⁵² Tamtéž, s. 226.

⁵³ *Všeobecná jubilejní zemská výstava 1891* [online]. [cit. 22. 3. 2015]. Dostupné z: <http://www.praha7.cz/area1490>.

Matěj Brouček je na výstavu vylákán kvůli absurdní sázce – jedná se o to, jestli je na expozici umístěn obrovský pivní sud o objemu sedmdesáti tisíc litrů. Již od počátku můžeme sledovat, že se hlavní postava nevyvinula žádným směrem a stále „máme čest“ s maloměšťácky přízemním typem člověka. Protentokrát Čech nemůže Broučka dávat do kontrastu s jinou postavou, takže větší měrou volí situační komiku a ukazuje více myšlenkové pochody. „*On vyšel si na výstavu pěkně pohodlně jen pro svou vlastní zkušenost a zábavu jako zámožný, neodvislý soukromník, jemuž není pranic po výstavním výboru, po těch či oněch novinách, po té či oné politické straně a konečně ani po čtenářstvu, skládajícím se u nás beztoho povětšinou z ledajakých pochybných existencí, které žijí z ruky do úst a kromě nějaké té knihy nemají, co by si na nich domácí vzal.*“⁵⁴

Na situační komice je předveden důležitý rys maloměšťáctví, a sice odpor k novým věcem, zvláště pokud je nutné pochopit jejich princip. Náš hrdina má velký problém projít turnikety, se kterými se doposud neseťkal: „*»Turniket!« bručel si cestou. »Zase nějaká nová hloupost, která se nemůže říci po česku. (...)« (...) nechť proti turniketu okázala se do jisté míry oprávněnou. Nevěděl kudy kam a zatočil se mezi pohyblivými přehradami tak nešťastně, že dostal jimi štulec zepředu i zezadu a málem by si byl přelomil deštník.*“⁵⁵ Následně se můžeme dočíst i o průměrech vynikající úrovně, s odkazem na historii brusičů českého jazyka: „*Čtenář poznává, že pan Brouček dosud vězí v zastaralém purismu. V novější době právem opět vítězí náhled, že jsou cizí slova vzdělané řeči právě tak potřebná jako zámořské koření našim pokrmům.*“⁵⁶

Ze situační komiky je jasně patrné, jak autor o negativních lidských projevech smýšlí, přirovnává je k biblickému momentu: „*Když očekávaný vagón přijel, mohl si divák živě představit hrůzné výjevy z potopy, kdy chumle zoufalců rvaly se o poslední, z hltavých vod vyčnívající vrcholek skalní. A filosof mohl pozorovati, (...) a vítězí vrozené pudy člověka. Vždyť víte, jak jsme tu všichni s bezohlednou surovostí pracovali lokty a podpatky, holemi a deštníky, kterak nejlépe vychovaní pánové sráželi krásnou pleť barbarsky ze stupátka a nejslušnější dámy usedaly bez okolků na klín komukoli. (...) Lidský egoism objevoval se tu v čiré nahotě divošské nahotě.*“⁵⁷ Příklad k chaosu a nehezskému chování davů lidí těží i z díla známého nizozemského malíře Breughela: „*»Pekelný« Breughel musel by mi půjčiti svůj*

---

⁵⁴ ČECH, Svatopluk. *Matěj Brouček na výstavě*. V Tribunu EU vyd. 1. Brno: Tribun EU, 2009. s. 6. Knižovnicka.cz. ISBN 978-80-7399-370-2.

⁵⁵ Tamtéž, s. 24.

⁵⁶ Tamtéž, s. 25.

⁵⁷ Tamtéž, s. 8.

šťětec, abych zachytil jen stín toho, co se dělo na tamější zastávce tramvajové pod milosrdným křídlem soumraku.“⁵⁸

Také slovní komika je znovu na vysoké úrovni: „» (...) *Prosím vás, pánové, kdopak vám pověsil na nos ten obrovský humbuk? Snad jste to četli v nějakém americkém časopise, ne?*“⁵⁹ „(...) *sehrátí truchlosměšnou roli spisovatelů zaživa mrtvých literárních mumii, kterým již jen prostoduchá pieta vzdává obvyklé bezvýznamné pocty – spisovatelů, kteří jsou již jen ctěni, ale nikoli čtení.*“⁶⁰ „*Směry literární střídají se nyní již skorem rychleji než dámské módy.*“⁶¹

I v závěrečném prozaickém díle nalezneme „pověstnou“ Čechovu kontrastnost, např. mluví-li pan Brouček ponejprve o výstavě, vyjadřuje se s despektem. Jakmile se ocitne přímo na místě konání expozice, zcela obrací a podléhá národní hrdosti: „*Nemohl odolati, aby sám sobě v duchu nevzdal příslušnou část pochvaly za skvělé národní dílo. Při pohledu na pestré výstavní město, jehož nenadálý vzrůst sice svého času stopoval, ale jež teprve nyní se mu objevilo v celé své oslňující nádheře, vzedmula se pýchou jeho prsa a čelem hrdě vztyčeným sestupoval po široké sadové cestě dolů ku hlavnímu vchodu výstaviště.*“⁶²

Vychytralost (a z ní plynoucí ziskuchtivost) pana Broučka se dostává na povrch i v tomto příběhu: „*Jest tedy přese vše možná, že pan Brouček namáhal svou páteř nadarmo, čehož by velmi želel, neboť výstavní výbor zasloužil si jinak nejméně, aby ledajakým jeho členům vysekával zbytečné poklony.*“⁶³ Je to i jeho další typický rys – na jednu stranu pohrdá domácími lidmi, oproti tomu na druhou stranu se zase poníženě chová k „cizákům“, které obdivuje. „*A z uctivé schýlenosti jednoho usoudil k tomu náš referent, že druhý sám hrabě Zedwitz, předseda výkonného výstavního výboru. (...) Neumím definovat pocit, který nás tísní a zároveň blaží u přítomnosti osoby, obklopené nimbem jakéhokoliv erbu; (...) Nikomu nebude proto divno, že pan Brouček ve zmatku nad nenadálou ctí z uvítací řeči, (...) pochytil jen »veliké dílo«, (...) a že na poděkování zamumlal něco, z čeho bylo slyšeti jen polozřetelná slova »excelenci«, »jasnosti« a »mou nepatrnou osobu«.*“⁶⁴

V příběhu se mimo jiné objevují vzpomínky na předchozí Broučkova dobrodružství, jež se odehrávala na Měsíci a v 15. století. „*A kromě toho přejedl se náš cestovatel všelikého*

---

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ Tamtéž, s. 11.

⁶⁰ Tamtéž, s. 94.

⁶¹ Tamtéž, s. 95.

⁶² Tamtéž, s. 24.

⁶³ Tamtéž, s. 28.

⁶⁴ Tamtéž, s. 26.

umění důkladně již na Měsíci.⁶⁵ „»(...) Můžeme si pokládati za ozvláštní čest, že k nám zavítal také slavný cestovatel do Měsíce a do – « (...) »– do Měsíce a do – ano – do patnáctého století,« doložil pán.⁶⁶

Čech se nezdráhá zesměšnit ani obvyklé lidské stereotypy, v tomto případě rasový předsudek: „Pan domácí není ovšem takovým ignorantem v zeměpise; aby si byl záhy neuvědomil, že nemá před sebou rohatého s pekelným úpisem, nýbrž pouhého černocho, (...) Přesto odplil si rázně po svém leknutí a zamručel: Má to Pánbůh všelijakou čeládku na světě!⁶⁷

Zajímavé je také přemýšlení o originalitě světa, autor se jeví jako vynikající prorok budoucnosti – dokázal s předstihem upozornit na nebezpečí globalizace planety a zanikání tradic a kultur: „Pochybuje sice také, že kdy znova oživne národní kroj, ale jemu jest ho upřímně líto. On nezávidí cestovateli budoucí doby, který od Gibraltaru až po Archangelsk nespatří jiného kabátu, nežli jaký bude míti sám na sobě. Mluvte si co chcete: mně líbí se rozmanitost nejen v duchovém životě, ale i v zevnějším zjevu lidské společnosti. Mnohotvárnost a mnohobarevnost – toť jaro, mladá, život; chudoba tvarů a barev – toť zima, stáří, smrt. Je-li správná tato teorie, stárne člověčenstvo valem (...)⁶⁸

Objevuje se posměšná kritika soudobých poměrů, kdy čeština na našem území nebyla rovnoprávná s němčinou: „(...) milióny poplatnictva, pro které je státní poštovní spořitelna zřízena, nechť se učí německy a nežádají po několika úřednících, aby si kvůli nim činili nepohodlí s češtinou. (...) Vzpomínám si, jaký hluk jeden německý poslanec kdysi ztropil s trochou češtiny na železničním lístku (...)⁶⁹ Ironicky je pak konstatováno, že kutnohorská krajina je „ryze české povahy“, o čemž nemůže ani žádný Němec pochybovat – jízdní doklad je kompletně v němčině.

Atribut národní povahy je zesměšňován na následujícím úryvku – je pravdou, že drtivá většina českého obyvatelstva se příznivě netváří na rozmanité sbírky všeho druhu: „Přistoupiv blíže, poznal, že je to pokladnice na příspěvky pro Ústřední matici školskou. »Matice, Matice, pořád Matice,« povzdechl si náš referent. »Jsem žádostiv, kdy už bude té žebroty konec. Jednou na divadlo, podruhé na Husův pomník, potřetí na Slováky, každý den si vymyslí někdo nějakou novou sbírku!«⁷⁰ Následně autor popisuje legrační postup, jak by se příspěvky v nejkrajnější nutnosti mohly vybírat: „Takový kiosk at' se postaví třeba

---

⁶⁵ Tamtéž, s. 28.

⁶⁶ Tamtéž, s. 27.

⁶⁷ Tamtéž, s. 32.

⁶⁸ Tamtéž, s. 47.

⁶⁹ Tamtéž, s. 66.

⁷⁰ Tamtéž, s. 75.

v každé ulici. Ten nikoho neobtěžuje a nikomu nepřekáží (...) Ovšem, ještě lépe by bylo, kdyby se takové pokladnice postavily někde na odlehlejších místech (...)“⁷¹ Podobně je karikován další český příznak – neradi platíme vstupné, a pokud už musíme, činíme tak s velkými obtížemi: „Nepříznivý dojem učinilo na pana Broučka vybírání vstupného ve bráně hradní, což rozhodně rušilo iluzi pohostinného středověku a přičilo se všemu rytířskému mravu.“⁷²

Autorova posměšnost je mnohdy do značné míry závislá na čtenářově pochopení a podstatné je správné „čtení mezi řádky“: „Za čtení následující kapitoly pocítí asi mnohý čtenář osten závisti, že se mu na výstavišti nedostalo průvodce tak znamenitého, jakému se těšila moravská rodina, průvodce, který jí nejen všechno co nejdůkladněji vysvětloval, nýbrž i na leccos ji upozornil, o čem se snad žádnému jinému navštěvovateli výstavy ani nezdálo.“⁷³ K důslednému odlišení ironie někdy Čech používá rovnou uvozovku: „Litoval toho tím více, poněvadž visely zvenčí podobizny oblíbených »národních zpěváků« a představitelů »pražského humoru«, panu Broučkovi zvláště sympatického (...)“⁷⁴

Obdobně jako ostatní broučkády (postavy Etherey a Kunky), i tato obsahuje motiv okouzlení ženou a předpokládaný vtipný popis toho, jak muži „ztrácí hlavu“ a přemáhají své obavy, jen proto, aby se opačnému pohlaví zalíbili: „Učinil proto návrh, aby také okusili skluzářského sportu. Manželský párek namítl, že už takové věci pro ně nejsou, a také Maruša zdráhala se chvíli, ale pak zajiskřila podnikavě očima a s veselým smíchem svolila. Hrdě vedl si tedy pan Brouček krásnou společnici ke kase skluzavky a kavalírsky zaplatil i za ni desítikrejcarový jízdní lístek. Ale když za ní vystupoval do výjezdního pavilónku, litoval přece trochu své přenáhlenosti. Již nyní, (...) pocítil malou závrať – (...)“⁷⁵ Maruša pana Broučka později opouští, protože usne. Po probuzení hrdina nalézá papírek a naivně si myslí, že je od Maruši, jež se s ním chce sejít na nějakém místě. To se samozřejmě nestane, na lístku je poezie, ve které je Brouček znemožněn výstavním básníkem, jenž jej přirovnává k „nemotornému čmelu“⁷⁶ a „dotěravci otylému“⁷⁷.

Výrazným momentem podtrhujícím uvažování hlavního hrdiny je situace, v níž Brouček vezme vlastní hospodyni na památku umaštěný tácek od pokrmu: „Při své chutné

---

⁷¹ Tamtéž, s. 77.

⁷² Tamtéž, s. 82.

⁷³ Tamtéž, s. 81.

⁷⁴ Tamtéž, s. 98.

⁷⁵ Tamtéž, s. 86.

⁷⁶ Tamtéž, s. 91.

⁷⁷ Tamtéž.

svačíně pamatoval i na paní Markyту; schovali vkusný papírový tácek jako malý dárek z výstavy pro věrnou hospodyni.“⁷⁸

Dalším nápadným motivem charakteristickým pro Čechovo vyprávění je vystižení národní povahy, jež se točí okolo piva: „*Chmel měli bychom právem zvoliti za svou národní rostlinu místo lípy, jež dává tolik mdlý odvar pro lékárny našich vesnických babiček, kdežto chmel koření nám divotvorný nápoj, hojící, omlazující a rozveselující mysl naše. A jak pěkně hodí se k odvěkému svazku obou sesterských zemí bratrské to sdružení českého Chmela s moravským Ječmínkem, drsné hořkosti s měkkou sladkostí, jejichž svorný spolek vždy vykonává věci veliké!*“⁷⁹ „Žízeň muzikantů je příslovím a slova »pěti« a »píti« nemají také nadarmo příbuzný zvuk.“⁸⁰ Podobně výstižně a nadčasově je vystižena záliba ve čtení bulvárních plátků i se zdůvodněním, proč je senzacechtivý tisk čten: „*Sám vyznává, že by se nepředplatil na fádňi časopis, který by ze svého programu vyloučil všechny osobní jízlivosti a pikantní klepy. Klevety jsou pro náš národní život potřebou naprosto nezbytnou. Kdyby se nějakým zázrakem podařilo vypleti je z české společnosti, zachvátila by jistě populaci epidemie sebevražd – sebevražd z omrzlosti života. Bez onoho koření ztratily by politika, literatura, divadlo, společenský život, celé pozemské bytí všechn svůj půvab pro nesčetné naše klepny obojího pohlaví. Noviny jsou zkrátka takové, jakými je míti chceme. Obrážejí se v nich jako v zrcadle naše vlastní chyby. S nápravou museli bychom začítí u samých sebe.*“⁸¹

Obecně se pak v díle hojně vyskytují, podobně jako ve výletech na Měsíc a do 15. století, samé demonstrace toho, jak je Matěj Brouček přízemní člověk s povrchními zájmy točící se okolo dobrého, jídla, pití, spánku a „tlachání“ o všelijakých nicotných záležitostech. Příběhy pana Broučka se definitivně uzavřely touto knihou – Čech již na poslední titul, odehrávající se na výstavišti, nenavázal.

4.3 KAREL MATĚJ ČAPEK-CHOD – NEJZÁPADNĚJŠÍ SLOVAN

4.3.1 O autorovi a jeho tvorbě

Karel Matěj Čapek-Chod se narodil v r. 1860 v Domažlicích a zemřel r. 1927 v Praze. Považován je za neoriginálnějšího tvůrce českého naturalismu. Po přerušení právnických

---

⁷⁸ Tamtéž, s. 102.

⁷⁹ Tamtéž, s. 103.

⁸⁰ Tamtéž, s. 104.

⁸¹ Tamtéž, s. 113.

studií studoval žurnalistiku (v *Našinci*, *Hlasu národa*, *Národní politice*, *Národních listech*, *Cestě* atd.). Jeho pozorovatelské dovednosti a smysl pro vyprávění můžeme vidět již v díle s názvem **Povídky** (1892), z nichž většina je umístěna do olomouckého prostředí. Povídková tvorba provází prakticky celé tvůrčí období autora (**Nedělní povídky**, 1897; **Dar Svatého Floriána**, 1902; **Zvířátka a Petrovští**, 1902; **Z města i obvodu**, 1913 atd.). Další častým žánrem, jenž Čapek používal, byla novela (**Patero novel**, 1904; **Nové patero**, 1910; **Patero třetí**, 1912; **Humoreska**, 1924 apod.). Romaneto novelistické povahy **Nejzápadnější Slovan** (1893) sleduje osudy mladého studenta hvězdářství, jenž má výpadek paměti a jehož osud působí groteskně. Mezi významné české prozaiky se Čapek-Chod začlenil románem **Kašpar Lén mstitel** (1908), v němž zločinná příhoda pojednávající o vrahovi-mstiteli získává fatální podobu. Potvrzením literátova vypravěčského mistrovství a podrobné znalosti velkoměstských poměrů rozhraní století je román **Turbína** (1916), příběh rozvětveného měšťanského klanu, kde je krach fabrikanta osudově spojen s uměleckým i existenčním zhroucením jeho dcery. Několik povídek vydaných časopisecky vybudovalo tematickou základnu románu **Antonín Vondřejc** (1917 – 1918). V tomto uvedeném románu autor s psychologickou precizností vykreslil příběh života talentovaného redaktora a poety, později však pouze novináře a korektora, osudový pokles muže, jehož si podmanila vlastní žádostivost. Groteskní poměr Vondřejce a číšnice Anny je umístěn do pestře servírovaného obrazu pražské umělecké a novinářské společnosti. Na nepředvídatelné osudovosti mileneckých poměrů jsou založeny rozpory díla **Jindrové** (1921), avšak akcent na mravní zodpovědnost vojnou zmrzačeného nevidomého člověka vůči dítěti, jemuž by měl sám být otcem, snižuje pesimistická osudovost. Nesoulad mezi naturalistickým determinismem a snahou o mravní obrození vede literáta postupně k vyzdvihování pozitivních rysů postav na úkor umělecké průkaznosti (Vilém **Rozkoč**, 1923; **Řešany**, 1927). Osamoceným žánrovým experimentem je esejistická povídka **Větrník** (1923), ilustrativní výklad z aplikované poetiky s patrnými polemickými kopiemi na recenzenty díla Čapka-Choda.

Karel Matěj Čapek-Chod vybíral pro své literární počiny poutavé náměty, široké líčení prostředí je vybudováno na detailních zážitcích z kontaktů s mnoha sociálními vrstvami. Zájem autor dává hlavně tělesně a psychicky poznamenaným individuům, jejich příběh mnohdy spojuje z neobvyklých a tragikomických momentů, čímž se zvýrazňuje protiklad mezi tužbami člověka a následnou skutečností. Podstatná odlišnost od postupů evropských

naturalistů je v literátově osobním kontaktu s postavami jeho děl, směšnými elementy v literární tvorbě Čapkovy dílo přerůstá naturalismus až do expresionismu.⁸²

4.3.2 Analýza Nezápadnějšího Slovana

Autor Karel Matěj Čapek-Chod vytvořil zcela originální tragikomické romaneto, dedikované příteli Josefu Thomayerovi. Neotřelost tkví v rozčlenění „díla“ do tří kapitol na sebe navazujících – romantického, realistického a naturalistického oddílu. Jak už to bývá, autor vše točí okolo jedné postavy, Hvězdy, bývalého studenta domažlického gymnázia, jenž se v roce 1889 dostaví na třídní sraz po deseti letech a vypráví svůj tragikomický životní příběh – zdá se mu, že je uhranut neznámou krásnou slečnou z minulého století. Až postupně se dozvídá, že byl pod vlivem vážného onemocnění, tyfu, a tudíž se mu vše pouze zdálo kvůli zatmění smyslů z důvodu onoho ochoření, kvůli kterému málem přišel o život. Naštěstí se veškeré patálie (domnělé i skutečné) v dobré obrátí, hlavní hrdina se odebere do klidné krajiny až do nejzápadnějšího koutu vlasti (proto název *Nezápadnější Slovan*), kde nalezne mladou, krásnou ženu a dočká se i tří potomků – ale hlavně nachází definitivní vyléčení z mámení smyslů. Postava hvězdy je pro celé dílo stěžejní. Nyní se podíváme na jednotlivé oddíly romaneta a humor v nich použitý.

V první kapitole, romantické, Čapek hýří nepřeborným vtípem. Jeho komika je na výborné úrovni. Zpočátku aplikuje humornost při představování některých žáků gymnázia na srazu a nezdráhá se využít ani motivu známého cestovatele Emila Holuba, přičemž se vysmívá fantastické literatuře: „*Domněnky o něm šly tak daleko, že jej vřadily i do družiny doktora Holuba, na základě sdělení přítele Pavlíka, soudního adjunkta kdesi za červenou čarou jazykovou v horách, nejznamenitějšího cestovatele před Hospodinem, jen že – chyba – dopravními prostředky jeho byli Cook, Cooper, Livingstone, Verne a jiné levné vehikle s motorem fantazie.*“⁸³ „*Prosím, ne vytrhovat, vyložím vám všechno po řadě, víte, že druhdy byl jsem také kus literáta a pokusil se zříditi nový genre – hvězdářský.*“⁸⁴ Další charakteristika je u MUDr. Bozděcha: „*MUDr. Bozděch, mimochodem netištěný básník (...)*“⁸⁵

Pro obveselení a ilustraci čtenáři přikládá i jednu studentskou písničku: „*»Kdo to tluče na ty dvěře nedá pokoj u večere, dycidacidom«.*“⁸⁶

⁸² GALÍK, J.; MACHALA, L.; PETRŮ, E. *Panorama české literatury: (literární dějiny od počátků do současnosti)*. 1. vyd. Olomouc: Rubico, 1994. s. 184 - 185. ISBN 80-85839-04-0.

⁸³ ČAPEK CHOD, Karel Matěj. *Nezápadnější Slovan: historie o třech kapitolách*. Praha: Fr. Borový, 1921, s. 3.

⁸⁴ Tamtéž, s. 3.

⁸⁵ Tamtéž.

⁸⁶ Tamtéž, s. 4.

Výborně zvládnuta je situační komika: „*Pan převor doprovázel »zabudlé květy« hlubokou, falešnou oktávou, čta ze »špádů« jako z not, a nehněval se pranic, když pan profesor Malík se záľuskem tvrdil, že by se na jeho lysině znamenitě »šístka lípala«.*“⁸⁷ „*V tom ve všech čtyřech vchodech objevil se světlý přízrak, týž a najednou... moje neznámá čtyřmi vchody najednou vstoupila, úžasem se mi zatemnilo v očích. Klam můj byl ovšem krátký, zaměnil jsem totiž zrcadla za vchody.*“⁸⁸

Není přehlédnut ani náznak charakteru našeho českého národa: „*Na spravedlivý obdiv, dávnými soudruhy vyslovený skvěle rudému jeho nosu, odvětil, že tím vším vinen nejlepší výrobek českého průmyslu – plzeňské prý v českém skle.*“⁸⁹

Žertovnost se zaměřuje i na studentstvo a obecně na mládí člověka, který si sebejistě myslí, že je nejmoudřejší: „*Zlobil jsem se sám na sebe, podivný nápad výstřední nějaké dámy dovede mi způsobit bolení hlavy, a já starý kozák – jak víte, jest každý student na univerzitě starý kozák (...)*“⁹⁰

Mistrovství v legračních a neobvyklých příměrech potvrzuje autor nejen v této kapitole, ale nacházíme je i v ostatních dvou oddílech. „*(...) nohy jako spřežení zkušených koní samy nacházely cestu.*“⁹¹ „*Rozloben sám na sebe, dupl jsem nepředloženě a lekl jsem se tak, že bych byl dupnutí hned podešví smazal.*“⁹² „*Napudrovaný kočí nevida mne s druhé strany, vzkřikl na koně jako zcela prosaický fiakrista z Václavského náměstí.*“⁹³ „*(...) dívala se na mne tak, nu, musím to říci, asi tak, jako se dívá někde v exotickém pralese rajka na prvního člověka, kterého vůbec spatřila.*“⁹⁴ „*Hvězda byl bledší nežli list novin nad ním visících, když tak namáhavě vyličoval toto setkání.*“⁹⁵ „*Hvězda seděl opřen tak pevně o hranu stolu, jako kdyby jej pěstmi od sebe chtěl odstrčiti (...)*“⁹⁶ „*Po kolenou plížil jsem se jako pes (...)*“⁹⁷

V realistické kapitole již autorův smysl pro humor přebíhá spíše v tragikomično a ironično pramenící z toho, že se dozvídáme o celé příčině Hvězdova neuvěřitelného setkání s krásnou dámou z jiného století. „*Horečka sice pominula, rozum a paměť se však nedostavovaly. Na tento svůj stav pamatuji se jen tak asi jako na svoje dětství, míním však, že myšlení a uvažování moje bylo v dětství mnohem pružnější než po oné hrozné nemoci.*“

---

⁸⁷ Tamtéž.

⁸⁸ Tamtéž, s. 32.

⁸⁹ Tamtéž, s. 5.

⁹⁰ Tamtéž, s. 16.

⁹¹ Tamtéž, s. 20.

⁹² Tamtéž, s. 23.

⁹³ Tamtéž, s. 26.

⁹⁴ Tamtéž, s. 28.

⁹⁵ Tamtéž, s. 29.

⁹⁶ Tamtéž.

⁹⁷ Tamtéž, s. 34.

V nemocnici jsem byl mezi opatrovnicemi znám jménem »hloupičký«. (...) nebyl to stav nepříjemný, nejsnáze dal by se srovnati s výkonem duševních schopností zvířecích, ale i kočka a pes mají více paměti, než jakou jsem já vládl v rekonvalescenci po tyfu. (...) na své vlastní jméno těžce jsem vzpomínal.⁹⁸ Literát se nevyhýbá ani dalším vtipným přirovnáním, byť tentokrát s nádechem tragiky, a také situační komiky: „Nejjednodušší shluk představ byl vyprahlému mozku mému nadmíru tvrdým oříškem, který jsem raději odhodil, než abych se s ním louskal. (...) Až ku zvířecí dravosti byla u mne vyvinuta chuť k jídlu. Jednou jsem přepadl na schodech opatrovnici, nesoucí na podnosu nakrájený chléb pro celé oddělení. Mžikem uchvátil jsem dva krajíce a prchal jsem s nimi, ale statečná paní »Josefín« moje ošetřovatelka dopadla mne na pokřik, který se strhl záhy, a podnikla se mnou krátký, ale zoufalý boj o krajíce, i sousto z úst mi vyrvala. Já prý sice zuřil, jak mi bylo později vypravováno, ale chléb a mnohá jiná jídla byla pro mne jedem.⁹⁹

Grotesknost graduje, což nejlépe dokládá konfrontace z kapitoly romantické a realistické: „Netrpělivost moje rostla, ruka má ke spánku přimknutá pálila horečnatě, bylo mi, jako kdybych měl hlavou od jedné skráně ke druhé protažený žhavý drát (...) Neučinil toho tahu – táhl jinak, směšně, slabě. Ve mně se však všecko jakoby shroutilo a vyschlými ústy hvízdlo hluboké oddechnutí – několika tahy byl poražen, tak že se po partii vzdal. Podal mi ruku přes stolec, moje byla zimničně horká a jeho potem vlhká, řekl několik slov o odvetě a odešel.¹⁰⁰ „»Doktor Kostlivý!« zvolal jsem radostně. »Gratuluji vám! Ale teď už nezpomínejte na nic! Jen zvolna rozpomenete se na různé události před svou nemocí a teprve za hodnou dobu na věci dávnější. Tři měsíce, více než tři měsíce uplynuly od naší poslední partie. Třetí den od posledního našeho vis-à-vis vás nám sem dodali, slavná policie vás sem přivedla v nejprudší horečce, jedenačtyřicet stupňův.«¹⁰¹ Čapek s gradací nekončí, postupně se dozvídáme další podrobnosti, u kterých nevíme, jak reagovat - máme-li se smát, nebo brečet. „»Ano, bylo to velmi komické, považte, že vás měli za ... za tento, za člověka – hahaha ... inu krátce, strážník přistihl vás v kteréši malostranské uličce, byl jste bos, bez klobouku, mrzlo jen fičelo – zrovna, jak jste – z jakýchsi starých, sešlých, zabedněných vrat, snad po sta let neotevřených – ukroutil kliku značné starožitné ceny...« (...) »jednak jste byl bos a mimo to neustále jste tvrdil, že jste kliku v noci utrhl z vnitř, na druhé straně dveří...« a doktor se upřímně zasmál, »které jakživny nebyly otevřeny.«¹⁰² Definitivní rozuzlení se dozvídáme

---

⁹⁸ Tamtéž, s. 36.

⁹⁹ Tamtéž, s. 37.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 19.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 39.

¹⁰² Tamtéž, s. 42.

na následujících řadcích: „*Utýrán kolotem nezřízených představ, usnul jsem a prospal noc v pustých snech, kteréž skončily tím, že se mi zdálo, jak stojím před porotou, obžalován jsa ze živnostenské krádeže klik, jež jsem v noci ukrucoval, bos, abych se neprozradil.*“¹⁰³ „*»A prosím Vás, kde jste nechal boty? klobouk? Vy, ubožáku, opravdu myslíte, že jste byl někdy za těmi vraty? Víte docela bez milosti jedním slovem váš klam vyvrátím, to je nejzdravější. Onen portál, či jak to jmenujete, jestliže se kdy za posledních padesát let otevřel, zajisté tak neučinil k vůli vaší báchorce, jejíž směšnost by mohla každého poděsit, kdo by nevěděl, že jste po tyfu, tedy ta brána od vašeho sentimentálního paláce mohla by se otevřít desekráte, a bylo by vám to marno, do vnitř byste nemohl, zkrátka a dobře proto, že za veřejemi stojí solidní neproniknutelná zeď – ano opravdu vchod do paláce vašeho blouznění jest od nepamětných dob zazděn. Je to přesně zjištěno, zajímal jsem se o to nad míru sám osobně.« (...)* »zdi hlavou neprorazíš, i kdyby byly něžné ručky vaší tajemné neznámé odklidily prkna před vraty, s nichž jste ukroutili kliku,« a doktor se smál.“¹⁰⁴

Autor dospívá dokonce až do polohy „černého humoru“: „*Kůže na mne nespadla snad jen proto, že byla na kloubech a ostnech mé kostry pevně přilepena; nebyti toho, byl bych ji mohl svléci jako kabát. (...) S úžasem pohlédl jsem na vozku, když soustrastným polohlasem vyptával se mne, kam vlastně chci, živou mocí nemohl jsem vzpomenouti na jméno ulice, ve které na Malé Straně bydlím. Teprve když mi na náměstí Radeckého vypočetl všechny ulice k Hradčanům, chytil jsem se jména své s tlumeným jásotem.*“¹⁰⁵

Další rovinu tragikomického Čapek nalézá v úvahách hlavního hrdiny Hvězdy – ten se místo vlastního zdraví a rekonvalescence zajímá o dění minulé: „*A hrome, na své státní zkoušky jsem zapomněl jako na smrt! Vždyť, probůh, přece jsem měl do zkoušky před nemocí jenom tři měsíce lhůty, půl třetího měsíce jsem strávil v nemocnici, horko mne polilo po těle z toho pomýšlení – kolikátého března dnes máme? (...) Před týdnem měl jsem složit zkoušku!*“¹⁰⁶

Zajímavý motiv můžeme vyzorovat při setkání Hvězdy se strýcem, drážním inspektorem, jenž ze sebe ani na okamžik není schopen ze sundat masku železničního úředníka: „*Strýc, inspektor, přijal mne s chladnou přívětivostí, říkal mi »vy« a rozloučil se se mnou s bonhomii starého mládence, a posledním a nejnaléhavějším příkazem jeho bylo, abych se na novém místě do ničeho nemíchal.*“¹⁰⁷

---

¹⁰³ Tamtéž, s. 46.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 47.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 50.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 51.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 62.

Taktéž v kapitole realistické literát dokazuje „skvělé řemeslo“ co do vytváření komických přirovnání: „*Opojení ze silného tabáku zatočilo mi hlavou, já však cigaretu »pil« jako Arab hašíš.*“¹⁰⁸ „*Lidé kolem mne počínali si jako zběsilí. Tribuna ječela a k blízké metě hrnuli se mužové podle nejsměšnější módy ustrojení s takovým hlomozem a chvatem, jakoby nejméně vraha stíhali.*“¹⁰⁹

Důležitým motivem je i tragikomičnost toho, jak se ostatní lidé vysmívají člověku odlišujícímu se od nich tím, že se chová nestandardně či se odlišuje vzhledově: „*Toliko jsem se ohlížel, aby mi na druhé straně nezmizela. Byl jsem zpit šílenstvím, a každý krok, kterým jsem se bořil do bezedného bláta, naplňoval mne zoufalstvím. Potácel jsem se, ohlíželi se za mnou a slyšel jsem za sebou: »Přišlo mu na nic... jakoby ho z hrobu vzal!«*“¹¹⁰ „*Zdá se mi, že jsem k nim uháněl cvalem. Když jsem je dostihl, zdálo se mi, že mne někdo volá, pohlédl jsem nazpět, a ne deset, ale sto ruk měřilo po mně a lidé se smáli. Mně se smáli. Byli obráceni ke mně, byl jsem zábavnější než dostihy.*“¹¹¹

Ironicky pak působí odezva starého Mazance, pracovníka drah v Rozvodí, na to, že k němu nastupuje Hvězda jako nový drážní zapisovatel – cítí se totiž ohrožen nově příchozím: „*»Tak je taky pěkně vítám k nám,« dlouhán kamsi do kouta, »a skrz to nic, jako venku. To už musejí odpustit – však jsou tu pán nade mnou, nemusejí si dát nic líbit. Nic!«*“¹¹²

Humorným účinkem se vyznačuje nekonečné mužské okouzlení (až poblouznění) ženským pokolením: „*(...) s milostným hnutím roste ve mně dosud nikdy nepoznaná, nepřekonatelná touha po té ženě úchvatné krásy a nerozeznával jsem dobře, zdali po té z mého dobrodružství, jež jsem dosud nazýval přeludným klamem, anebo po té, kteráž včera prohodila s takovým svrchovaným opovržením slůvko (...)*“¹¹³

Na začátku realistického oddílu knihy Čapek zesměšňuje skrze postavu Hvězdy „jódlování“, osobitý zpěv. „*Mládenec vypjal hrdlo a spustil onen neartikulovaný, nekonečný, ohavný refrén horácké německé písničky, jemuž se říká »jodlování«.*“¹¹⁴

Jedna z vedlejších postav realistické části, pan fořt, si dobírá starého Mazance, výpravčího v Rozvodí: „*»I vy špráchoto jedna stará,« rozehřál se pan Fořt více dobrou měrou než hněvem, »však se vám, Mazanče, vyhne zaječí chlup na hon z daleka, mají z vašich*

---

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 64.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 70.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 69.

¹¹¹ Tamtéž, s. 70.

¹¹² Tamtéž, s. 77.

¹¹³ Tamtéž, s. 80.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 86.

hrabí větší strach než z mojí dvojky!«¹¹⁵ Posměch vůči této osobě se vystupňuje: „*»Poslouchejte, Mazanče,« pravil pan Fořt a vzal osloveného za dlouho bradu, »kamarádi budme, pravdu si mluvm, řekněte na mou duši, že vy sníte do roka víc zajíců, než zdanovský hrabě!*«¹¹⁶ Až později zjišťujeme celý kontext posměchu, jenž vygradoval až do formy „černého“ (a značně jízlivého, nepříjemného) humoru: „*»Mazancovi? A tak, hloupost; to jsem byl ještě kluk, když se to stalo, hajný to bude dobře vědět. Utopila se mu ve Zdanově dcera zrovna v rybníce, v zámecké zahradě. On je Zdanovák, dcera – tuze prý hezká, jako malovaná – sloužila v zámku u hraběnky. A zrovna tehdáž přijel na dovolenou majorátní pán, děvče viděl, a – to víte – pak ji vyhnali a Mazance, když na návsi vyváděl, vypověděli ze šafářství. (...)*«¹¹⁷

I v tomto případě se opakuje situační komika: „*Ocitl jsem se vůči dokořán otevřeným ústům děvčete, jež bez otálení bacilo koštětem o zemi a mrštně ocitlo se za protějšími dveřmi. Zapomněl jsem totiž ve chvatu, že oděn jsem takměř jen rouchem, kteréz jest »bližší než kabát.*«¹¹⁸ Později situační komika nabývá stupňující podoby – vypadá to, že Mazanec prostituje dceru Madlu (až později se dozvíme, že není jeho vlastní dcera): „*»Prosím vás, dědku, já nechci...« vrní plačky a hned dala se do usedavého štkaní, tak jak rozpláčou se děti před výpraskem. »I jen pote děvčecko,« protahuje Žid odporně, »dám tři zlatý...« »Co tři zlatý,« vece Mazanec, »předloňsky ste dal tři padesát a íčkot jsou nejmíň pod kolena – Gibiánku, čtyry dáte, čtyry, jináč, jináč ne.« »Ale dyť jsou červený, strejčku, jako liška červený, takovy se berou jenom dospod...« (...) Oba smlouvali se o Madleniny – vlasy.¹¹⁹*

Čapkova žertovná přirovnání dokonce využívají pohádkového motivu: „*S takovým pocitem, jaký asi zažil bohatýr Jiří, když draka zahubil, obrátil jsem se k osvobozené princezně Máří.*“¹²⁰

Obdobně jako v první kapitole je využito písničkového humoru: „*»Z Domažlic – si holku né–ber, Musil bys – mít na ní hé–ver!*«¹²¹

Komika, byť často hrubozrného charakteru, má nakonec šťastné rozuzlení. I tragikomické se vyvine pozitivním směrem a hlavní hrdina prozře, že se „honil“ zbytečně za nesmyslnými podněty: „*Poznal jsem, že všechno bylo fantomem, různými shodnými okolnostmi podporovaným. Tak jako jsem podkládal melodii Madlenině dvakrát z dálky*

---

¹¹⁵ Tamtéž, s. 87.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 88.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 102.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 90.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 94 - 95.

¹²⁰ Tamtéž, s. 97.

¹²¹ Tamtéž, s. 104.

slyšené Bérangerův text – to oslovství si nikdy neodpustím – tak moje nezřízená fantasmie přemílala mi vždy skutečnost na nemožné události. Skončilo to všechno prosou až směšně všední. Ještě než se tehdejší úplněk proměnil v nový měsíc, pokročili jsme já a Máří daleko od pouhých polibků. No, musím ti říci, můj nestarší hoch je bez mála šest, a já jsem ženat něco přes pět let. To jednou starý Mazanec, bylo to už hodně na podzim – (...) zahrál mi jednoho večera ve své drsnosti scenu, na kterou do smrti nezapomenu. Bylo ne celých pět minut před večerním vlakem, když slyším venku úpěnlivý pláč Madlenin a hrubé, rozkacené spílání starého. Čeho jsem se zbaběle strachoval, před čím jsem se už několik neděl trásl, bylo tu. Vyběhnu, starý nerozuma klečí u kolejí a drží u samé kolejnice hlavu své vnučky, že prý jeho i ji musí vlak rozdrtit. Musil jsem se tehdejší do opravdy s ním rvát.“¹²²

4.4 IGNÁT HERRMANN – OTEC KONDELÍK A ŽENICH VEJVARA

4.4.1 O autorovi a jeho tvorbě

Ignát Herrmann se narodil v Horním Mlýně u Chotěboře v roce 1854 a zemřel v Řevnicích u Prahy roku 1935. Po vyučení v kupeckém řemesle se rozhodl jít ve šlépějích vlastního praotce (nakladatele Jana Hostivíta Pospíšila) – zvolil si novinářskou činnost. Nejprve pracoval v nakladatelství Otto a od roku 1876 redigoval *Palečka*. V roce 1882 pak vybudoval humoristický žurnál *Švanda dudák* (fungoval až do roku 1930) a roku 1885 se stal redaktorem *Národních listů*.

Herrmannova literární činnost je velice rozsáhlá, napsal mnoho souborů povídek (**Ze zchudlého kalamáře**, 1880; **Pan Melichar**, 1886; **Drobní lidé**, 1887; **Z pražských zákoutí**, 1889; atd. – mnoho z nich pochybné až průměrné kvality).

Prvním významným dílem byly **Pražské figurky I. – II.** (1880, 1886), ve kterých vykresluje charaktery lidí za pomoci jejich životního konání. Vysoce oceňován byl sociální román s naturalistickými prvky z Herrmannovi důvěrně známého prostředí s názvem **U snědeného krámu** (1890), ve kterém zaznamenal individuální tragičnost osudu (spojenou s obchodním bankrotem) hokynáře Martina Žemly, jenž se stane obětí vlastní dobroty a především nenasytnosti žen mu nejbližších. Díky tomuto literárnímu počínu je Herrmann považován za předchůdce českého naturalismu.

---

¹²² Tamtéž, s. 108 - 109.

Největší obliby u čtenářské obce dosáhly autorovy na sebe navazující humoristické romány – **Otec Kondelík a ženich Vejvara** (1898) a **Tchán Kondelík a zeť Vejvara** (1906), které upoutaly obzvláště kvůli idylickému pojetí života.

Herrmann napsal i další romány, jenže literární kvalitou ani zdaleka nedosáhly úrovně předchozí produkce (**Vdavky nanyňky Kulichovy a co se kolem nich zběhlo**, 1918; **Artur a Leontýna**, 1921; aj.).¹²³

4.4.2 Analýza Otce Kondelíka a ženicha Vejvary

Tento humoristický román je přesným prototypem vymezení Dagmar Mocné a kolektivu – vychází z epizodického skládání dotvrzujícího to, že se jedná o žánr vyvinuvší se z humoresky. Skládání jednotlivých banálních událostí ze života všední pražské rodiny je to, na čem je komika titulu založena (nejdůležitějším motivem je milostná zápletka). Kniha směřuje, jak napovídá laskavý Herrmannův humor, k idyličnosti, jelikož zachycuje všední momentky žertovně. **Otec Kondelík a ženich Vejvara** proto klidně může nosit „nálepku“ nenáročného čtení pro chvílky oddechu. I sám Herrmann skrze svého vypravěče praví takto: „*Není to román – není to vůbec souvislá historie. Jsou to jenom drobné příběhy ze života spořádané pražské rodiny (...)*“¹²⁴

Přestože autor dílo zakládá na popisování faux pas spořádané pražské rodiny, už z dedikace na úvodní stránce můžeme vytušit, že je s ní „na jedné vlně“ a má pro ni pochopení: „*Všem »Pepičkám« a »Vejvarům«, všem tchánům a tchyním skutečným i nastávajícím kniha tato věnována.*“¹²⁵

Od prvopočátku nás kniha seznamuje s hlavními hrdiny románu žertovným způsobem, pro dotvrzení použijeme profil pana Kondelíka, vykreslený idylicky aplikací milého humoru: „*Mistr Kondelík! Skoro celá Praha ví od nedávna, že je to malíř pokojů. Ale ne nějaký obyčejný malíř, nýbrž malíř, kterému záleží na jeho pověsti, malíř, který se pokládá za kus umělce, který zná »slohy« – zkrátka malíř, který dovede něco vymalovat! (...) Už není vytáhlý. Jeho postava se všemi směry pěkně zaokrouhlila, »pas« vůbec zmizel.*“¹²⁶ V podobné

---

¹²³ GALÍK, J.; MACHALA, L.; PETRŮ, E. *Panorama české literatury: (literární dějiny od počátků do současnosti)*. 1. vyd. Olomouc: Rubico, 1994. s. 135. ISBN 80-85839-04-0.

¹²⁴ HERRMANN, Ignát. *Otec Kondelík a ženich Vejvara*. 18. vyd. České Budějovice: Růže, 1968. s. 6. Česká čtyrkorunovka; 8, 9.

¹²⁵ Dedikace autora I. Herrmanna v úvodu titulu.

¹²⁶ HERRMANN, Ignát. *Otec Kondelík a ženich Vejvara*. 18. vyd. České Budějovice: Růže, 1968. s. 3. Česká čtyrkorunovka; 8, 9.

harmoničnosti jsou vyobrazeni i paní Kondelíková, dcera Pepička a nápadník Pepičky Vejvara.

Důležitým humorným motivem je v tomto titulu taktéž obdivný přístup k ženě, konkrétně Vejvary k Pepičce: „*V dáli zářil mu jediný skvělý cíl – oltář to, u něhož by poklekl jako ženich vedle své drahé, zbožňované Pepičky, oděné v bělostné šaty, s myrtovým věnečkem na hlavě, s blaživým požehnáním rodičů.*“¹²⁷

Kniha je plná zábavných příměrů: „*»(...) Zatrápení sejčkové, tihle proroci povětrnosti!*«“¹²⁸ *Jindy by byla paní Kondelíková svého manžela trochu ostřeji pokárala, že nechá oběd vysmahovati, ač se nepodobala domácí xantipě.*“¹²⁹ „*»A teď si namoč ručník a otři si oči, ať nevypadáš jako Máří Majdalena (...)*“¹³⁰ „*Zmizel nevysvětlitelným způsobem, jako by ho někdo unesl (...)*“¹³¹ „*V temné chodbě domovní cupala Pepička napřed jako varem polita (...)*“¹³²

Vtipně je vylíčen národní rys, pití piva, a jeho glorifikace: „*Přes to přese vše opovrhuje salicylem a pije plzeňské, tomášské i flekovské. Bůh oddělil vody od suché země – a »Pánbůh ví, proč to udělal«, říká mistr Kondelík – a vody se nedotkne.*“¹³³ „*Však se právě přihnala Kačena jako bouřka s drátěným košíčkem, v němž byly tři sklenice plzeňského, s čepičkami pěny jako ze šlehané smetany. Pan Kondelík ji zahlédl otevřenými dveřmi a mlsně si olízl koutek jazykem. Sklenice plzeniny po čiši rudého samotoku – nic na světě nechutná lépe! Ať si říká kdo chce, jak chce: nech piva po víně! – to je stará a hloupá pranostika! Ta je z časů, kdy nebylo po plzeňském potuchy.*“¹³⁴ I do dnešních dní je to stále aktuální tematika. Jako důkaz si můžeme uvést známou českou paradoxní realitu – voda v restauracích je dražší než oblíbený chmelový produkt.

V díle můžeme upozorovat také slovní komiku, jež čtenáři dopomáhá lepší obraznosti: „*Paní Kondelíková a Pepička popíjely právě kávu, mistr Kondelík se zaléval pivem a hryzl špičku pěnovky (...)*“¹³⁵

Nejcharakterističtější pro Herrmannův literární počín je už zmíněné řetězení banálních životních situací, v nichž autor využívá na velmi slušné literární úrovni situační komiku. V textu jich můžeme v každé kapitole nalézt několik. „*A přikročil k plotně, jako by se chtěl*

---

¹²⁷ Tamtéž, s. 6.

¹²⁸ Tamtéž, s. 7.

¹²⁹ Tamtéž.

¹³⁰ Tamtéž, s. 13.

¹³¹ Tamtéž, s. 26.

¹³² Tamtéž, s. 35.

¹³³ Tamtéž, s. 4.

¹³⁴ Tamtéž, s. 10.

¹³⁵ Tamtéž, s. 29.

podívati do hrnců a rendlíků. »Nic, nic pod pokličky!« bránila mu žertovně paní Kondelíková, obrátivši manžela a tlačíc jej oběma rukama zezadu do pokoje. »To se nesmí! Sedni si a uvidíš!«¹³⁶ „»Jen bych rád věděl – hovořil mistr Kondelík, nakláníje se k panu Hupnerovi – jen bych rád věděl, proč ten pán tancuje v galoších?« Mistr Kondelík mluvil hezky hlasitě, ale jistě myslil, že mluví jen k panu Hupnerovi, že slova jeho jsou přehlušována klavírem i cupotem tančících. Přece však pronikla dále než k panu Hupnerovi, neboť několik tanečníků se ohlédlo. A Vejvara se v duchu usmál. Kdo pak tančí v galoších? Kdo by byl tak nejapný – a kdo by to necítil... Jeho zraky maně se svezly na vlastní jeho nohy – a ve Vejvarovi ustydla krev. Osudné galoše lpěly na jeho nohou!¹³⁷

Někdy idealizované vztahy mezi jednotlivými postavami působí až směšně, jak dokládá následující ukázka, v níž je vysvětleno, jakým způsobem oslovuje manželka svého chotě: „Slovem »starouši – taťouši - tatínku« mluvila dobrácká, něžná, přítulná žena; ale vyznělo-li toto mazlivé pojmenování naplano, byla-li všechna poddajnost marná, ozývalo se z úst neuspokojené neb dokonce uražené manželky a matky chladné, tvrdé oslovení: Kondelíku!¹³⁸

Zakončení příběhu je očekávaně idylické a literát znovu zužitkovává situační komiku k vykreslení svatební noci a hlavně studu Pepičky Kondelíkové: „Když se Vejvara za minutku vracel z předsíně, kde byl zavřel plynoměr se svíčkou v ruce, nestála již Pepička na prahu jídelny. Neviděl ji Vejvara také nikde v ložnici. Ah, ted'! Tam pod hedvábnou pokrývkou, přitaženou až k nosíku, rýsovalo se tělo mladé ženy a nad bílou obrubou pokrývky žhavě vyhlíželo plaše dvě tmavých očí, a nad nimi a nad bílým čelem v tmavých vlasech v záři lampy svítil Vejvarovi zelený myrtový věneček svatební jako z drahokamů, jako ze smaragdů.¹³⁹

---

¹³⁶ Tamtéž, s. 8.

¹³⁷ Tamtéž, s. 25.

¹³⁸ Tamtéž, s. 10.

¹³⁹ Tamtéž, s. 190.

5 KOMPARACE ANALYZOVANÝCH LITERÁRNÍCH DĚL

Pro přehlednost si uvedeme analyzované literární počiny, které budeme nyní srovnávat. Jedná se o následující tituly (seřazeno chronologicky dle data vydání): Jan Neruda (**Povídky malostranské**), Karel Matěj Čapek-Chod (**Nejzápadnější Slovan**), Svatopluk Čech (**Pravý výlet pana Broučka do Měsíce; Nový epochální výlet pana Broučka, tentokráte do 15. století; Matěj Brouček na výstavě**) a Ignát Herrmann (**Otec Kondelík a ženich Vejvara**).

Nejprve si srovnáme jednotlivé póly humoru, na kterých se literáti nacházejí. U Nerudy¹⁴⁰ je typické tragikomické zobrazování reality. Blízko k němu má i Čapek-Chod, přestože se misky vah kvůli rozuzlení jeho romaneta kloní spíše ke komičnosti. Za opak těchto dvou můžeme pokládat Čecha s Herrmannem. Pro Čecha je příznačné, že se dobrodružství jeho hrdiny nachází na předělu mezi humorem a satirou. U Herrmanna je jasné humorné zaměření, jež graduje až do idyličnosti.

Co se týče použitých výrazových prostředků, autoři se vyznačují podobných stylem, kterým zobrazují humor – všichni čtyři literáti využívají situační komiky, humorných příměrů, jazykové komiky. U Čapka-Choda, Čecha a Nerudy se objevuje až útočný, posměšný humor, u Herrmanna nikoli – což souvisí s harmoničností, kterou popisuje. U Čapka-Choda a Čecha můžeme vypořádat také výsměch soudobé fantastické literatuře.

Charakteristické pro všechny rozebírané autory je rovněž zobrazování „maloměšťáctví“ lidí, tedy jejich negativních vlastností, přizemnosti, tuposti (ačkoli se s tímto příznakem u Čapka-Choda setkáváme pouze okrajově). Nejvíce podobny si jsou Herrmannova postava pana Kondelíka a Čechova Matěje Broučka, liší se pouze v tom, jak je autoři popisují – Čech je nesmlouvavě kritický, kdežto Herrmann je ke svému hrdinovi mnohem přívětivější.

Zaměříme-li se na prostory, do nichž autoři zasadili děj příběhů, zjistíme, že se jedná o jedno stejné město – hlavní město České republiky, Prahu. U Nerudy a Čapka-Choda konkrétně prostředí Malé Strany.

U Čecha a Čapka-Choda je komika založena na prolínání fiktivního a reálného, kdežto u Herrmanna a Nerudy se pracuje jen s motivem reality (u Herrmanna selankovité reality).

Nyní se zaměříme na podobné náměty, které tvůrci využívají k demonstraci humoru.

---

¹⁴⁰ Pozn.: při srovnávání budou jména autorů sloužit jako zástup pro analyzované dílo, tzn. není tím myšlena celá autorova tvorba obecně, ale pouze konkrétní titul, např. u Nerudy *Povídky malostranské*.

Prvním z nich je motiv pití piva, chceme-li pivní tematiky – jediným z autorů, který s touto tematikou nepracuje, či spíše v omezené míře, je Neruda. Ostatní autoři ji využívají.

Dalším komickým námětem je poblouznění ženou, objevující se u všech čtyř zkoumaných spisovatelů. Téměř každý mužský hrdina ztrácí kvůli opačnému pohlaví hlavu.

Humorný motiv společný pro Čecha, Čapka-Choda a Nerudu je policejní téma – pouze u Herrmanna se s tímto námětem nestřetáváme (jak jsme už zmiňovali, souvisí to s idyličností jeho humoristického románu).

Společným satirickým námětem je kritika soudobé nerovnoprávnosti českého jazyka s německým, což nacházíme u Čecha stejně jako u Nerudy.

Jako poslední totožný námět si uvedeme komiku založenou na omylech literárních postav – u Herrmanna a hojně i Nerudy reprezentovanou omyly okolo svatby.

Na uvedeném je tedy poznat, že i když se autoři nacházejí v různých polohách humoru, mají mnoho společného, ať už se jedná o humorné motivy nebo o použité prostředky, jimiž komiku zobrazují.

ZÁVĚR

Cílem diplomové práce bylo postihnout evoluci v prozaické a časopisecké humoristické tvorbě včetně literárněhistorického kontextu v období druhé poloviny 19. století. Zjistili jsme, že produkce byla opravdu rozmanitá a zobrazení humoru a satiry používala velká spousta autorů, a to ve shodě s tehdejší dobou a společností – typická byla snaha na soudobé poměry reagovat, což je povětšinou příznačné pro literaturu obecně (za příklad nám mohou sloužit analyzovaní spisovatelé Neruda a Čech). Samozřejmě ale najdeme i autory, kteří se dobou ani společenským ovzduším ve svých dílech nezaobírali a snažili se vytvářet originální literaturu (z analyzovaných děl Čapek-Chod).

Autoři analyzovaných titulů přistupují k humoru po svém. Jejich komika má různou polohu – u Nerudy je to tragikomika, u Čapka-Choda se dostáváme na rozhraní žalostného a humorného, avšak s dobrým koncem podobným pohádce, Čech je zase na pomezí satiry a humoru. Jediným zástupcem klasického komického zobrazení z námi analyzovaných literárních děl je Herrmann, který dokonce obyčejný lidský život jedné pražské rodiny zidealizoval.

Přestože se všichni čtyři tvůrci nachází na různých polohách humoru, používají podobné jazykové a motivické prostředky. Jejich humor umí působit nadměru vtipně, ale zároveň dokáže být dost jízlivý a kritický (nepočítaje však Herrmannovo idylické dílo). Někdy až krutě ironický. A to zcela ve shodě se životem a jeho absurdní podstatou – rodíme se, ale nikdo se nás neptal, jestli jsme se do nelítostného světa chtěli vydat. Právě humor nám dává sílu přečkat neradostné okamžiky, které nás během celého žití provázejí a opakují se stále dokola.

Jak píše Radko Pytlík: „*Každá doba vyznává určitý druh komiky. V starověku to byl smích satyrů, v novověku zaujaly grimasy šašků a klaunů. V devatenáctém století převládla ironie, na počátku dvacátého věku vykvetl osvobodivý smích; později ho vystřídala komika absurdity. Co nás čeká v dalším tisíciletí? Božské veselí, anebo záhadný úsměv idiota?*“¹⁴¹

Ano, opravdu nemůžeme očekávat, jakým směrem se vydá humorná tematika v literatuře v následujících letech – jedno je však jisté, pořád budeme šťastní za chvíli oddechu s humorem, ať už to bude komika v jakékoli podobě.

---

¹⁴¹ PYTLÍK, Radko. *Fenomenologie humoru, aneb, Jak filozofovat smíchem*. Praha: Emporius, 2000, s. 7. ISBN 80-86346-04-8.

LITERATURA A OSTATNÍ ZDROJE

A. ZDROJE PRIMÁRNÍ LITERATURY

ČAPEK CHOD, Karel Matěj. *Nezápadnější Slovan: Historie o třech kapitolách*. Praha: Fr. Borový, 1921. 110 - [II] s. Čapek-Chod, K.M.: Spisy; I.

ČECH, Svatopluk. *Epochální výlety pana Broučka*. Praha: Dobrovský, 2013. 358 s. Omega. ISBN 978-80-7390-034-2.

ČECH, Svatopluk. *Matěj Brouček na výstavě*. V Tribunu EU vyd. 1. Brno: Tribun EU, 2009. 125 s. Knihovnicka.cz. ISBN 978-80-7399-370-2.

ČECH, Svatopluk. *Pravý výlet pana Broučka do Měsíce*. V Tribunu EU vyd. 2. Brno: Tribun EU, 2012. 95 s. Knihovnicka.cz. ISBN 978-80-7399-716-8.

HERRMANN, Ignát. *Otec Kondelík a ženich Vejvara*. 18. vyd. České Budějovice: Růže, 1968. 190 s. Česká čtyrkorunovka; 8, 9.

NERUDA, Jan. *Povídky malostranské*. V nakl. Fragment 1. vyd. Praha: Fragment, 2014. 302 s. Česká klasika. ISBN 978-80-253-2287-1.

B. SEKUNDÁRNÍ LITERATURA

GALÍK, Josef. *Panorama české literatury: (literární dějiny od počátků do současnosti)*. 1. vyd. Olomouc: Rubico, 1994, 547 s. ISBN 80-85839-04-0.

HOLOUŠOVÁ, Drahomíra a KROBOTOVÁ, Milena. *Diplomové a závěrečné práce*. 2. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. 117 s. ISBN 80-244-1237-3.

KREJČÍ, Karel. *Svatopluk Čech a Matěj Brouček, pražský měšťan*. 1. vyd. Praha: Osvěta, 1952. 36 s. Jazyk, literatura a umění; sv. 5. Knihovna Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí; sv. 7. Satira a humor v české literatuře; sv. 3.

LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 1082 s. Česká historie; sv. 4. ISBN 978-80-7106-963-8.

MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004, 699 s. ISBN 80-7185-669-x.

MOCNÁ, Dagmar. *Případ Kondelík: (epizoda z estetiky každodennosti)*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2002. 309 s. ISBN 80-246-0312-8.

NOVÁK, Jan Václav. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. 5. vyd. Brno: Atlantis, 1995. 1804 s. ISBN 80-7108-105-1.

POKORNÝ, Jiří. *Diplomová práce - příležitost k seberealizaci: (Metodol. předpoklady zprac. odb. písemné práce)*. Brno: CERM, 1994. 71 s. ISBN 80-85867-59-1.

PYTLÍK, Radko. *Fenomenologie humoru, aneb, Jak filozofovat smíchem*. Praha: Emporius, 2000, 119 s. ISBN 80-86346-04-8.

SKALIČKA, Jiří. *Humor a satira v literatuře 2. pol. 19. století*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 1987, 91 s.

SKALIČKA, Jiří. *Humor a satira v obrozenecké literatuře. [Přehled za léta 1781-1860]*. 1. vyd. Olomouc, 1986. 66 s.

STREJČEK, Ferdinand. *Humorem a ironií k vítězství národa: další příspěvek k dějinám našeho života kulturního a společenského*. Praha: Topičova edice, 1937. 122 s.

STREJČEK, Ferdinand. *Humorem k zdraví a síle národa: příspěvek k dějinám novočeského života kulturního a společenského*. V Praze: F. Topič, 1936. 157 s.

VLAŠÍN, Štěpán, ed. a kol. *Slovník literárních směrů a skupin*. 2., dopl. vyd. Praha: Panorama, 1983. 367 s. Pyramida - encyklopedie.

C. ČASOPISECKÉ ZDROJE

JEDLIČKA, Josef. O maloměšťáctví aneb otec Kondelík. *Přítomnost*. 1992, roč. 3, č. 4, s. 32. ISSN 0862-7614.

D. ELEKTRONICKÉ ZDROJE

Všeobecná jubilejní zemská výstava 1891 [online]. [cit. 22. 3. 2015]. Dostupné z: <http://www.praha7.cz/area1490>.

Wikipedie: Otevřená encyklopedie: Humor [online]. [citováno 27. 1. 2015]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Humor&oldid=11628173>

E. JINÉ ZDROJE

ŠENK, Zdeněk. *Proměny maloměšťáctví v české literatuře*. Olomouc, 2013. 52 s. Bakalářská práce. Pedagogická fakulta Univerzity Palackého. Vedoucí diplomové práce Kateřina Ďoubalová.